

Роднае слова

2019/12

(384)

снежань

Пасведчанне
аб дзяржаўнай
рэгістрацыі сродку
масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам
інфармацыі Рэспублікі
Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонок
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцямёнак,
А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
Д. Дзятко, Т. Казакова, В. Карамазуў,
У. Каяла, Е. Лявонава, В. Ляшук,
В. Ляшчынская, А. Макарэвіч,

З. Мельнікава, П. Міхайлаў,
М. Новік, В. Русілка, У. Сенькавец,
А. Солахаў, А. Станкевіч,
П. Сцяцко, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
Г. Запартыка, В. Кажура, Л. Лазарчык,

А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: На-
стаўнік прапануе, У дапамогу педагогу, Прапануем
план-канспект, Запрашаем на ўрок, ВНУ – школе,
3 вопыту работы, Дыдактычны матэрыял; *Калі за-
кончыўся ўрок*: Год малой радзімы; *Нацыянальная
і сусветная культура*: Год малой радзімы, Мастацт-
ва кіно),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Новае
прачытанне, Майстэрства творцы, 3 архіваў часу,
Віншуйце!, Перазовы, Помнікі сусветнай літаратуры,
Пошукі і знаходкі, Новыя выданні; *Нацыянальная*

і сусветная культура: Нацыянальны вобраз свету;
Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўтор-
ныя*: Самабытнае слова, Навуковыя паведамленні,
3 гісторыі мовы, Нашы прозвішчы, 3 гісторыі тэр-
міналогіі, Моўныя сувязі, 3 жыцця слова; *Нацыя-
нальная і сусветная культура*: Малады даследчык
прапануе),

Наталля Шапран (*Калі закончыўся ўрок*: Ува-
га! Конкурс!; *Нацыянальная і сусветная культура*:
Спадчына),

літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар

**Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі.**

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Шаладонаў Ігар. Вобразная сістэма рамана “Пустадомкі” Лукаша Калюгі	3
Зуева Надзея. Мастацкае асэнсаванне нацыянальнага менталітэту ў творах Лукаша Калюгі	6
Жыбуль Віктар. “Квакаю для вёскі віславухае. . .”: Расонскія старонкі жыцця Паўлюка Шукайлы	9
Трус Мікола. Ранняя шаўчэнкіяна Янкі Купалы: геаграфія вядомасці і прызнання	14
Сініла Галіна. У пошуках страчанага сэнсу: рэлігійна-філасофская праблематыка і паэтыка Кнігі Эклесіяста	19
Брыль Антон Францішак. Некралог Канстанціна Вераніцына ў газеце “Новое время”	23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Садоўская Анжаліка, Пыхалава Дар’я. Маладосць у моўнай карціне свету беларусаў	26
Рыжковіч Ганна. Назоўнікі з семантыкай ‘працягласць’ як базавыя кампаненты тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак	30
Наўроцкая Ірына. Колькасныя канструкцыі з кампаратывам у навуковым стылі 1920–1930-х гг.	34
Антанюк-Пруто Марына. Тэрміны лацінскага паходжання ў тэрмінасістэмах міжнароднага права беларускай і рускай моў	38
Фундатар Таццяна. Унутрыполевыя сувязі паміж варыянтнымі лексічнымі кампанентамі фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў	40
Каўрус Алесь. Па шляху спасціжэння мовы і літаратурных нормаў. <i>Працяг</i>	43

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Прасаловіч Наталля. Дзеяпрыметнік як асобая форма дзеяслова: Урок беларускай мовы (VII клас)	46
Васіленка Наталля. Падрыхтоўка да пераказу з дадатковымі заданнямі: Урок беларускай мовы (VIII клас)	49
Куляшова Наталля. Сказы з адасобленымі акалічнасцямі, знакі прыпынку ў іх: Урок беларускай мовы (VIII клас)	50

Лайша Ганна. Сінонімы: Урок беларускай мовы (V клас)	53
Квяткоўскі Аляксандр. Рыхтуемца да цэнтралізаванага тэсціравання: Фанетыка	56
Куратнік Наталля. Сюжэт паэмы “Магіла льва” Янкі Купалы: Урок беларускай літаратуры (VIII клас)	59
Балуева Любоў. Брэйн-рынг па творах Міхася Стральцова	61

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

“Я – тэатрал!”: Конкурс рэцэнзій на спектаклі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы	63
Герасімовіч Іван. Лінія жыцця Міколы Вярышыніна: Сцэнарый пасяджэння клуба “Класікі і сучаснікі”	64

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Катовіч Аксана. Фенаменалогія кантынуума “трыдзятая царства” і ўніверсуму лінейнага часу ў традыцыйнай культуры беларусаў	71
Кірчук Кацярына. Каларыстычныя і эмацыйныя эпітэты ў беларускіх легендах і паданнях	75
Трафімчык Анатоль. Асаблівасці навучання ў народным вучылішчы: Вёска Вялікія Круговічы	79
Мэнсінь Чжаа. Танскі касцюм як феномен мастацкай культуры Кітая	83
Сцяжко Наталля. “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі”: Новае прачытанне	86

Віншуйце! Заўсёды ў пошуку – Мікола Трус (13).

Новыя выданні. Мельнікава А. Глыбіня спасціжэння культурнай спадчыны: Пра кнігу “Этнічны семіёзіс і нацыянальная дактрына: Кн. 1: этнасеміётыка” А. Рагулі (24).

Нашы прозвішчы. Сцяцко П. Онімы дзеячаў культуры. *Працяг* (37, 42).

Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2019 год (88).

Крыжаванка. І. Карпыза. “Сцежкамі роднага краю” (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.

ВОБРАЗНАЯ СІСТЭМА РАМАНА “ПУСТАДОМКІ” ЛУКАША КАЛЮГІ

У артыкуле раскрываецца шырокі падтэкставы дыяпазон мастацка-вобразнай сімволікі рамана “Пустадомкі” Л. Калюгі. Сцвярджаецца, што насычаная сімвалізацыя дазваляе аўтару глыбока пранікнуць у сацыяльна-палітычную рэчаіснасць таго гістарычнага перыяду і перадаць духоўна-этычную сутнасць нацыянальнага менталітэту.

Ключавыя словы: *роман, сімвалізм, менталітэт, пустадомак, мастацкая прастора, сюжэт.*

This article reveals the subtext of range of artistic and imaginative symbolism of the novel by L. Kalyuga “Simpletons”. It is argued that the rich symbolization in the novel allows the author to permeate deeply in the social and political reality of the historical period, and to convey a meaningful spiritual and ethical essence of the national mentality.

Творчасць Лукаша Калюгі характарызуецца павышанай сімвалічнай вобразнасцю, якая ўтрымлівае ў сабе шырокі дыяпазон сугестыўна-архетыпавых пластоў нацыянальнай псіхікі і ментальнасці. Вось як на гэты конт выказваецца адзін з першых даследчыкаў творчасці пісьменніка Яўген Лецка: «Сімвалічнасць не чужая творчасці празаіка, а ўнутрана арганічная якасць. У некаторых творах... яна спалучалася, ці, дакладней, выяўляла сябе праз амаль натуралістычнае адлюстраванне жыцця ў быццам адэкватнай яму форме... Незалежна ад таго, пісаў ён пра вёску ці горад, дарослых ці дзяцей, інтэлігенцыю ці сялянства, імкнуўся ўлавіць тое галоўнае, вызначальнае, што

ўласціва было чалавеку, грамадству, лёсу народа» [1, с. 31].

Асаблівую прыязнасць пісьменніка да сімвалізацыі можна адчуць ужо па тым, які псеўданім ён выбраў для літаратурнай дзейнасці. Абвясціўшы сябе *калюгай*, што азначала ‘ямка на дарозе, выбітая коламі, звычайна з вадой і грязю’, пісьменнік, нам думаецца, акрэсліў і асноўную ідэйна-эстэтычную задачу сваёй творчай дзейнасці. Мастацкая пазіцыя празаіка выяўна супрацьпастаўлялася той агульнай рэкламна-квяцістай настраёнасці, што панавала ў 20-я гг. XX ст. у беларускай літаратуры.

Пафасная настраёнасць і ідэалагічная заангажаванасць творцаў мала адпавядалі сапраўднаму стану рэчаў у паўсядзённасці, побыце большасці народа. Асабліва такі *бурапенны* настрой быў характэрны для маладнякоўскай літаратурнай хвалі, што імкнулася жыццё народа паскорана перавесці на сацыялістычныя рэйкі, сутнасць якіх мала хто разумеў і па-сур’ёзнаму ўяўляў. Ёсць выдатная руская прымаўка: “Было гладко на бумаге, да забыли про овраги, а по ним – ходить”. *Калюга*-выбоіна паказвала, што рухацца наперад трэба з перасцярогай, вывараючы кожны крок. Гэта і было, нам думаецца, мастацкім крэда Л. Калюгі. Менавіта такая прынцыповая пазіцыя аўтара і стала асноўным складнікам трагічнай жыццёвай і творчай дзейнасці маладога таленавітага празаіка, які не мог не трапіць у жорны рэпрэсіўнага дзяржаўнага малоха, што “*перамалоў яго жыццё і косці*”.

У перыяд арышту і ссылкі Л. Калюга пісаў роман “Пустадомкі”. Трагічны жыццёвы і мастацкі лёс празаіка не даў яму напоўніцу спраўдзіць магутны патэнцыял пісьменніка-эпіка ў вялікім жанры. Пачаты тэкст застаўся нерэалізаванай магчымасцю, хоць і ўтрымлівае ў сабе цэласную

сюжэтна-фабульную будову, дзе выразна праглядаецца ідэйны пафас твора. У цэнтры рамана ляжыць галоўны матыў творчасці Л. Калюгі – боль за сялянскую побытава-культурную Атлантыду, якая неверагодна хутка пачала знікаць з гістарычнай арэны жыцця.

Амаль усе назвы буйных эпічных твораў Л. Калюгі нясуць у сабе глыбінны ідэйна-сімвалічны падтэкст. Не выключэнне і назва рамана “Пустадомкі”. *Пустадомкамі* раней называлі людзей без гаспадаркі ці тых, хто дрэнна, нядбайна вядзе сваю гаспадарку. Аднак часы змяніліся і пустадомкамі пачувае сябе ў вёсцы ўжо больш-менш заможная і гаспадарлівая сям’я Пракопа Чугуеўскага. Адзін з яго сыноў, руплівы Марка, застаўся шчыраваць на гаспадарцы, а другі, Даніла, вывучыўся і жыве ў горадзе, працуючы ў рэдакцыі адной з газет, дзе таксама адчувае сябе няўтульна, адчужана.

Трывога, якая пасяляецца ў душы галоўных герояў рамана, нясе ў сабе метафізічны характар, бо патлумачыць рацыянальным шляхам новыя рэаліі героі не могуць. Можна, таму яны і звяртаюцца ў гаротных развагах над жыццём да спрадвечных для сялянскага светабачання прымхаў і сімвалічных знакаў.

Раман пачынаецца з напружанага сузірання і жадання аўтара знайсці схаваныя ў паўсядзённай жыццёвай плыні знакі будучых драматычных падзей для сям’і Чугуеўскіх, як і для ўсяго беларускага сялянскага свету, якія трэба было б расшыфраваць: «*Можна б, лепш было, каб цыганка наваражыла. Можна, па збытаных улукаткі дарожках Юголіных неўпынёных рук ужо тады назначыўся быў Чугуеўскім пусты канец. Можна, кінуйшы карты, выпай бы для іхняга лёсу казённы дом, а ў “што будзе” ляжа далёкая халодная дарога*» [1, с. 404].

Знаходзіць сваё месца ў рамане і сімвал калюгі. Так, галоўны герой успамінае пра паездку разам з сябрам Русецкім да царквы на Вялікдзень. Калі сябры каля Грэбеня сустрэлі купку дзяўчат, то запрасілі іх сесці на воз, бо наперадзе дарогу запрудзіла шырокая лужа. Дзяўчаты адмовіліся садзіцца да сяброў і абышлі калюгу. А два вяслыя хлопцы напраткі пераехалі яе: “*Адно пырскі ў бакі ляцелі...*” [1, с. 406]. Сімвалічнае апісанне праезду праз калюгу, калі “пырскі ў бакі ляцяць”, сугучнае духу паслярэвалюцыйнай рэчаіснасці, дзе амаль паўсядзённым прынцыпам стала “лес сякуць трэскі ляцяць”. Дзе трэскамі станавіліся людзі, саслоўі і нават класы.

Пашыранае тлумачэнне ў рамане атрымлівае і сімвал залому каласоў на жытнім полі, які заўважае запрошаная на дажынку меркаваная нявестка Стэфка Русецкая. У культуры беларусаў жыта суадносіцца з жыццём, яно лічыцца

раслінай, на якой трымаецца свет. Сяляне надзялялі жыта магічнай сілай. Пры з’яўленні залому на полі трэба было чакаць бяды: “*...Стэфцы трапілася нарвацца на залом. Мог быць ён многа горшы, каб каласкі былі ў зямлю паўтыканы, то гэта было б на смерць, а то яны былі адно абломаны – на галодны год ды на ліхія пакуты, значыць, Стэфка паклікала жней да свае постаці на нараду. Але знаўцаў на гэтай часці сярод іх не знайшлося*” [1, с. 447].

У сімвалічным падтэксце жытняга залому каласоў стаіць трагічная гістарычная падзея калектывізацыі вёскі, з яе “*вялікім пераломам 1929 года*”, калі быў канчаткова зламаны хрыбет сялянскай цывілізацыі ў краіне, з жорсткім працэсам гвалтоўнай калектывізацыі, што шмат у чым і падарваў жыццёвую энергію цэлага народа. І ў Маскве кіраваў ужо галоўны “калдун” Сталін, які расхінуў сваю таталітарна-магічную ўладу на ўсю краіну, ператварыўшы яе ў вялізны пакорлівы мурашнік, падначалены яго адзінай волі, зрабіўшы мільёны людзей “пустадомкамі”, а іншых – бяздумнымі выканаўцамі грандыёзных планаў і ілюзорных ідэй.

Другой важнай сюжэтай лініяй рамана выступае праблема нацыянальнай інтэлігенцыі, якая выйшла з сялянскага асяроддзя і павінна была па характары свайго нараджэння адстойваць інтарэсы народа-карміцеля. Толькі гэтая інтэлігенцыя ў большасці здрадзіла зямлі, бацькам, спакушаная сытным кавалкам хлеба, прыкрыўшыся падманлівым бляскам пустапарожніх ідэй і лозунгаў. У рамане Л. Калюга выводзіць двух яркіх прадстаўнікоў перароджанай савецкай мяшчанскай інтэлігенцыі – Данілу Чугуеўскага-Невядомскага і Арсеня Пакумейку.

У далёкім дзяцінстве мачыха перасцерагала маленькага Арсеня: “*Не хадзі адзін на поле. Нарвеішыся на русалку – будзе бяды. Ахіне слізкімі, як рачное бацвінне, валасамі, насмерць заказыча жалезнымі грудзмі*” [4, с. 423]. Але Арсень сваволіў, не слухаў слоў мачыхі: “*Цішком, бывала, уцячэ ён на поле. Далёка адыдзецца мяжою. Любіў глядзець, як жвавы вецер лёгка коціцца па леткам, а паабапал мяжы каласы адно трасуць яму сваімі пустымі галовамі... Крадком прыглядаўся; ану, можна, – хоць здалёк ды жывую русалку ўбачыць*” [1, с. 423].

Вобраз русалкі становіцца асляпляльным дрэнным знакам-сімвалам для пасталелага Арсеня. Бацька, прыклаўшы намаганні, выправіў сына ў горад на вучобу, каб той больш дасканапа спасціг праўду жыцця, спазнаў законы справядлівасці і разумнага ўладкавання грамадства, якія змаглі б дабрадзеяна паслужыць усім людзям. Толькі, відаць, усё ж Арсень Пакумейка патрапіў пад злыя цудадзеійныя чары русалкі,

бо забыўся пра павучанне бацькі: “– Глядзі ж сынку! – наказваў Пятрук, як што рабіць, каб не спракудзіцца ў чужых людзях” [1, с. 428]. Арсень стаў прыслужваць не бацькоўскай і народнай праўдзе, а несправядлівай праўдзе таталітарнай сілы, паквапіўшыся на яе “*русалчыны жалезныя вабнасы*”. Не сталі пасаваць Арсеню пашытыя бацькам боты. Таму і былі яны першымі выкінуты з яго гарадскога гарнітура. Вось і пачаў кіравацца ў жыцці малады, спадзеўны паэт Арсень Пакумейка наступнымі правіламі. «*Паводле “права ліць кроў з чужога сэрца” выходзіла, што за добрую, незанашаную рыфму роднага бацьку прадаць не толькі можна, але і патрэбна, а калі яшчэ скрыпіць на свеце які-небудзь завалышчы дзед, дык і таго можна ў прыдачу прыкінуць... Талент, каторы разумеецца як скрытнасць скідаць вяршок з матэрыялу, пакрывае ўсё!.. Усё роўна – над чым ні працаваць. Няма шчырасці й халтуры. Ёсць скрытнасць і нерастаропнасць. Трэба быць лёгкім, каб не пайсці на дно ў кручаным нашым віры. Трэба быць рухавым, каб кожны момант у найзграбнейшай паставе цябе бачылі на паверхні» [1, с. 433].*

Вось такія інтэлігенты ў першым пакаленні з асаблівым запалам і вялікім імпэтам у “*кручаны час гісторыі*” сваёй дзейнасцю і творчасцю ўсё больш закручвалі вір жыццёвай трагедыі народа. Станавіліся бязбацькавічамі-пустадомкамі, лёгкімі трэскамі на хвалях бурлівай сацыяльна-палітычнай ракі, дзе часта і самі ператвараліся ў яе ахвяраў.

Менавіта праблемы гвалтоўнага злomu жыцця народа, амаральных паводзін людзей, прыстасавальніцтва і бяспамяцтва вельмі яскрава паказаны ў рамане.

Аднак лейтматывам твора ўсё ж выступае пачуццё адданасці роднай зямлі, роднаму краю, культуры, якое вельмі кранальна гучыць у рамане з ліста, дасланага з Сібіры брату Данілу гаспадарлівым і працавітым Маркам Чугуеўскім: “*Таго быць не можа... Яшчэ прайдуся на сваёй зямлі. Яна лёгкая хадзіць, а вочы прысыпаць і пагатоў – пухам!.. Калі побач з пращчурамі не пуцяцяць легчы, я згодзен і пад плотам – але пад сваім*” [1, с. 456].

Асабліва пашыраная ў творчасці беларускіх пісьменнікаў першай паловы ХХ ст. салярная вобразнасць. Так, Сымон Баранавых не дарэмна надаў раману “Калі ўзыходзіла сонца” такую выразную назву, шырока ўвёўшы ў сюжэтную канву твора вобраз-сімвал сонца: “*А раніца гуляе па снезе сярэбранымі пералівамі. Сонца ўзнямаецца выразна абведзеным кругам. Нібыта сонцу холадна ад снегу, таму яно такое сціснутае, акутае драцяным вобадам*” [2, с. 128]. У “Слове пра паход Ігаравы” невядомы аўтар прагавор-

вае думку, што нашы продкі лічылі сябе ўнікамі Дажджбога, адчувалі асаблівую душэўную знітанасць з ім. У паганскай міфалогіі ўсходнеславянскіх плямён Дажджбог быў богам Сонца, увасабленнем святла, цяпла і добра. Усходнія славяне верылі, што менавіта ў іх Дажджбог бачыць сваіх наступнікаў.

Нашы продкі, як адзначаў вядомы збіральнік і даследчык славянскага фальклору А. Афанасьеў, прызнавалі ў душы чалавечай праяўленне той жа творчай сілы, што і ў сонцы, без якой, лічылі яны, немагчымае жыццё на зямлі. Гэтая сіла святла і цеплыні прысутнічае і ў полымі вясенніх маланак-бліскавіц, і ў паўсядзённых жыццядайных промнях сонца. Душа – часцінка, іскрынка нябеснага агню, што надае вачам бляск, жар крыві і ўсяму целу – унутраную цеплыню і жваваць. І калі душа ўспрымалася як полымя, то і жыццё магчыма было толькі да таго часу, пакуль гарыць унутраны агонь, патухае ён – і жыццё знікае.

Цікава, што прадвесніца Дажджбога па легендзе – багіня ранішняга святла Дзянніца. Менавіта так называлася адна з газет беларускага адраджэння, дзе была надрукаваная ў 1916 г. першая аповесць Цішкі Гартнага “Бацькава воля”.

Вобраз-сімвал сонца важны і ў рамане “Пустадомкі” Л. Калюгі. Вось як эмацыйна перадае аўтар думкі галоўнага героя Маркі Чугуеўскага: “*Пісаў яшчэ Марка й пра сонца:*

– *Я не магу... Не магу, калі надвечар бачу яго на захадзе. Гэта недзе там над нашым, Шынавіцкім, борам свеціць нашай зямлі, нашаму народу. Ледзьве ногі валачэш, а вабіць... Як воўка да таго, усім вядомага куста. Цяжка вытрываць – тых пакутных сноў не спраўдзіць. І тое можа стацца, калі не ў гэты чацвер – праз сем (а то і дубальт таго) ненавідных нядзель можа выйсці з цярпення... А мяне яшчэ сагрэе і не гэта – сваё сонца...”* [1, с. 456].

Вобраз сонца паўстае сімвалам роднай зямлі, Бацькаўшчыны, дзе чалавеку да драбніц знаёмы абжыты ім кут, дзе кожная рэч у прасторы, побыце набывае сакральнае значэнне, дзе чалавек павінен адчуваць сябе гаспадаром жыцця, дзе свет асэнсаваны напружанай думкай і руплівай працай кожнага яго жыхара.

Спіс літаратуры

1. **Калюга, Л.** Творы : раман, аповесці, апавяданні, лісты / Л. Калюга. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 607 с.
2. **Баранавых, С.** Калі ўзыходзіла сонца / С. Баранавых. – Мінск : ДВБ, 1957. – 203 с.

Ігар ШАЛАДОНАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНАГА МЕНТАЛІТЭТУ Ў ТВОРАХ ЛУКАША КАЛЮГІ

УДК 821.161.3.09-32

Разглядаецца творчая спадчына беларускага пісьменніка Лукаша Калюгі, што з'яўляецца удалым матэрыялам для вывучэння спецыфікі беларускага нацыянальнага менталітэту. Аналізуюцца творы празаіка, у якіх увага аўтара засяроджана на асаблівасцях светапогляду, характару і псіхалогіі беларусаў. Выяўляюцца адметнасці этыкі міжасабовых адносінаў, традыцый і звычайў, агульнага ладу жыцця беларусаў, адлюстраваных у мастацкіх узорах пісьменніка. Даследуюцца ідэйна-мастацкія і жанрава-стыльовыя асаблівасці твораў, вызначаецца спецыфіка апавядальнай манеры аўтара, аналізуецца роля фальклорнага матэрыялу, уведзенага ў мастацкія тэксты. Асэнсоўваецца значэнне творчай спадчыны Л. Калюгі для сучаснай гуманітарнай навукі.

Ключавыя словы: *проза, беларуская літаратура, апавяданне, нацыянальная культура, фальклор, нацыянальны характар, менталітэт, Лукаш Калюга.*

The prose of L. Kalyuga contains rich material for studying Belarusian folklore as an integral part of folk culture. His works show the continued attention of the prose writer to the national culture and folklore as important factors in the formation of the mentality of the Belarusians. The author analyzes the basic units of folklore: signs, proverbs, idioms, dialectisms, descriptions of traditional holidays and ceremonies as well as the artistic language of works, etc. The article presents the opinions of reputable scientists of the last century, as well as contemporary literary critics and folklorists. This underlines the importance of the personality of the writer for modern domestic humanitarian.

Рэвалюцыйныя змены, якія адбыліся ў сацыяльным жыцці краіны, істотна паўплывалі на беларускую літаратуру 1920–1930-х гг. Асабліва выразна першыя зрухі ў мастацкай свядомасці выявіліся ў галіне прозы. Менавіта на мяжы 1920–1930-х гг. эстэтыка творчасці беларускага празаіка Лукаша Калюгі (сапр. Канстанцін Вашына; 27 верасня 1909 г., в. Скварцы Мінскага павета – 5 кастрычніка 1937 г., Чалябінская вобласць) – агульная апавядальная культура, уменне паслядоўна разгортваць сюжэт, ствараць вобразы-тыпы, пранікаць у глыбіні нацыянальнага характару – дасягнула росквіту.

Аўтар не толькі сцвярджаў каштоўнасці традыцыйнай народнай маралі, але і адзін з першых паспрабаваў разабрацца ў сутнасці новага грамадства, асаблівасцях нацыянальнага менталітэту беларусаў, што істотна ў асэнсаванні самасвядомасці і ідэнтычнасці. Менавіта “літаратурны тэкст як прадукт нацыянальнага”, па словах айчыннай даследчыцы А. Мельнікавай, з’яўляецца “неацэнным матэрыялам для вывучэння асаблівасцей мыслення, псіхікі, ментальнасці

пэўнай нацыі” [1, с. 139]. “Нацыянальнае” – паняцце найбольш усёабдымнае і вельмі размытае; а ў абазначаную ім сферу ўваходзіць увесь комплекс звязаных з паняццем *нацыя* пытанняў і праблем, у тым ліку і пытанні нацыянальнай ментальнасці і ідэнтычнасці [2, с. 7]. У апошні час слова *менталітэт* (*ментальнасць*) актыўна выкарыстоўваецца, што сведчыць пра вялікую цікавасць да праблемы міжкультурных стасункаў. У літаратуразнаўстве праблема рэпрэзентацыі менталітэту – адна з часта даследаваных тэм. Узнікае неабходнасць у тлумачэнні і вызначэнні яго структуры. У даследчыкаў існуюць супярэчлівыя меркаванні пра дадзеную катэгорыю, пад ёй разумеюць адрозныя з’явы, гэта адбываецца з прычыны недастатковай адназначнасці паняцця.

Напрыканцы ХХ і ў пачатку ХХІ ст. да паняцця *менталітэт* (*ментальнасць*) пачалі апелываць як фундаментальныя, так і прыкладныя навукі. У літаратуразнаўстве праблема рэпрэзентацыі менталітэту таксама зрабілася адной з магістральных тэм. Аднак з прычыны недастатковай яго вызначанасці даследчыкі часам разыходзяцца ў поглядах на асобныя з’явы. Узнікае неабходнасць у тлумачэнні паняцця менталітэту і акрэсленні яго структуры, што дазволіць разглядаць канкрэтную ментальнасць як з’яву тыпалагічную.

Тэрмін *менталітэт* у літаратуразнаўстве не мае адзінага значэння, у некаторых навуковых крыніцах нават падкрэсліваецца “цяжкавытлумачальнасць” паняцця. Нягледзячы на адрознасць асобных фармулёвак у навуковых працах, відавочна, што найбольш устойлівымі склад-

Раней на старонках “Роднага слова” былі змешчаныя матэрыялы пра выбітнага пісьменніка: “Голас народа: Творчасць Лукаша Калюгі” З. Драздовай (1995, № 12, с. 26), “Залатое слова прасветленай душы: Жыццёвы шлях Лукаша Калюгі” Я. Лецікі (1994, № 10, с. 3), “Новае пра Лукаша Калюгу: Дакументы, успаміны, каментары” Л. Маракова (1999, № 9, с. 194), “Каб не парывалася сувязь часоў (творчасць Лукаша Калюгі)” А. Марціновіча (1989, № 9, с. 38), “Лексічныя дыялектызмы ў творах Лукаша Калюгі” В. Смірновай (2006, № 11, с. 33), “Традыцыя як форма сацыякультурнай дэтэрмінацыі ў апавяданнях Лукаша Калюгі” М. Чаеўскай (1997, № 9, с. 59), “Цэльнасць бачання свету ў апавяданнях Лукаша Калюгі” І. Шаладонова (2011, № 6, с. 18). Таксама на вокладках публікаваліся партрэты празаіка (1994, № 10; 1999, № 9).

нікамі нацыянальнага менталітэту даследчыкі называюць спосаб мыслення, светаўспрымання, сістэму каштоўнасцей, рысы характару, нормы паводзінаў, агульны лад жыцця, уласцівыя пэўнай этнічнай супольнасці.

Несумненна, проза Л. Калюгі валодае грандыёзным фактычным матэрыялам, які дае падставы меркаваць і пра характары, і пра маральныя ідэалы, і пра агульны лад жыцця беларусаў у пачатку ХХ ст. Але каштоўнасць творчай спадчыны пісьменніка вызначаецца не толькі тэматычнымі прыкметамі (проза пра вясковае жыццё беларусаў), галоўнае – агульнымі ідэяна-эстэтычнымі ўстаноўкамі і выяўленнем адзінага эстэтычнага ідэалу, што фарміраваўся на працягу стагоддзяў на аснове нацыянальнага светаадчування. Няма сумневу, што даследаванне мастацкіх твораў Л. Калюгі – унікальнага эксперыментатара, таленавітага выразніка нацыянальнай ментальнасці – па такіх аспектах, як асоба, сям’я, грамадства, побыт, рэлігійнасць, мараль, традыцыі, лад жыцця і іншыя, можа істотна ўзбагаціць сучасныя ўяўленні пра нацыянальны менталітэт беларусаў.

Нацыянальны менталітэт у творах Л. Калюгі выявіўся найперш у характарах герояў, традыцыйным уладкаванні жыцця. Так, у сацыяльна-побытавай навеле “Краўцы і чаляднікі” паказваецца жыццё ва ўмовах дарэвалюцыйнай рэчаіснасці. У творы расказваецца пра звычай, калі дасціпныя краўцы з чаляднікамі хадзілі па вёсках у пошуку заробку: “Усе добрыя краўцы ў вёсках спрадвеку хадзілі шыць па хатах” [3, с. 36]. Такі стары кравец: “Быў у мястэчку ўхвалены кравец Вінецэнтты. <...> Да гаспадароў быў ласкавы, стараўся, каб дагадзіць” [3, с. 41]. У навеле заўважаецца стрыманасць галоўнага героя, яго сум і замкнёнасць: “Паслушэнства й маўклівасць... Яно, калі ў меру, дык і добра нават. Але Вінецэнтты праз гэта аж стаў дадумляцца, ці не злуе чаго чаляднік, ці не думае ён чым спасцігнуць” [3, с. 39]. Паводле айчызнага філосафа А. Мельнікава, нельга скідаць з рахункаў геапрыродныя фактары, якія не маглі не адбівацца на псіхіцы, напэўна, адсюль сум, стрыманасць, замкнёнасць і асцярожнасць. “Гэтыя пачуцці ўяўляюць з сябе быццам бы самае натуральнае выйсце з цяжкай унутранай напругі, якое інакш магло б выказацца небяспечным душэўным хваляваннем, напрыклад гневам, страхам, заняпадам духу і г. д. Такім чынам, смутак мае ўласцівасці ахоўнага пачуцця, і ў гэтым крыецца яго высокае псіхалагічнае значэнне для маральнага здароўя. Можа быць, адсюль і нешматслоўнасць беларусаў. Яны не любяць абмяркоўваць публічна свае праблемы, а перажываюць іх унутры” [4, с. 43].

У Л. Калюгі героі надзелены спрадвечнымі рысамі беларускага менталітэту: працавітасцю, руплівасцю, адказнасцю. Напрыклад, у згаданым творы цудоўна рэпрэзентуецца прыхільнасць галоўнага героя да працы: “Сам Вінецэнтты на Каляды й на Вялікдзень толькі дома быў. Урэдкаю калі неяк заскочыць, каб грошы жонцы пакінуць, што зарабіў” ці “І жарты любіць [Аляксандра]. Толькі не дае гэтага перад людзьмі, каб не забавлялі, ад работы не адрывалі”. Аднак празаік не ідэалізуе герояў: “Хай крышку што зблышыць чаляднік – не чакай добра. Ох, вымерае аршынам па галаве, па руках, па чым заловіць” [3, с. 42]. У творы яскрава дэманструюцца негатыўныя адносіны беларуса да лайдацтва і неахайнасці. Прынамсі, у навеле паказваецца незадаволенасць Язучыхі мужам-лайдаком і тое, як яна спрабуе перавыхаваць яго: “...каб не яна [Язучыха], даўно б размахлёрыў Язук гаспадарку; за яго гультайствам ды недаглядам што само б не прапала, не зніло, суседзі б расцягалі” [3, с. 46]. Так, стаўленне да працы – крытэрыі, па якім вызначалася ступень маральнасці чалавека. “Дабрабыт сям’і найперш залежыць ад умення працаваць, ад якасці падрыхтоўкі да працы” [5, с. 22]. У творы “Утрапенне” згадваецца сям’я Боханаў – “у сярэднім пер’і. Роскашы яны не зналі, але й гора не бачылі” [3, с. 507]. У Л. Калюгі атрымліваецца ярка, нязмушана паказаць звычайную сялянскую сям’ю, якая зарабляла на жыццё працай і стараннасцю: “Хлеб свой у Боханаў, а на затаўку, як і на тую кафляную ляжанку, бацьку Юстыну Бохану ўсю зіму даводзілася дрэва гэблікам грызці. Ён рабіў бандарку: кадзі, кублы й дробны ўсякі пасуда” [3, с. 507]. Аднак пры ўсім дабрабыце і дастатку яны ніколі не лічылі залішняй эканомію і беражлівасць, што таксама ўласціва беларусам: “Боханам не гора было, калі ў іх заўсёды ляжала край стала, абрусам накрытая, булка хлеба, і пры ёй там жа пад абрусам нож. Кожны сем’янін мог прыйсці, калі яму трэба, і адкрыць, колькі яму трэба. От затаўка ў гаршкі – гэта ўжо роскаш. Хоць частым, але госцем была яна ў іх” [3, с. 507].

На думку літаратуразнаўца М. Тычыны, нацыянальнай рысай беларускай літаратуры і асноўнай прыкметай яе народнасці, светапогляду ды светаадчування заўсёды лічыўся менавіта “паказ народнага жыцця, пад якім звычайна разумеюць жыццё, працу і быт селяніна...” [6, с. 160]. У аповесці “Нядоля Заблоцкіх” Л. Калюга адлюстравіў спрадвечныя каштоўнасці, жыццё старой вёскі, яе жыхароў – Савэрына, Ігналі Чвардоўскага, яго стрыечнага брата пчаляра Юзіка, Мотуза, Цырпука ды іншых. Воб-

разы арыгінальныя, і ў той жа момант у характарах, псіхалогіі іх шмат агульнага: працавітасць, практычнасць, любоў да роднай зямлі, спагада адно да аднаго: “Як прыйдзеца за стол садзіцца, дык галоў, як качаноў на капуснай градзе, збярэцца. Тады і нявесткі і ўнукі – усе ў лік. А як пойдучь за работаю, дык нікога лішняга і не відаць. Усякі мае свой занятак” [3, с. 340]. Асобнае месца ў творы адведзена сямейным традыцыям, якія трымаліся дзякуючы старэйшаму пакаленню: “На ўсё парадак пры Савэры не быў. <...> А па Савэрынавай смерці пачалі муляць думкі пра дзяльбу ў Вінцэнтага, пачаў Юстан ціхенька з мяшэчкам у Воркаву карчму ўчаішчаць – насіў ён туды тапіць сваю нядолю. І сышла тады недзе злагада ад Заблоцкіх, уцёк спакой з хаты. Перш-наперш кінулі Заблоцкія, усёю сваёю сям’ёю застолле заняўшы, гаварыць самі з сабою...” [3, с. 340]. Павага да продкаў і бацькоў, імкненне да еднасці і згуртаванасці, адносіны да працы на зямлі ілюструюць сутнасць Калюгавага героя і найлепшым чынам выяўляюць нацыянальны менталітэт: “...і ўсё ў пару зроблена было: у пару з поля збіралі, у пару і ў меру бралі з свірна што трэба на свой абыходак. Ніводзін колас дарма не заінуў” [3, с. 340]. Тэматыка аповесці традыцыйная, але гэта не перашкаджала Л. Калюгу па-мастацку адкрываць у старым новае.

Для паўнаватаснага паказу нацыянальнага менталітэту пісьменнік абапіраўся на народнаўчыя звесткі, свайго роду этнаграфічны феномен. Напрыклад, у якасці эпілога да рамана “Пустадомкі” такім феноменам выступае народная вясельная песня: “А ў нядзею ды ранюсенька / Сіне мора калыхалася...” [3, с. 404], а ў лагернай аповесці “Дзе косці мелюць” гэта апісанне памінавання дзядоў падчас святочнай вячэры: “...калі на дварэ восень, на дарогах гразь, і на цэлым свеце сячэ аблудных бесхацімцаў дробненькі сеяны дождж. <...> А ў тых, што дзедаваць за стол селі, сабе кожнаму сем’яніну ветла лямпа свеціць, і спакойны ўсе, што варушкая гаспадыня поўную – ды ці адну?! – паставіць міску на стол. І самім даволі, і дзядам нанач астанецца” [3, с. 462]. Тут згадваюцца восеньскія Дзяды – свята народнага календара, калі ўшаноўваюць памерлых продкаў. Беларусы верылі, што неабходна было задобрыць продкаў-нябожчыкаў, бо яны маглі ўплываць на жывых. Такі звычай, лічыць Г. Арлова, “спадчынны стэрэатыпны спосаб паводзін, адзін з рэгулятараў адносін між людзьмі, сродак далучэння да пэўнага сацыяльнага і культурнага вопыту, які перадаецца з пакалення ў пакаленне і рэгламентуе паводзіны людзей” [5, с. 13]. Традыцыя павагі да старэйшых, як і святы, – спаконвечны

сродак народнай педагогікі і яскравая рыса нацыянальнага менталітэту беларусаў.

Народная аснова твораў Л. Калюгі ў першую чаргу даказвае дасведчанасць аўтара і выдатнае веданне ім вясковага жыцця, у якім пераважна адбывалася фарміраванне нацыянальнага менталітэту. Але трэба памятаць, што вылучэнне нацыянальнага менталітэту на прыкладзе паводзінаў і ўчынкаў герояў трэба ажыццяўляць праз сінтэз рацыянальнага і пачуццёвага, свядомага і падсвядомага. Шматлікія паўторы, адступленні, рэтраспекцыі, розныя пункты погляду ствараюць уражанне набліжанасці да моманту падзей, гавораць пра тое, што аўтар спрабаваў максімальна аб’ектывізаваць погляд на герояў.

Такім чынам, пісьменніцкая ўнутраная напоўненасць, запас уражанняў і назіранняў, мастацкае адкрыццё пэўных жыццёвых пластоў – усё гэта дапамагала ў стварэнні самабытных, стракатых характараў, непаўторных вобразаў і гісторый, важных складнікаў сюжэта апавядання. Тыя вобразы, нацыянальныя характары, што створаны майстрам слова, яскрава выяўляюць нацыянальную адметнасць. Праз іх абапіраўся на здабыткі вусна-паэтычнага мастацтва, чэрпаў творчае натхненне з народных крыніц. Для яго было істотным адлюстроўваць самабытнасць тагачаснага беларуса, паказваць спецыфіку характару свайго народа. Творчасць Лукаша Калюгі застаецца багатай глебай для вывучэння нацыянальнага менталітэту.

Спіс літаратуры

1. **Мельнікава, А. М.** Нацыянальна-светапоглядны характар паэзіі Яна Чыквіна / А. М. Мельнікава // *Literatury Wschodniosłowiańskie z najnowszych badan / pod red. H. Twaranowicz.* – Białystok, 2010.
2. **Пашкевіч, А. А.** Канцэпцыя нацыянальнага быцця ў беларускай літаратуры : Проза замежжа XX стагоддзя / А. А. Пашкевіч. – Мінск, 2002. – 220 с.
3. **Калюга, Л.** Творы : рамана, аповесці, апавяданні, лісты / Л. Калюга ; уклад., прадм. Я. Р. Лецік. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 607 с. – (Спадчына).
4. **Мельников, А. П.** Национальный менталитет белорусов / А. П. Мельников. – 2-е изд. – Минск : Право и экономика, 2005. – 112 с.
5. **Арлова, Г. П.** Беларуская народная педагогіка / Г. П. Арлова. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 120 с.
6. **Тычына, М. А.** Карані і крона: фальклор і нацыянальная спецыфіка літаратуры / М. А. Тычына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 208 с.

Надзея ЗУЕВА,
магістр філалагічных навук,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25 верасня 2019 г.

“КВАКАЮ ДЛЯ ВЁСКИ ВІСЛАВУХАЕ...”

РАСОНСКІЯ СТАРОНКІ ЖЫЦЦЯ ПАЎЛЮКА ШУКАЙЛЫ

Паэт, празаік, крытык і кіназнаўца, стваральнік нашумелай у свой час “Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуны” Паўлюк Шукайла (31.12.1904–14.04.1939) быў “чалавекам агнявой натуры” (Я. Скрыган), а ў творчасці прапагандаваў і спрабаваў развіваць на беларускай глебе футурызм. Ён быў здольны на неардынарныя, авантурныя ўчынкі, пра што не раз зазначалі ва ўспамінах яго сучаснікі. Пра жыццё Паўлюка Шукайлы ў Слуцку і Мінску мы ўжо друкавалі даволі падрабязныя артыкулы [5, с. 129–159; 6, с. 106–148]. Аднак пэўны перыяд жыцця паэта быў звязаны таксама з Расонамі і Полацкам – пра яго і хацелася б крыху расказаць.

У лютым 1926 г. слуцкая акруговая газета “Вясковы будаўнік”, рэдактарам якой працаваў Паўлюк Шукайла, зачынілася, і паэт выправіўся ў Расоны, куды яго перавялі на пасаду адказнага сакратара райкама КП(б)Б. Праўда, перад гэтым заехаў на некалькі дзён у Мінск: трэба было вырашыць некаторыя арганізацыйныя пытанні і наведваць нараду Цэнтральнага бюро “Маладняка” (22.02.1926), каб перадаць кіраванне Слуцкай філіяй сябру-паэту Язэпу Сукалу [10, арк. 25], а таксама ўзгадніць выданне калектыўнага зборніка “Слуцкія песняры”. Потым, 10 сакавіка, ён даслаў на адрас “Маладняка” поўную радасных прадчуванняў тэлеграму: “*Теляграфіруйце калі пленум Шлеця Слуцкія песняры Расона Шукайла*” [9, арк. 76]. Паэту вельмі хацелася хутчэй патрымаць у руках кнігу, куды ўвайшлі вершы Янкі Видука (Скрыгана), Апанаса Атавы, Язэпа Сукалы, Іды Чырвань і, вядома ж, яго ўласныя.

Расонскі выканкам, а таксама райкамы партыі і камсамола месціліся ў былым палацы пана Станіслава Гласкі. “Будынак з чырвонай цэглы, над самым возерам, як замак, з вымудрамі – з порцікамі, з бельведэрам. Залезшы туды, як на званіцу, можна далёка аглядаць наваколле” [11, с. 56], – прыгадваў Ян Скрыган. Ён жа ў прыватных гутарках распавядаў, што новае працоўнае месца Паўлюк Шукайла аздобіў надзвычай кідка: “...У яго кабінцеце вісела два партрэты: Маркса і Шукайлы, г. зн. яго самога” [7, с. 52]. Крыху інакш выглядае кабінет у апісанні Тараса Хадкевіча, пераказаным Рыгорам Барадуліным: “Шукайла сядзіць за шырачэзным сталом, за спіной камсамольскага сакратара ягоны ж партрэт ад падлогі да столі, злева ад партрэта Шукайлы маленькі партрэцік Карла Маркса, справа – Фрыдрых Энгельса. Хадкевіч здзівіўся:

– Паўлюк, што гэта ў цябе?

– А хіба няправільна, што вісяць партрэты правадыроў? – запытаўся гаспадар кабінета” [1, с. 351].

Такім вось чынам футурыстычны эпатаж П. Шукайлы праводзіўся ў жыццё і спалучаўся з яго кар’ерай “камсамольскага боса” (так назваў яго Р. Барадулін). Учынак для тых часоў сапраўды смелы і эпажажны – асабліва калі ўлічваць, што ў падобных афіцыйных установах побач з Марксам і Энгельсам звычайна вісеў Ленін. Складваецца ўражанне, што П. Шукайла імкнуўся нават не бегчы ў нагу з эпохай, а апераджаць яе – як і належыць прыхільніку “левага фронту мастацтваў”. Паэт бачыў сябе не меншым правадыром, “стваральнікам новае школы ў беларускай літаратуры” (Ю. Віцьбіч) і ставіў гэтую “школу” вышэй за ўсё – нядзіва, калі і за дзейнасць класікаў марксізму-ленінізму. Аднак адчуваецца, што Карл Маркс прыцягваў увагу П. Шукайлы не толькі як палымяны рэвалюцыянер і ідэолаг сацыялізму, але і проста як асоба. На бланку Цэнтральнага бюро «Таварыства палітычных эмігрантаў “Заходняй Беларусі»» (г. Масква), захаваным у паэтавым архіве, знаходзім такі запіс:

- *Лучшее качество человека?*
- *Сосредоточение сил на одной цели.*
- *Недостаток, который хуже всего?*
- *Угодливость.*

К. Маркс” [16, арк. 15].

Паўлюк
Шукайла
з жонкай
Марыляй
Лягевай.
1926 г.

Сёння цяжка вызначыць дакладную крыніцу гэтых выказванняў К. Маркса, але П. Шукайлу – чалавеку мэтанакіраванаму, упартаму і даволі бескампраміснаму – яны відавочна імпанавалі. А што да ўласнага вялікага партрэта ў кабінэце, то пазней, ратуючыся ад чарговых нападаў нядобразычліўцаў, паэт спрабаваў аспрэчыць такі факт біяграфіі. *“Итак возражения против моей экспансии на площадь стены Райкома для определения там соответствующей кубатуры и водворения туда своего портретного изображения излишни, ибо я на таковую не покушался и точно могу сказать, что не висел. Некогда было. Большой район. Большие противоречия. Сложная работа. Туда я направлял энергию”* [17, арк. 3], – пісаў П. Шукайла, спрабуючы за парадываннем канцэлярскага стылю схаваць рэальныя факты, што, як мы зазначылі, усё адно засталіся надоўга ў памяці сучаснікаў.

Жыў П. Шукайла ў той час у доме былога расонскага мешчаніна-гандляра Абрама Тэйтэльбаума, блізу царквы. Апісанне дома захавалася ў памяці нашчадкаў гаспадара: “Дом Абрама быў рублены, як і ўсе астатнія дамы ў Расонах, з тоўстага добрага бярэвення, з высокім ганкам, ад ганка ў сярэдзіну дома вёў калідорчык, з яго – лесвіца на гарышча, наўпрост па калідоры – вялікі пакой, сталоўка ў 3 акны. У сталоўцы паралельна вокнам – стол з дошак, ля стала з боку вокнаў – крэслы, у левай частцы пакоя – столік з самаварам. Па левай сцяне сталовай было двое дзвярэй, першыя вялі ў маленькую кухню з вялікай печчу, другія – у спальню. Яшчэ адны дзверы, насупраць увахода ў сталоўку, вялі ў самы вялікі пакой – гасцёўню”. Менавіта ў прасторнай гасцёўні і абсталяваўся

паэт. Ён быў вельмі ўдзячны Абраму Тэйтэльбауму за дах над галавой і нават прысвяціў яму верш. Паводле ўспамінаў Абрамавай унучкі Эмы, у вершы былі радкі прыкладна з такім зместам: “вось на ганак выходзіць дзед Абрам з сіваю барадой і добрымі вачыма” [12].

Аднойчы, завітаўшы па службовых абавязках у Расонскую сямігодку, П. Шукайла наведаў школьнае мерапрыемства, дзе пазнаёміўся з сімпатычнай шасцікласніцай Марыляй Лягевай. Ёй ледзьве споўнілася 16 гадоў, але выглядала яна крыху старэйшай. Яе бацька рана памёр, маці засталася ў роднай вёсцы Сяляўшчына, а сама Марыля разам з малодшаю сястрой Еўфрасінняй жыла ў інтэрнаце пры школе. Была ў Марылі і старэйшая сястра Аляксандра, якая выйшла замуж за Міхася Самахвалава (будучага загадчыка Беларускага клуба ў Маскве), а таксама брат Змітрок. Паўлюк Шукайла закахаўся ў Марылю з першага позірку.

Праўда, як кажуць сваякі, у той час да Марылі заляцаўся яшчэ адзін кавалер – вясковы настаўнік малявання Базыль Драгілеў, “малады і белабрысы, толькі заўсёды маўкліва-задуменны, як бы расчараваны”, да самазабыцця ўлюбёны ў музыку [11, с. 56]. Захапляўся малады настаўнік і паэзіяй, выступаў пад псеўданімам *Ясь Былінка* і нават нейкі час уваходзіў у Полацкую філію “Маладняка” [9, арк. 2 адв., 4, 7, 53, 60, 78, 79]. А ў рубрыцы “Наша творчасць” у “Чырвонай Полаччыне” за 26 мая 1926 г. вершы “Вясною” Б. Драгілева і “Вясновае” П. Шукайлы былі змешчаны побач, адзін ля аднаго – быццам рэдактар Мацвей Тобінскі (Бераснёў) вырашыў так пакпіць, ведаючы, што два паэты змагаюцца за сэрца адной дзяўчыны. *“Пацяклі на палёх / Сьлёзы... / Сьлёзы / Белай зімы... / Што было / Ўчора / Прыгожа – / Над тым / Сёньня / Сьмяемся мы...”* – радаваўся вясне Паўлюк Шукайла. “Зацьвіцелі краскі ў полі, / Заігралі ручайкі... / Больш няма часін няволі – / Ласкай маняць васількі”, – нібы пагаджаўся з ім Базыль Драгілеў.

Апошні неўзабаве расчараваўся ў сваіх літаратурных спробах і ўвогуле кінуў пісаць. П. Шукайла быў больш удачлівы не толькі ў паэзіі, але і ў каханні, Марыля адказала яму ўзаемнасцю. Яны пачалі сустракацца і неўзабаве вырашылі пабрацца шлюбам. Дзеля гэтага Марылі ў дакументах давялося дадаць адзін год, бо дзяўчына была тады яшчэ няпоўнагадовая. Так і засталася ў яе пашпарце дата нараджэння 9 красавіка 1909 г., хоць насамрэч нарадзілася яна ў 1910-м.

Закаханы паэт прысвяціў нявесце верш “Марыльцы”, што ўрэзаўся ў сэрца не толькі непасрэднай адрасатцы, але і, напрыклад, пісьменніку Юрку Віцьбічу, які праз шмат гадоў, у далёкай Амерыцы, цытаваў радкі з яго ў лісце да крытыка

Антана Адамовіча: *“Мары / марыш / Марылька, / Сьмехам / душыш сьлёзы... / Гавары радная / гаварыка / Аб чым там шэпчуць / Бязозы... <...> Засьмяемся / з табой, / зарагочам, / Песьняй / жыцьце / зробім вясельле. / Мы ж / ня ныць, / а жыць хочам, / кружыцца ў жыцьцёвым / пахмельлі...”* [2, с. 140; 15, с. 70–71]. У апошніх радках верша часткова адбілася жыццёвае і творчае крэда П. Шукайлы: ён змагаўся з песімістычнымі настроямі ў літаратуры і – як заўзяты змагар з “упадніцтвам” – супрацьпастаўляў сябе тым паэтам, якія сабе гэтыя настроі дазвалялі. *“Ня ныць, / Не стагнаць / І ня плакаць! / Жыцьцё хай / Надзеяй гарыць, / Хаця / Сэрца і памяць / Точыць / Халодны цьвік”* [13, с. 107], – заклікаў ён у іншым вершы “У дні жалю”.

Падобна, што час “жыцьцёвага пахмельля” і рамантычных спатканняў – ці не самы шчаслівы ў біяграфіі П. Шукайлы. Верш, прысвечаны каханай, паэт змясціў у альманаху “Наддзьвіньне” Полацкай філіі “Маладняка” – разам са сваім фотаздымкам і яшчэ адным вершам “На Беларусі”. Аб’ёмныя альманахі ўспрымаліся маладымі паэтамі як справа выключная, як “салідныя” выданні, і ў іх звычайна адбіралася найлепшае. Часцей жа полацкія літаратары друкавалі творы на старонках газеты “Чырвоная Полаччына”. Паўлюк Шукайла апублікаваў там вершы “Вясновае” (26.05.1926), “Ветру” (15.01.1927), “У дзень вялікага жалю” (21.01.1927), “Б’ём перамогу!..” (23.03.1927).

Два апошнія ўяўляюць з сябе ўзоры савецкай вершаванай публіцыстыкі: адзін прысвечаны трэцяй гадавіне смерці У. Леніна, другі – народнаму рэвалюцыйнаму руху ў Кітаі. У іх ёсць і спробы даць гіпербалізаваныя “манументальныя” вобразы або яркія фанетычныя малюнкi: *“Жа-джа-джунь-ру-ра, / няюць / машыны на заводзе... / Пралетарская / правіць рука, / гульбой калёс / карагодзіць”* (“У дзень вялікага жалю”); *“Усё гэта – / толькі барыкада / перад сусьветным / вялікім мяцяжом. / Ў прадсьмяротным стогне / дрыгвеюць гады, / жыцьцё – / іх сэрцы рэжа / вастрыём / нажоў!”* (“Б’ём перамогу!..”). Падобнымі ваяўнічымі выклікамі і “бразганнем зброяй” (*“Ворагам хачу / мільён галоў / адрэзаць, / навастрыўшы / сталёвага нажа”*) вызначаюцца і прызнанні лірычнага героя ў вершы “Ветру”, адным з праграмных для паэта. Твор адлюстравваў мяцежныя, бунтарскія настроі аўтара і часткова – эстэтыку сацыяльна афарбаванага беларускага футурызму, якім ён уяўляўся П. Шукайлу: *«Люблю цябе, вецер, ў мяцеліцу, / калі сьнег зрываеш з зямлі, / мне хочацца / з “Нагана” нацэліцца, / пачуўшы / сьвіст твой: / Плі!.. // Ня сябра мне ты / на маштабу, / дунеш – / і Эўропа слухае. / Я ж у балоце, / як жаба, / – квакаю для вёскі / віславухае»*. Але значна большую вядомасць за сам верш атрымала эпіграма-пародыя на яго, на-

Паўлюк Шукайла з калегамі. Злева стаіць літаратурны крытык Макар Шалай. Канец 1926 г.

пісаная паэтам Сяргеем Дарожным: *“Выйду я на сенажаць / Ды з нагана ў жабу – бац!”* [2, с. 140; 7, с. 52; 14, с. 145].

14 снежня 1926 г. П. Шукайла атрымаў “Дзелавы водклік” наконт сваёй працы ў Расонскай арганізацыі КП(б) – водгук, як бачым, выключна станоўчы: *“...выявіў сваю працаздольнасьць па замацаваньню арганізацыі, практычным ажыццяўленьні штодзенных заданьняў Партыі, правядзеньні нацпалітыкі, у прыватнасьці беларусізацыі, і наогул нацпалітыкі, працы сярод беднаты, гаспадарчаму будаўніцтву і г. д.*

Тав. Шукайла карыстаўся аўтарытэтам сярод партыйнай і камсамольскай арганізацыі, будучы ў працы вытрыманым бальшавіком і добрым таварышам” [4, арк. 1].

Праца па правядзеньні нацыянальнай палітыкі згаданая ў “водкліку” невыпадкова. Па сумяшчальніцтве П. Шукайла працаваў і ў Полацкай акруговай нацыянальнай камісіі па правярцы ходу беларусізацыі. Адна з пастаноў Камісіі – падпісаная яе старшынёй Грушэўскім і адказным сакратаром Шукайлам – выйшла ў “Чырвонай Полаччыне” 16 сакавіка 1927 г. Дакумент яскрава сведчыць, наколькі вялікая ўвага ў 1920-я гг. аддавалася валоданню беларускай мовы, яе вывучэнню і пашырэнню ва ўсіх галінах прафесійнай дзейнасьці: *“Зрабіць папярэджаньне аб звальненьні пры ня вывучэнні беларускай мовы к 1 красавіку 1927 г. наступным супрацоўнікам [Акруговай паштова-тэлеграфнай канторы]...”, “Лічыць за нядбайную адносіну Загадчыка цэнтральнага тав. Падзява, да гэтага часу праводзячага ўсю працу выключна на ра-*

сійскай мове і ня прадпрыняўшага адпаведных крокаў к ліквідацыі беларускай няпісьменнасці сярод супрацоўнікаў, якія гутараць выключна на расійскай мове” [3, с. 4] і г. д.

Але неўзабаве ўсе станоўчыя характарыстыкі, дадзеныя Паўлюку Шукайлу на месцы працы, былі перакрэсленыя, а сам ён з “вытрыманага большавіка” ператварыўся ў зламыснага правапарушальніка.

Што ж адбылося? Працуючы сакратаром райкама, заўсёды гатовы дапамагчы сябрам, П. Шукайла ўладкаваў загадчыкам раённага народнага дома (агітпрапа) папличніка па Слуцкай філіі “Маладняка”, будучага вядомага празаіка Янку Скрыгана (Відука). Па тых часах гэта было вельмі рызыкаўнай авантурай, бо ў 1920–1930-я гг. згаданую пасаду мог заняць толькі член камсамола і камуністычнай партыі. Янка Відук жа не толькі быў беспартыйным, але і лічыўся “сынам кулака”, таму шлях у народ яму быў аўтаматычна закрыты. Аднак П. Шукайла хітрасцю дамогся, каб райкам зацвердзіў яго на сябра ў званні кандыдата ў члены партыі і, адпаведна, забяспечыў працоўным месцам. Гісторыя пра “нечуванае ў гісторыі Камсамолу прызначэнне” нарабіла столькі шуму, што патрапіла нават на перадавіцу маскоўскай газеты “Комсомольская правда” ў выглядзе фельетона “Где охотник?” Іллі Ліна. Нядзіва, што партыйнае кіраўніцтва ўсур’ез зацікавілася свавольным сакратаром райкама [6, с. 115].

Пакуль П. Шукайла ўдзельнічаў у працы Полацкай філіі “Маладняка”, выступаў на яе сходах з дакладамі кшталту “Літаратура і рэвалюцыя” (Полацкі педагагічны тэхнікум, 15.01.1927), Цэнтральная кантрольная камісія Камуністычнай партыі завяла на яго справу, якая была агучаная на парткалегіі 6 красавіка 1927 г. Акрамя прасоўвання беспартыйнага сябра ў камсамол і партыю, П. Шукайла абвінавачваўся і яшчэ па некалькіх пунктах:

“У замаху ўтварыць склоку ў арганізацыі шляхам пасылкі лісту адк. сакратару другога райёну КПБ з прызывам павесіць барацьбу супроць бюро Акруткому КП(б)Б па пытанню кіравання партарганізацыяй, г. зн. супроць партыйцаў, прысылаемых Акруткома для работы ў Райком, называючы апошніх аванцюрыстамі”;

“У грубасці і нетактычнасці пры абхаджэнні з супрацоўнікамі Райкаму і РВК, а таксама на пасяджэнні АКК”;

“У хвальбе і кічлівасці сваёй работай у падпольі”.

У выніку пастанавілі:

“1. Вынясці т. Шукайла строгі выгавар, за замах утварэння склокі.

2. Адазваць яго з работы ў Полацкай арганізацыі.

3. Зняць т. Шукайла з партыйнай кіруючай работы тэрмінам на 2 г.” [8, арк. 58].

Падобна, што ўсе санкцыі не напалохалі няўрымслівага паэта. Наадварот, калі ён атрымаў забарону працаваць на Полаччыне і быў выключаны з “Маладняка”, то разам з жонкай Марыляй (на той час цяжарнай) і яе сястрой Еўфрасінняй перабраўся ў Мінск, дзе ўладкаваўся на пасаду навуковага супрацоўніка Інстытута беларускай культуры. І менавіта тут, у беларускай сталіцы, неўзабаве рэалізаваў сваю мару – стварыў новую, незалежную ад “Маладняка”, літаратурную суполку, запрасіўшы туды і некалькіх папличнікаў па працы на Полаччыне. Але гэта ўжо іншая гісторыя...

Спіс літаратуры

1. **Барадулін, Р.** З запазукі / Р. Барадулін // Наша Ніва. – 2003. – 8 жн.
2. **Віцьбіч, Ю.** Лшоно габоо Бірушалайм : даваенная проза / Ю. Віцьбіч. – Мінск : Кнігазбор, 2011.
3. **Грушэўскі.** Пастанова Полацкай Акруговай Нацыянальнай Камісіі аб выніках праверкі беларусізацыі ў акруговых установах, а таксама і ўстаноў і арганізацый гор. Полацку ад 5-га сакавіка 1927 г. / Грушэўскі, Шукайла // Чырвоная Полаччына. – 1927. – 16 сак.
4. **Дзелавы водклік аб працы таварыша Шукайла ў Ратсонскай арганізацыі КП(б)** // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Фонд 55. Воп. 2. Адз. зах. 183.
5. **Жыбуль, В.** У горадзе салодкіх бэраў: Слуцкі перыяд жыцця і творчасці Паўлюка Шукайлы / В. Жыбуль // Тэксты. – 2013. – № 4.
6. **Жыбуль, В.** Футурыстычная мара беларусаў: Дзейнасць “Беларускай літаратурна-мастацкай камуны” ва ўспамінах і дакументах / В. Жыбуль // Arche. – 2008. – № 9.
7. **Маракоў, Л.** Валеры Маракоў. Лёс. Хроніка. Кантэкст / Л. Маракоў. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999.
8. **Прагакол № 11 пасяджэння Парткалегіі ЦКК КП(б) Беларусі ад 6 красавіка 1927 г.** // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 15п. Воп. 22. Адз. зах. 56.
9. **Прагаколы агульных сходаў і пасяджэнняў бюро,** план работы, спісак членаў, анкеты, перапіска з Цэнтральным бюро і інш. дакументы Полацкага філіяла [“Маладняка”] // БДАМЛМ. – Фонд 225. Воп. 1. Адз. зах. 13.
10. **Прагаколы пасяджэнняў Цэнтральнага бюро** [“Маладняка”] // БДАМЛМ. – Фонд 225. Воп. 1. Адз. зах. 3.
11. **Скрыган, Я.** Выбраныя творы / Я. Скрыган. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005.
12. **Широчин, Д.** О чем молчат книги [Электронный ресурс] / Д. Широчин // Воскресная память. Вып. 4. (Б-ка журнала “Мишпоха”). – Режим доступа : <http://mishproha.org/library/05/0504.php>. – Дата доступа : 21.10.2019; Ліст Д. Шырочына аўтару артыкула ад 01.12.2012.
13. **Шукайла, П.** Акрываўленая зямля : паэзія / П. Шукайла. – Менск : БДВ, 1930.
14. **Шукайла, П.** Ліст да чытачоў / П. Шукайла // Росвіт. – 1927–1928. – № 1.
15. **Шукайла, П.** На Беларусі... ; Марыльцы : [вершы] / П. Шукайла // Наддзвінне : літ.-маст. альманах Полацкай філіі Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменьнікаў “Маладняк”. – Полацк : Выд. Полацкай філіі “Маладняка”, 1926.
16. **Шукайла, П.** Фрагменты артыкулаў, чарнавыя накіды па праблемах літаратуры, тэатра, кіно / П. Шукайла // БДАМЛМ. – Фонд 55. Воп. 2. Адз. зах. 158.
17. **Шукайло, П.** Ответ на статью “Художество тов. Шукайло” / П. Шукайло // БДАМЛМ. – Фонд 55. Воп. 2. Адз. зах. 160.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук.

ЗАЎСЁДЫ Ё ПОШУКУ – МІКОЛА ТРУС

Некалькі дзесяцігоддзяў надзвычай плённага творчага супрацоўніцтва звязваюць “Роднае слова” з Міколам Трусам (нар. 21 снежня 1969 г. у вёсцы Ісаевічы Слонімскага раёна) – літаратуразнаўцам, кандыдатам філалагічных навук, сябрам рэдкалегіі часопіса, яго экспертам і нястомным папулярызатарам, дзейным пасярэднікам у наладжванні сувязей з адукацыйнымі і навукова-даследчымі ўстановамі Славакіі, Украіны, Казахстана. Мікола Трус скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, з 1996 г. працаваў там выкладчыкам, дацэнтам, загадчыкам кафедры. У 1998–2000 гг. адначасова быў дырэктарам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Памочнік старшыні Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь (2002). У 2011–2016 гг. – загадчык кафедры філалогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта. Двойчы стажыраваўся ва Універсітэце Я. А. Коменскага ў Браціславе. З 2017 г. намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Полымя”, дактарант Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы НАН Беларусі.

За гады супрацоўніцтва з “Родным словам” М. Трус апублікаваў на яго старонках блізу 120 артыкулаў. Многія тэксты суправаджаліся адмысловым візуальным шэрагам (фотаздымкі, выявы адшуканых архіўных дакументаў).

Большасць артыкулаў М. Труса адметны інавацыйным і з’ўрыстычным падыходамі, канцэптуальным бачаннем літаратурнай спадчыны. Даследчыкам істотна абноўлена метадалагічная аснова асэнсавання жыцця і творчасці Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, выяўлены многія невядомыя факты і публікацыі, у тым ліку звязаныя з рэпрэзентацыяй творчасці класікаў беларускага прыгожага пісьменства за мяжой.

Па ініцыятыве і пры непасрэдным удзеле М. Труса была заснавана часопісная рубрыка «У энцыклапедыю “Максім Багдановіч”», у якой праходзілі папярэдняю апрацацыю артыкулы, прызначаныя для будучага даведачнага выдання. Такім чынам быў створаны прэцэдэнт цеснага супрацоўніцтва часопіса і выдавецтва пры ажыццяўленні важнага ў гісторыі найноўшай Беларусі інтэлектуальнага праекта.

Мікола Трус знайшоў і прэзентаваў матэрыялы, звязаныя з падарожжам Янкі Купалы па Славакіі ў кастрычніку 1935 г. у складзе дэлегацыі савецкіх пісьменнікаў і журналістаў. У цыкле артыкулаў дэталева і сюжэтна ўзноўлены ўсе абставіны паездкі, прапанаваны новыя ракурсы асэнсавання спадчыны класіка беларускай літаратуры. Аповед падмацаваны шэрагам фотаздымкаў, архіўных знаходак – інтэрв’ю, аўтографу, мемуарных запісаў і інш. У рэдакцыі “Роднага слова” была падрыхтавана манаграфія “Янка Купала ў Славакіі” (2012), станоўча ацэненая ў беларускім і славацкім навуковым друку.

Даследчык адшукаў у славацкіх архівах (дзяржаўных і прыватных) перапіску Уладзіміра Калесніка з Людмілай Краскоўскай 1960 – пачатку 1990-х гг., якая дапамагае ўзнавіць жыццяпіс і асэнсаваць творчасць паэта Уладзіміра Жылкі, а таксама беларускую грамадска-культурную прысутнасць у Польшчы, Латвіі, Чэхаславакіі 1920-х гадоў, дэманструе высокую культуру даследчыцкай дзейнасці літаратуразнаўцаў-папярэднікаў, яе сучасную пераемнасць. Апрабаваны ў “Родным слове” матэрыял стаў асновай кнігі “Браціслаўскі эпістэлярыі: славацка-беларускі архіўны дыскус ХХ ст.” (2018).

Упершыню ў гісторыі беларускага літаратуразнаўства М. Трус прэзентаваў у некалькіх артыкулах творчасць вядучых аўтараў “Пражскай школы” ўкраінскай паэзіі, прапанаваў арыгінальную праекцыю на беларускую грамадска-культурную чыннасць у Чэхаславакіі 1920–1930-х гг., у якасці дадатку публікаваліся падборкі вершаў пражан у перакладзе навукоўцы на беларускую мову.

Праведзеныя даследаванні і іх публікацыя істотна ўзбагачаюць факталогію прадстаўленасці Беларусі ў свеце, яе аналітычную базу. Зычым шанюнаму даследчыку і надалей весці рэй у архіўных росшуках, асэнсаванні і папулярызацыі інтэлектуальнай спадчыны Беларусі.

Роднасловаўцы.

Мікола ТРУС

РАННЯЯ ШАЎЧЭНКІЯНА ЯНКІ КУПАЛЫ: ГЕАГРАФІЯ ВЯДОМАСЦІ І ПРЫЗНАННЯ

УДК 821.161.3.09(092)

У артыкуле разглядаюцца і сістэматызуюцца невядомыя ў беларускім і замежным літаратуразнаўстве тэксты, прысвечаныя памяці Тараса Шаўчэнкі, якія належаць пярэ Янкі Купалы. Вершы класіка беларускай літаратуры былі апублікаваныя (у арыгінале і перакладзе) ва ўкраінскіх перыядычных і кніжных выданнях пачатку ХХ ст. у Расійскай імперыі, Аўстра-Венгрыі, ЗША, што стварае канцэптuallyна новы культуралагічны дыскурс.

Ключавыя словы: *Тарас Шаўчэнка, Янка Купала, вершы-прысвячэнні, памятныя даты, юбілейныя выданні, мастацкія пераклады, папулярызацыя.*

The article considers and systematizes unknown in the Belarusian and foreign literature texts devoted to the memory of Taras Shevchenko and the Yanka Kupala belonging to the pen. The poems of the classic of Belarusian literature were published (in original and translated) in Ukrainian periodicals of the early 20th century in the Russian Empire, Austria-Hungary, USA, what creates a conceptually new cultural discourse.

Мэта і мара кожнага даследчыка, які працуе з архіўнымі матэрыяламі, – знайсці нешта новае з гістарычнай спадчыны. Удачы плён шматгадовых сістэмных росшукаў патэнцыйна здольны стаць сенсацыяй, набыткам усёй сучаснай гуманітарыстыкі. Выпадковыя знаходкі здараюцца рэдка, асабліва калі яны вядуцца ў розных краінах. Вялікая геаграфія пошукаў патрабуе адмысловых высілкаў. Звычайна за кожным становавым вынікам стаяць гады перапіскі, паездкаў, запятак, кансультацый. Знаходкі спакваля ўваходзяць у навуковы ўжытак, у іх маюць магчымасць больш пільна ўгледзецца калегі-літаратуразнаўцы.

Фактаграфія, прадстаўленая ў гэтым артыкуле, сабрана намі за апошнія шэсць гадоў. Украінскіх выданняў пачатку ХХ ст., пра якія пойдзе гаворка, у бібліятэках Беларусі папросту няма. Магчымасці метаду “дэ візу” былі выкарыстаны намі ў час непасрэднага знаёмства з фондамі Адэскай дзяржаўнай навуковай бібліятэкі імя М. Горкага і Нацыянальнай бібліятэкі Украіны імя У. Вярнадскага.

Паколькі ў сённяшнім чытацкім і даследчыцкім распараджэнні два ажыццёўленыя выдавецкія праекты – энцыклапедычны даведнік “Янка Купала” (1986) і аднайменная энцыклапедыя (тт. 1–3, 2017–2018), – лагічна чакаць пэўнага падвядзення рысы навуковых росшукаў, вызначэння асноўных кропак рэпрэзентывнасці спадчыны класіка беларускай літаратуры за мяжой. Між тым пра ўсёахопнасць і, тым больш, вычарпальнасць тэмы гаворку весці яшчэ рана. Як паказвае практыка, многія важныя выданні пачатку ХХ ст. не патрапілі ў поле даследчыцкай увагі, хоць іх з’яўленне было выклікана маштабнай задачай ушанавання і папулярызацыі ў свеце нацыянальнай класікі

(у нашым выпадку – украінскай). Удзел у праектах, ініцыяваны ўкраінскімі выдаўцамі, па факце азначаў прызнанне маладога беларускага аўтара, братэрскіх памкненняў усёй беларускай літаратуры.

Мы мелі на мэце толькі пазначыць умоўныя кропкі на геаграфічнай карце свету, звязаныя з фіксацыяй ранняй шаўчэнкіяны Янкі Купалы. Кожная з такіх кропак пульсуе, г. зн. прэтэндуе на запачаткаванне асобнай тэмы, што цягне за сабой асвятленне мінулых падзей грамадска-культурнага жыцця ў розных краінах, вядзе цэлы ланцужок імёнаў, фактаў перакладчыцкай і выдавецкай дзейнасці, патрабуе значнай кантэкстуальнай і фонавай інфармацыі.

Храналагічны прамежак ахоплівае ўсяго толькі 3 гады – з 1909 да 1912-га. Геаграфія – значна больш прэзентывная, закранае розныя краіны пачатку ХХ ст.: Расійскую імперыю, Аўстра-Венгрыю, ЗША. Згаданыя імёны і факты дагэтуль не вядомыя і не ўлучаныя ў беларускае літаратуразнаўства, купала- і шаўчэнказнаўства.

Расійская імперыя, Вільня – Санкт-Пецярбург. У ранняй паэтычнай спадчыне Янкі Купалы вядомыя два творы, прысвечаныя класіку ўкраінскай літаратуры, амаль ідэнтычныя па назвах: “Памяці Т. Шаўчэнкі” і “Памяці Шаўчэнкі”.

Верш “Памяці Т. Шаўчэнкі” ўпершыню апублікаваны ў лацінічным зборніку “Гусляр” (Пецярбург, 1910) [1, с. 59–60]. “Памяці Шаўчэнкі” ўбачыў свет на старонках газеты “Наша Ніва” (Вільня, 12/25.03.1909). Асноўныя матэрыялы перадавіц гэтага выпуска былі прысвечаны памяці класіка ўкраінскай літаратуры. На першай старонцы пададзены партрэт з подпісам, у якім зроблены відавочныя шрыфтавыя акцэн-

ты: “Українські песняр ТАРАС ШЭВЧЭНКО”*. У артыкуле “Тарас Шаўчэнка” акрэслена значэнне Кабзара для культуры братняга народа. Далей ішло паведамленне пра канцэрт-вечар, арганізаваны ўкраінцамі ў Пецярбургу, дзе ад беларускай грамады выступілі Браніслаў Эпімах-Шыпіла і Пётр Сеўрук. Апошні з названых расказаў прысутным пра беларускае адраджэнне і прачытаў верш “Памяці Шаўчэнкі” маладога паэта Янука Купалы. “Наша Ніва” апублікавала яго тэкст.

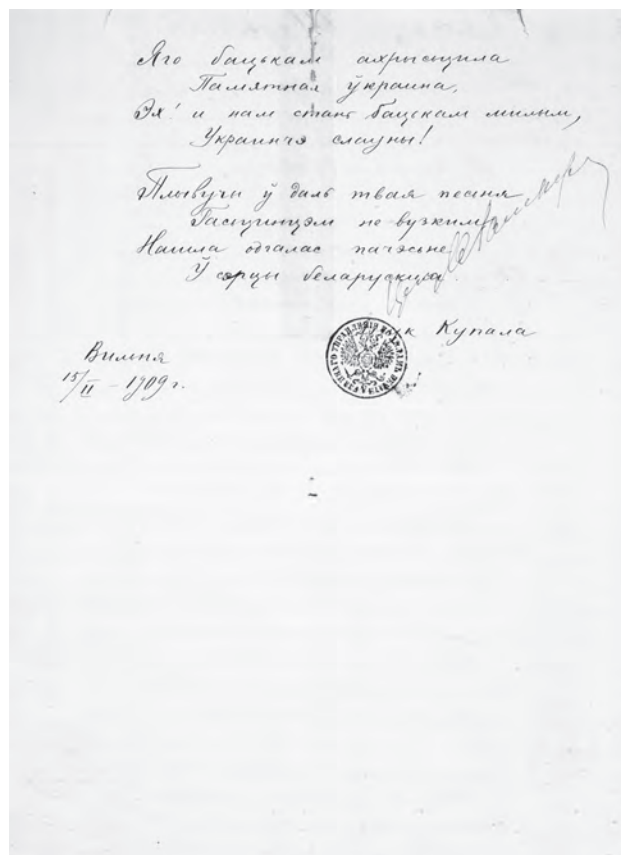
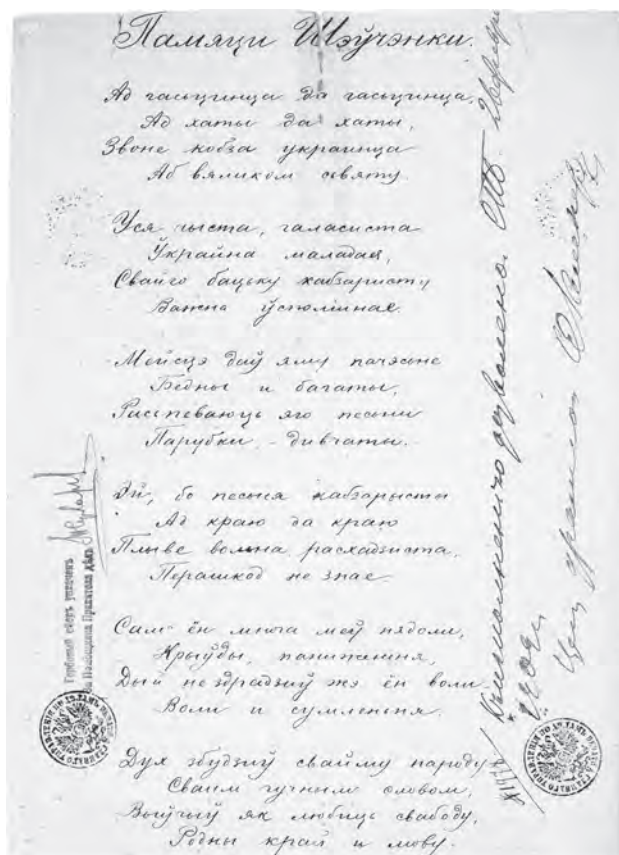
ЗША, Нью-Ёрк. Усяго праз месяц пасля віленскага друку, 15 красавіка 1909 г., верш “Памяці Шаўчэнкі” быў апублікаваны ва ўкраінскай газеце “Свабода” (укр. “Свобода”), што выдавалася ў Нью-Ёрку ў асяродку вялікай працоўнай эміграцыі з Аўстра-Венгрыі. Публікацыі Купалавага твора (імя аўтара не называлася) папярэднічаў наступны тэкст: «Беларусы Тарасу Шаўчэнку. Беларуская газета “Наша Ніва”, якая выходзіць у Вільні, прысвяціла ў № 11 ад 25 сакавіка гэтага года ўступны артыкул памяці нашаму слаўнаму Кабзару і змясціла яго партрэт. Пасля гэтага артыкула ідзе верш, які мы тут даслоўна прыводзім» [2].

Пяць гадоў таму на старонках часопіса “Роднае слова” мы мелі магчымасць расказаць пра

кнігу-альбом “Вернутыя шаўчэнкаўскія рарытэты” (2010) [3], падрыхтаваную ўкраінскімі калегамі. У выданні былі апублікаваны дакументы і матэрыялы кіеўскага Дома-музея Т. Шаўчэнкі, вывезеныя з Украіны ў час вайны, след якіх страчваюцца ў 1943 г. Як высветлілася, апошнім прытулкам вялікага збору стала Украінская вольная акадэмія навук (УВАН) у ЗША. Часткова матэрыялы былі перададзены ў Інстытут літаратуры імя Т. Р. Шаўчэнкі ў 1992–1996 гг. Самая каштоўная калекцыя была вернута ў Кіеў у 2006 г.

Для беларускай навукі сенсацыйнай публікацыяй “Вернутых шаўчэнкаўскіх рарытэтаў” з’яўляецца невядомы белавы аўтограф верша “Памяці Шаўчэнкі”, які ў кнізе значыцца пад № 262 (раздзел “Любоў і нелюбоў да паэта”) [4, с. 266–267]. Пад ім, праўдападобна, рукой Я. Купалы пазначана месца і час напісання, што не супадае з традыцыйным датаваннем, – *Вільня, 15 лютага 1909 г.* На аўтографе рэзалюцыя з подпісам “К исполнению дозволено”, дата (26 лютага 1909 г.) і пячатка пра ўплату гербавага збору. Аўтограф суправаджае невядомы раней дакумент: “Добавление к программе Вечера-Концерта 26 февраля 1909 г. в Зале Дворянского Собрания стих Янука Купала прочитает автор – Памяти Шевченка” [4, с. 265]. Дазвол на чытанне верша даў па-

* Захоўваецца правапіс арыгінала.

Аўтограф верша “Памяці Шаўчэнкі” Янука Купалы. З кнігі “Вернутыя шаўчэнкаўскія рарытэты”. Днепрадзяржынск. 2010 г.

Тытульная старонка газеты "Свобода" з вершам "Пам'ятка Шаўчэнка". Нью-Ёрк. 15.04.1909.

мочнік Санкт-пецябургскага граданачальніка 26 лютага 1909 г., пра што сведчаць афіцыйны штамп, пячатка і ўласнаручны подпіс чыноўніка [4, с. 265]. Як мы ведаем з нашаніўскай публікацыі, Купалаў верш чытаў Пётр Сеўрук. Найўясней дзвюх крыніц з рознай фіксацыяй абставін выступлення стварае пэўную інтрыгу пры рэтраспектыўным узнаўленні падзей мінулага часу.

Ніжэй у табліцы мы публікуем асноўныя разыходжанні ў тэкстах выяўленага аўтографу

№ страфы / радка	Аўтограф (Вільня, 15.02.1909)	ПЗТ (Мінск, т. 2, 1996)
1/3	Звоне кобза украінца	Звініць кобза украінцам
2/2	Україна маладая	Україна маладая
2/3	Свайго бацьку кабзарысту	Свайго "бацьку"-кабзарыста
3/1-4	Мейсцэ даў яму пачэснае, Бедны і багаты, Расьпеваюць яго песьні Парубкі, дівчаты.	
4/1	Эй, бо песня кабзарыста	Эй, бо песня кабзарыста
4/3	Плыве вольна, расхадзіста,	Плыве вольна-расхадзіста,
6/3	Выўчыў як любіць свабоду,	Навучыў любіць свабоду,
7/1	Яго бацькам ахрысціла	Яго "бацькам" ахрысціла
7/2	Пам'ятна Украіна.	Пам'ятна Україна.
7/3	Эх! і нам стань бацькам мілым,	Эх! і нам будзь бацькам мілым,
8/3	Нашла одгалас пачэснае	Знайшла водгалас пачэснае

і верша, змешчанага ў Поўным зборы твораў (ПЗТ) Янкі Купалы. Найбольшь відавочнае і канцэптуальнае адрозненне – колькасць строф: восем у аўтографу, сем у ПЗТ. Па гэтай прычыне ёсць неабходнасць апублікаваць трэцюю страфу поўнасю, з захаваннем усіх асаблівасцей правапісу арыгінала.

Аўстра-Венгрыя. У 1911 г. у Золачаве (укр. Золочів; цяпер Львоўская вобласць Украіны) была выдадзена паэтычная анталогія "На вечную пам'ятку Тарасу Шаўчэнку" [5], падрыхтаваная да 50-годдзя з дня смерці Кабзара. Укладальнікам і выдаўцом кнігі выступіў Уладзімір Супраніўскі (укр. Володимир Супранівський; 1891–1964), украінскі літаратуразнаўца і перакладчык. Зварот да яго жыцця і творчасці лакалізаваны ў асноўным у краязнаўчых даследаваннях і рэгіянальным друку. Біяграфія гэтай асобы прадстаўлена ў арэоле легендарызцы (гісторыя роду Супраніўскіх неад'емная ад 400-гадовай традыцыі мясцовага ліцця царкоўных ванаў), загадкавасці і нават дэактэўнасці, звязаная з перыпетыямі змен грамадска-палітычнай сітуацыі: пераслед, нелегальнае становішча і інш.

На час выхаду анталогіі У. Супраніўскі – 20-гадовы выпускнік гімназіі і вольны слухач лекцый ва ўніверсітэце – працаваў у кнігарні Навуковага таварыства імя Шаўчэнка ў Львове.

У паэтычную анталогію ўвайшлі 82 вершы 58 аўтараў. Сярод іх – "Пам'ятка Шаўчэнка" Янука Купалы ў перакладзе на ўкраінскую мову самога ўкладальніка [5, с. 133–134]. У пераліку першакрыніц узятых тэкстаў названа нашаніўская публікацыя, а ў падрадкавых заўвагах на гэтай жа старонцы адзначана, што аўтар – "сучасны беларускі найбольшы паэт" [5, с. 154].

Адметны і друкарскія акцэнты пры рэпрэзентацыі Купалавага верша: апошняя страфа вылучана паўтлустым шрыфтам. Дзеля нагляднасці і дэманстрацыі некаторых перакладчыцкіх падыходаў прывядзём урывак у арыгінале і пераствораным варыянце.

*Пльвучы ў даль, твая песня
Гасьцінцам ня вузкім,
Нашла одгалас пачэснае
Ў сэрцы беларускім!*

*І пльвучи твоя пісня у сьвіт
безконешний;
По небес сьвітлому зводі.
Знайшла відгомін щиро-сердешний
У білоруському народі.*

Расійская імперыя, Адэса. У 1912 г. тут быў выдадзены зборнік “Вянок Т. Шаўчэнку” [6], куды ўвайшлі вершы “ўкраінскіх, галіцкіх, расійскіх, беларускіх і польскіх паэтаў” – усяго 135 твораў ста аўтараў. З беларускіх прадстаўлены толькі Янук Купала з вершамі “Памяці Шаўчэнкі” [6, с. 237–238] і “Памяці Т. Шаўчэнкі” [6, с. 241–241], – пададзеныя, у адпаведнасці з першакрыніцай, кірыліцай і лацінкай. Акрамя таго, “Памяці Т. Шаўчэнкі” [6, с. 243–244] надрукаваны ў перакладзе на ўкраінскую мову П. Канапацкага.

Зборнік быў выдадзены дзякуючы вядомаму бібліяграфу, этнографу, крытыку, перакладчыку Міхаілу Камарову (укр. Михайло Комаров; 1844–1913), які ў кнізе выступіў таксама як аўтар прадмовы і заўваг да твораў.

У прадмове М. Камароў даў кароткую гісторыю ўкраінскай і рускай шаўчэнкіяны, прыгадаў сваю папярэднюю, падагульняльную па гэтай тэме, кнігу – “Т. Шаўчэнка ў літаратуры і мастацтве” (Адэса, 1903). Распавёў пра задуму наяўнага зборніка: сабраць, па магчымасці, пад адну вокладку параскіданыя па розных выданнях вершы, якія ўбачылі свет на працягу 70 гадоў, пачынаючы ад 1843-га.

Словы ўдзячнасці за дапамогу ў працы над выданнем М. Камароў адрасаваў вядомым працаўнікам таго часу на ніве ўкраінскай навукі, літаратуры, мастацкага перакладу: І. Белавусаву, У. Гнацюку, С. Яфрэмаву, П. Канапацкаму, А. Пчылцы. Асобная падзяка выказана віленскім калегам: «Дзякую таксама шанюўнай рэдакцыі беларускай газеты “Наша Ніва”, што была такая ласкавая – выслала мне той нумар газеты і кніжку “Huślar”, дзе надрукаваны беларускія вершы Я. Купалы, прысвечаныя Шаўчэнку» [6, с. IV]. Беларускі складнік яшчэ раз прамільгне ў апошнім абзацы прадмовы: “...польскія п’есы і адну беларускую, друкаваныя лацінскімі літарамі, зважаючы на цяжасці чытання першатвора для ўкраінцаў, падаю з украінскім перакладам” [6, с. V].

У зборнік увайшлі 135 вершаў (укладальнік выкарыстоўвае таксама слова *п’есы* ў гэтым жанравым разуменні) ста аўтараў. Выкарыстаны храналагічны прынцып падачы тэкстаў. М. Камароў адзначаў, што ў кнігу не патрапілі 46 вершаваных твораў, пра існаванне якіх яму вядома: “З іх 25 п’ес надрукаваны ў такіх выданнях, якія я пакуль што не мог адшукаць, а рэшту ацэньваў як тыя, што не падыходзяць для зборніка, бо некаторыя вершы, пераважна галіцкія, напісаны без агляду на нашыя цензурныя і грамадскія ўмовы, іншыя залішне суб’ектыўныя, а некаторыя зусім няўдалыя” [6, с. IV–V].

Вокладка кнігі “На вечную памяць Тарасу Шаўчэнку”:
Золачаў (Аўстра-Венгрыя). 1911 г.
З фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Украіны імя У. Вярнадскага.

Было ў полі зроку вопытнага культурнага дзеяча і выданне яго маладзейшага калегі: «Зборнік гэты я задумваў выдаць яшчэ летась – да 50-й гадавіны смерці Шаўчэнкі, але пачуўшы, што ў Галіччыне У. Супраніўскі збіраецца выдаць такі ж самы зборнік, мусіў я пакуль што прыпыніць сваё выданне. Тым часам зборнік У. Супраніўскага, што выйшаў у мінулым годзе ў Золачаве пад загаловам “На вечную памяць Тарасу Шаўчэнку”, як высветлілася пасля выхаду кніжкі, не ліквідаваў патрэбу майго выдання, бо шанюўны выдавец меў на мэце не поўны, больш або менш, зборнік, а толькі анталогію – выбранае з тых вершаў, і таму ў яго зборнік увайшло ўсяго 82 п’есы, улічваючы і праязныя п’есы, і ўрыўкі, і пераклады, прытым адбор зроблены пераважна з галіцкіх крыніц, а ўкраінскіх выданняў было ў яго на праглядзе не багата, расійскіх жа – і зусім не было» [6, с. IV].

Пасля тэксту “Памяці Шаўчэнкі”, пададзенага ў арыгінале, надрукавана кароткая даведка: «Вершы гэтыя вядомага беларускага паэта

Вокладка кнігі “Вінок Т. Шаўчэнку”. Адэса. 1912 г. з фондаў Адэскай дзяржаўнай навуковай бібліятэкі імя М. Горкага.

Я. Купалы надрукаваны ў беларускім часопісе, што з 1906 года выходзіць у Вільні, пад загалоўкам “Наша Ніва”, за 1909 год № 11, ст. 155. Друкую без перакладу, бо для кожнага ўкраінца яны зразумелыя, і такім жа правапісам, як у аўтара, пры гэтым паясняю, што Ў вымаўляецца скрозь, як В» [6, с. 238].

Услед за тэкстам лацінічнага верша “Памяці Т. Шаўчэнкі (25 лютага 1909)” апублікавана наступная інфармацыя: «Вершы гэтыя, як відаць па даце, скампанаваны ў 1909 годзе, хоць у тым жа годзе былі іншыя вершы таленавітага беларускага паэта Я. Купалы, прысвечаныя Т. Шаўчэнку (гл. ст. 237); надрукаваныя яны ў зборніку вершаў пад газалоўкам “Huślar” – Janka Kupała. Wyd. A. Hryniewiča. Pieciarburch. 1910, ст. 59 – 60. Падаю іх разам з украінскім перакладам, што скампанаванаў для гэтага зборніка П. Канапацкі» [6, с. 242]. Прыкладзём заключную страфу ў аўтарскім і перакладчыцкім варыянтах:

I k nam twajo słoŭce nie raz daletała;
 My słuchali ūciešna, što baje susied.
 Ciapier-że niasiom liśc k wianku twajej chwały,
 Prymi, brat, i naš bielaruski prywiət!

Не раз твое слово й до нас залетіло –
 Ми слухали пильно цю мову твою,
 То й від Білорусів лавровий лист мило
 Прийми, що несуч тут, і честь віддаю.

Такім чынам, толькі першы, “рээстравы” падыход пры рэпрэзентацыі вынікаў архіўных росшукаў па тэме прадстаўленасці ранняй беларускай, перадусім Купалавай, шаўчэнкіяны фактаграфічна сведчыць пра вядомасць і прызнанне беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. у краінах Еўропы і ЗША дзякуючы ўкраінскаму пасярэдніцтву. За кожным фактам публікацыйнай дзейнасці – свае перадумовы, кантэкст, здольныя сфакусіраваць даследчыцкую ўвагу, дадаць новыя ракурсы навуковага асэнсавання.

Пры гэтым выключна пасярэдніцкім аспектам абмяжоўвацца не мэтазгодна. Відавочна, што першымі сяброўскі жэст павагі прадэманстравалі самі беларусы – у Санкт-Пецярбургу і Вільні. Перад намі канкрэтныя сведчанні, што ўкраінцы ў розных краінах свету былі добра знаёмыя з беларускім перыядычным і кніжным друкам. У сваю чаргу беларускі нацыянальных рух пачатку ХХ ст. у многім арыентаваўся на здзяйснення ўкраінскія грамадска-культурныя праекты. У рэчышчы закранутай намі тэмы, на чарзе дэтальнае вывучэнне механізмаў міжнароднага супрацоўніцтва, звязанага з канкрэтнымі персаналіямі і шляхамі распаўсюджвання нацыянальнага друку, рознымі нюансамі так званай народнай дыпламатыі. У выпадку з ранняй Купалавай шаўчэнкіянай гэта было сапраўднае шэсце беларускага слова ў розных краінах свету, на шмат дзесяцігоддзяў абмінутае даследчыкамі.

Спіс літаратуры

1. **Купала, Я.** Huślar / J. Kupała. – Pieciarburch : Wyd. A. Hryniewiča, 1910. – 76 s.
2. [Купала, Я.] Памяці Шэвчэнкі / [Я. Купала] // Свобода. – 1909. – 15 крас. – № 14. – С. 5.
3. **Трус, М.** Шаўчэнкаўскія рарытэты і невядомыя аўтографы Янкі Купалы / М. Трус // Роднае слова. – 2014. – № 2. – С. 12–14.
4. **Повернені шевченківські раритети** / авт. проекту С. Гальченко; передмова С. Гальченка; упорядк., наук. опис, приміт. С. Гальченка, Н. Лисенко. – Дніпродзержинськ : Вид. дім “Андрій”, 2010. – 288 с.
5. **На вічну пам’ять Тарасови Шевченкові** : (поетична антологія) / зібрав і видав [та авт. передм.] Володимир Супранівський. – Золочів : Накладом В. Супранівського та Філії Т-ва “Просвіта” в Золочеві. Друк. Й. Ляндесберга, 1911. – 158 с.
6. **Вінок Т. Шевченкові** : Из віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів : збірка з примітками М. Комарова. – Одеса : Друкарня “Акц. Южно-Русского О-ва Печатного Дела”, 1912. – 324 с.

У ПОШУКАХ СТРАЧАНАГА СЭНСУ: РЭЛІГІЙНА-ФІЛАСОФСКАЯ ПРАБЛЕМАТЫКА І ПАЭТЫКА КНІГІ ЭКЛЕСІЯСТА

У артыкуле даследуюцца рэлігійна-філасофская праблематыка і паэтыка біблейскай Кнігі Эклесіяста. Разглядаюцца праблемы датавання, асаблівасці мовы, жанру і стылю кнігі, але перадусім – карціна свету, канцэпцыя Бога і чалавека. Вылучаюцца галоўныя праблемы кнігі: сэнс жыцця і смерці, магчымасць або немагчымасць шчасця на зямлі, пошукі мудрасці і яе марнасць, праблема тэадыцэі, абсурднасць жыцця і неабходнасць веры і г. д. Асаблівая ўвага аддаецца асноўнаму канцэпту Эклесіяста – *hābāl*. Сцвярджаецца, што Кніга Эклесіяста нясе ў сабе экзістэнцыяльную праблематыку і з'яўляецца вычарпальнай па паўнаце ахопу жыцця паэмай пра чалавека, пра пошукі страчанага сэнсу жыцця.

Ключавыя словы: *Біблія, Кніга Эклесіяста, паэтыка, жанр, лірычная філасофская паэма, экзістэнцыяльная праблематыка, Бог, чалавек.*

The article explores religious and philosophical problems and poetics of The Book of Ecclesiastes. We consider the problems of dating, especially the language, genre and style of the book, but first of all the picture of the world, the concept of God and man in it. We single out the basic problems of the book: the meaning of life and death, the possibility or impossibility of happiness on earth, the search for wisdom and its vainness, the problem of theodicy, the absurdity of life and the need for faith and so on. Particular attention is paid to the basic concept of Ecclesiastes – *hābāl*. We affirm that The Book of Ecclesiastes contains existential problems and is a comprehensive poem about the man in general, about the search for the lost meaning of life.

Сярод кніг Бібліі, якая ўжо амаль дзве тысячы гадоў выступае ў якасці “восевага” архетэксту (старажытнага ўзорнага сэнса- і тэкста-спараджальнага тэксту) культуры хрысціянскага свету, адно з першых месцаў па колькасці інтэрпрэтацый і першае па колькасці цытаванняў, па інтэртэкстуальнай значнасці займае Кніга Эклесіяста (Эклезіяста). Да таго ж яна адна з найбольш складаных і загадкавых біблейскіх кніг, што і абумовіла вялікую цікавасць да яе багасловаў, мысляроў, навукоўцаў, паэтаў і простых чытачоў. Гаворка ў ёй ідзе пра найважнейшыя праблемы быцця і свядомасці, якія звычайна завуцца экзістэнцыяльнымі. У чым сэнс нашага крохкага і кароткага жыцця? Ці існуе ўвогуле сэнс, калі свет такі абсурдны і напоўнены пакутамі? Ці можа чалавек спасцігнуць задуму Бога і сапраўды хоць што-небудзь ведаць пра яго? Ці магчыма шчасце ў гэтым свеце, марным, неспасціжным і ўсё роўна цудоўным? У чым прызначэнне чалавека на зямлі? Як знайсці шляхі да сапраўднай мудрасці? І ці дае мудрасць шчасце? Ці ёсць што-небудзь вечнае на зямлі? І ў чым сэнс смерці? Што адкрываецца чалавеку па той бок жыцця?

Загадкі хаваюцца ў незвычайнай форме Кнігі Эклесіяста, у яе стылістыцы, у падкрэсленай парадаксальнасці, супярэчлівасці думак, у цьмянасці і нават герметычнасці выказванняў, звязаных часам толькі асацыятыўна, а таксама ў самой праблематыцы, якая выклікала і выклікае спрэчкі і дыяметральна процілеглыя інтэрпрэтацыі. Г. Гейнэ называў Кнігу Эклесіяста “Песняй песняў скепсісу”, а Ф. Дэліч – “Песняй песняў богабаязнасці” (гл.: [7, с. 12]). Калі адны даследчыкі мяркуюць, што кнігу “пранізвае паралізавальны песімізм” (Э. Зэлін, Л. Рост; гл.: [2, с. 181]), то іншыя бачаць у ёй надзвычайна

аптымістычнае ўспрыманне жыцця – насуперак яго трагізму. Так, паводле Р. Гордзіса, у Кнізе Эклесіяста ўладарыць перакананне, што “чалавек жыве, і Бог кіруе, і воля Бога ёсць шчасце для чалавека” [8, с. 48]. На думку Дж. Л. Крэншоў, Эклесіяст прызнае, што шчасце і няшчасце ўраўнаважваюць адно аднаго, што бядотам, нават вялікім, супрацьстаяць радасці жыцця, і таму дамінантны настрой кнігі – геданістычны (гл.: [6, с. 15–16]). Л. Райкен лічыць, што Эклесіяст узнімае такія пытанні, на якія заведаняма і не можа быць адказаў, таму сутнасць кнігі складае вечны пошук ісціны – “вандраванне розуму і душы” (цыт. паводле: [2, с. 182]). Як лічыць Р. Б. Скот, перад намі “хутчэй філасофскі трактат, чым рэлігійнае сачыненне” [9, с. 125]. Такая разбежка меркаванняў недвухсэнсоўна сведчыць пра тое, які складаны для разумення свет Эклесіяста, як цяжка ён паддаецца любой больш-менш адназначнай інтэрпрэтацыі. Перад намі класічны ўзор біблейскай “літаратуры мудрасці”, што вучыць і адначасова ўзнімае самыя цяжкія, часцей за ўсё невырашальныя праблемы быцця (у гэтым шэрагу – Кніга прыпавесцяў Саламонавых і асабліва Кніга Іова з “праклятай” праблемай тэадыцэі ў цэнтры).

На думку Вальтэра, Кніга Эклесіяста – “самы філасофскі твор Старажытнай Азіі” (цыт. паводле: [4, с. 31]). У прадмове да вершаванага парафраза Эклесіяста і Песні Песняў (“*Precis* de l’Ecclésiaste et des Cantique des Cantiques*”, 1759) Вальтэр піша, што для разумення і перакладу Эклесіяста неабходны асаблівыя намаганні, та-

* Паводле Н. Забуравай, назва *precis* у XVIII ст. мела на ўвазе “кароткі і дакладны пераказ якога-небудзь пытання і прымянялася да навуковых і філасофскіх прац у форме агляду ці кароткага рэзюмэ”. Вальтэр таксама вызначаў жанр свайго сачынення як “вольны пераклад” [4, с. 31].

му што перад намі свет усходняга мыслення і ўсходняга стылю, непадобны да еўрапейскага, асаблівы палёт Боскага Духа: “Немагчыма добра перакласці яго ад пачатку да канца: усходні стыль занадта адрозніваецца ад нашага. Боскі Дух, узнесены над нашымі ўяўленнямі, цураецца методы: ён не адчувае цяжкасцяў, паўтараючы раз-пораз адны і тыя ж думкі і выразы. Ён хутка пераходзіць ад аднаго прадмета да іншага і вяртаецца назад, яго не палохаюць ні відавочныя супярэчнасці, якія наш абмежаваны розум абавязаны ліквідаваць, ні залішня рэзкасць, якую нам, з нашай слабасцю, неабходна змякчыць” (цыт. паводле: [4, с. 31–32]). Паспрабуем і мы, паглыбіўшыся ў свет Эклесіяста, зразумець, хоць у малой ступені, пастаўленыя ім праблемы, яго “дзівацтвы” і “рэзкасці”, вольны палёт яго думкі, мудрагелістую вобразнасць і тыя прычыны, чаму яго перачытваюць і наноў інтэрпрэтуюць мыслары і паэты.

Загадкі Эклесіяста пачынаюцца з назвы, узятай з першага радка, з надзагалоўка кнігі: *Словы Эклесіяста, сына Давіда, цара ў Іерусаліме* (Экл. 1: 1)*. У арыгінале гэты радок гучыць наступным чынам:

[10, с. 184] דָּבָרֵי קֹהֲלֵת בֶּן-דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם
(*Д’іврэй Когэлет бэн Давід мелех бі-Йрушалаім*).

На месцы слова *Эклесіяст* стаіць *Когэлет* (*Kōhālät*). Хто ён такі, да таго ж – “сын Давіда” ды яшчэ “цар у Іерусаліме”? Ужо тут – загадка на загадцы. У прамым сэнсе сынам Давіда і яго пераемнікам на троне ў Іерусаліме быў Саламон, аднак ён чамусьці не згадваецца ў тэксе. Больш за тое, ні Давід, ні Саламон ніколі не мелі тытула “цар у Іерусаліме”, але – “цар Ізраіля”. Можна вызначэнне “сын Давіда” патрэбна зразумець як “нашчадак Давіда”? Менавіта ў такім сэнсе выраз часта сустракаецца ў Бібліі (у тым ліку і ў дачыненні да Ісуса Хрыста). Калі гэта так, то які канкрэтна цар маецца на ўвазе? У кнізе шмат што адпавядае рэаліям царскага двара, а ў вобразах аўтара і героя – статусу цара. Аднак ёсць і тое, што адпавядае статусу царскага дарадцы, высакароднага чалавека, проста – харызматычнага народнага лідара і мудраца. Навошта тады яму вызначаць сябе як “цар у Іерусаліме”? Ствараецца адчуванне, што ўсё гэта – свядомая гульня, чамусьці неабходная аўтару.

Когэлет вядомы еўрапейцам як *Эклесіяст* (або *Эклезіяст*). Слова ўяўляе з сябе грэчаскую кальку (дакладней – *Ekklesiastes*) слова *Когэлет*, дзеепрыметніка дэнамінатыўнага дзеяслова *kāhāl* ‘збіраць’, скіраванага толькі на людзей;

* Тут і далей Кніга Эклесіяста цытуецца, акрамя асобна пазначаных выпадкаў, у перакладзе аўтара артыкула.

адсюль – *kāhāl* ‘сход’, ‘суполка’, ‘рэлігійная супольнасць’ (праз мову ідыш слова *кагал* трапіла і ў беларускую). Такім чынам, прамы сэнс слова *когэлет* – ‘збіральнік’, але з асаблівым адценнем – ‘збіральнік людзей [абшчыны] на сход’, а не ‘збіральнік прыпавесцяў’, як прапаноўвалі перакладаць некаторыя навукоўцы. Маецца на ўвазе прафесіянальны мудрэц, знаўца слова Божага, які збірае народ, каб выступіць перад ім з пропаведдзю. Адпаведнай лексемы няма ў еўрапейскіх мовах. Таму ў розных мадыфікацыях ужываецца назва *Эклесіяст*, што прыйшла з Септуагінты (III–II стст. да н. э.) – грэчаскага перакладу Танаха (Яўрэйскай Бібліі – *Biblia Hebraica*, якая стала Старым Запаветам у хрысціянскім Святым Пісанні). Пры гэтым слова *Ekklesiastes* было штучна створана александрыйскімі перакладчыкамі-яўрэямі грэчаскага *ekklesia* ‘сход, абшчына, царква’. З Септуагінты назва была перанесена ў Вульгату – лацінскі пераклад, створаны на мяжы IV–V стст. н. э. Іеранімам Стрыдонскім (Блажэнным) і кананізаваны Каталіцкай царквой: *Ecclesiastes*. Іеранім у каментары на Кнігу Эклесіяста вельмі дакладна тлумачыць значэнне старажытнаўрэйскага слова, прыводзячы яго транслітараванне на лаціне: “збіральнік сходу”, “прапаведнік”, “таму што ён гаворыць да народа, і прамова яго звяртаецца не да адной асобы ў прыватнасці, а да ўсіх наогул” [5, с. 2]. Менавіта праз лацінскі пераклад з’явілася агульнараспаўсюджанае словаўжыванне па-руску і па-беларуску: *Эклезіаст*, *Эклезіяст*. Аднак паказальна, што традыцыйная назва кнігі ў рускім Сінадальным перакладзе захоўвае блізкасць да грэчаскага гучання – *Екклесіаст*. Дакладней, у змесце Сінадальнай Бібліі стаіць: *Книга Екклесіаста, или Проповедника* (гэтаксама і ў беларускім перакладзе В. Сёмухі: *Книга Эклесіяста, альбо Прапаведніка*). Апошняе тлумачэнне, неабходнае, каб чалавек, які ўпершыню адкрыў Біблію, хоць прыкладна зразумеў назву кнігі, не зусім дакладнае, бо страчваецца корань са значэннем ‘сход’, ‘абшчына’. Як ужо было сказана, яшчэ Іеранім Блажэнны адзначыў, што слова *Когэлет* можна ўмоўна перадаць як *Прапаведнік*. Такі ж варыянт прапанаваў М. Лютэр: *Der Prediger Salomo – Прапаведнік Саламон*. Паказальна, аднак, што ў Лютэраўскай Бібліі ў дужках пасля нямецкай назвы стаіць *Kohelet*. Тым самым падкрэслена неперакладальнасць на нямецкую мову (як, між іншым, і на ўсюкую іншую) арыгінальнай назвы, хоць далей у тэксце паслядоўна выкарыстоўваецца *der Prediger* (у англійскай Каралеўскай Бібліі – *the Preacher*), у той час як у Сінадальным перакладзе і ў пе-

ракладзе В. Сёмухі ўжываецца *Екклесиаст*, *Эклезіяст*. У сувязі з гэтым у масавай свядомасці *Эклезіяст* успрымаецца як таямнічае ўласнае імя, што асацыюецца з Бібліяй.

Аднак зразумела, што *Эклезіяст*, як і *Когэлет*, – не ўласнае імя, а вызначэнне духоўнага лідара, статус якога адпавядае таму, што вядома бібліеістам пра грамадзянска-тэакрытычную супольнасць Іўдзеі пасля Вавілонскага палону (V–II стст. да н. э.). Такім чынам, ужо сама назва кнігі і далейшае словаўжыванне ствараюць вобраз прафесійнага мудраца, што збірае народ, каб гаварыць з ім, дзяліцца нялёгкімі назіраннямі над жыццём, – аўтара і адначасова героя лірычнай філасофскай паэмы пра Бога і чалавека, пра таямніцы жыцця і смерці, пра відавочную бесэнсоўнасць быцця і пошукі яго сэнсу. Стварэнню вобраза прафесійнага мудраца садзейнічае і больш позняя прыпіска да кнігі: “*І звыш таго, што Эклезіяст быў мудры, ён таксама вучыў народ ведам, і даследаваў, і складаў шматлікія прыпавесці. // Спрабаваў Эклезіяст знайсці словы каштоўныя і напісаныя праўдзіва словы ісціны*” (Экл. 12: 9–10).

Але хто ж такі Эклесіяст? У які час ён жыў? Ці можна хоць прыблізна вызначыць час стварэння кнігі? На гэтыя пытанні часткова ўжо адказала бібліеістыка, хоць дакладнае датаванне Кнігі Эклесіяста застаецца складанай праблемай, як і ў дачыненні да большасці біблейскіх кніг. Скрупулёзны тэксталагічны аналіз, праведзены сучаснымі бібліеістамі, дазваляе больш-менш дакладна вызначыць час узнікнення кнігі. Асабліва важкі ўнёсак у высвятленне пытання зрабілі Х. Л. Гінсберг (H. L. Ginsberg), В. Цымерлі (W. Zimmerli), ужо згаданыя Р. Б. Скот (R. B. Scott), Р. Гордзіс (R. B. Gordis), Дж. Л. Крэншоў (J. L. Crenshaw), М. Дахуд (M. Dahood).

Як сведчыць слоўнае аблічча Кнігі Эклесіяста, яна адна з позніх кніг, што ўвайшлі ў склад Танаха (Старога Запавета). Упершыню на гэты аспект звярнуў увагу выбітны галандскі юрыст, рэлігійны мысляр і паэт Гуга Гроцыў (Хейг дэ Грот, Hugo Grotius), які яшчэ ў 1644 г. адзначыў блізкасць мовы Эклесіяста да позніх кніг трэцяй часткі *Кетувім* (Пісанняў), або Агіёграфы, – Кнігі Эзры, Кнігі Даніэля (Данііла). У Кнізе Эклесіяста сустракаюцца словы, што ўжываліся ў адміністрацыйнай практыцы, уведзенай упершыню персідскай дынастыяй Ахеменідаў (VI–V стст. да н. э.), іншыя персідскія запазычаныя, а таксама дастаткова шмат арамейскіх выказаў (арамейская мова стала размоўнай у Іўдзеі прыкладна ў III–II стст. да н. э.). Кніга бліжэйшая мовай не столькі да Торы (Пяцікніжжа Майсеевага) і Прабокаў, колькі да першых

каментарыяў да Танаха – Мішны, чыя кадыфікацыя скончылася ў II ст. н. э. (Мішна – першатэкст Талмуда). У цэлым жа мова Эклесіяста вельмі складаная і выклікае дагэтуль мноства пытанняў у бібліеістаў. І. Дзяканаў і Л. Коган адзначаюць: “Мова Эклесіяста не мае аналагаў у Яўрэйскай Бібліі і адрозніваецца не толькі ад класічнай яўрэйскай мовы – што было б нядзіўна з прычыны позняга датавання тэксту, – але і ад таго моўнага пласта, які прынята вызначаць як ‘познюю яўрэйскую мову’. <...> У Эклесіясце маецца шмат рэдкіх слоў ці такіх, якія ўвогуле адсутнічаюць у астатнім корпусе старазапаветных тэкстаў. Усяго ў кнізе налічваецца 27 нарах *legomena** і 26 слоў і словазлучэнняў, якія сустракаюцца ў Бібліі некалькі разоў, але толькі ў Эклесіясце. Істотна, што толькі частка з іх можа быць патлумачана арамейскім уплывам; астатнія з’яўляюцца цалкам спрадвечнымі яўрэйскімі словамі” [3, с. 178–179].

Разбежка ў датаванні Кнігі Эклесіяста складае цяпер некалькі стагоддзяў – паміж V–II стст. да н. э. (як вядома, усе кнігі, што ўвайшлі ў Стары Запавет, запісаны не пазней за II ст. да н. э.). Паводле рукапісаў Мёртвага мора, або Кумранскіх скруткаў (яны датуецца II–I стст. да н. э.), відавочна, што кніга была шырока вядома ў Іўдзеі, чыталася і перапісвалася побач з іншымі кананічнымі кнігамі ўжо ў апошнія стагоддзі да н. э. Гэта пацвярджае і той факт, што Кнігу Эклесіяста добра ведае і цытуе Іешуа Бэн-Сіра (Ісус, сын Сірахаў), чыя Кніга Мудрасці датуецца паміж 190 і 180 гг. да н. э. Сам жа характар перапісвання, каментавання, цытавання сведчыць, што Кніга Эклесіяста ўзнікла раней, у IV–III стст. да н. э. Такім чынам, за вызначэннем *Когэлет* схаваўся прафесійны мудрэц-кніжнік, невядомы паэт, які жыў, хутчэй за ўсё, у Іерусаліме ў IV ці III ст. да н. э. Аднак рэлігійная традыцыя, як яўрэйская, так і хрысціянская, лічыць аўтарам – у адпаведнасці з першым радком тэксту – цара Саламона, сына Давіда. Але Саламон жыў у X ст. да н. э. і не мог быць рэальным аўтарам кнігі (па меншай меры – яе канчатковай рэдакцыі). Хутчэй за ўсё, перад намі выразны выпадак псеўдаэпіграфікі – прыпісвання пазнейшага твора больш старажытнаму аўтарытэту, часта легендарнаму (з’ява тыповая для ўсіх старажытных літаратур). Імя ж Саламона яшчэ ў старажытнасці стала ўвасабленнем мудрасці. Магчыма, невядомы аўтар вырашыў звярнуцца да аўтарытэту Саламона, каб надаць важкасць і ле-

* *Нарых legomena* – словы, якія сустракаюцца ў Бібліі толькі адзін раз, а таму не зусім зразумелыя ці зусім незразумелыя па сэнсе.

гітымнасць сваім разважаннем, часта парадаксальным і нават знешне “крамольным”. Аднак, як заўважае С. Аверынцаў, тут і нешта іншае: аўтар “уваходзіць у вобраз” слыннага ізраільскага цара. Даследчык піша: “Традыцыйны вобраз Саламона свядома ўзяты як абагульняльная парадыгма для інтымнага жыццёвага досведу. Гэтая свядомасць прыёму ёсць рысаю такой жа незвычайнай на агульным фоне старажытнаўрэйскай літаратуры, як і прыдатнай да аблічча скептычнага мудраца, які напісаў у IV або III ст. да н. э. Кнігу Прапаведніка на сходзе” [1, с. 296].

З пункту гледжання жанру Эклесіяст арганічна злучае розныя віды прыпавесці (у форме афарызма, сентэнцыі жыццёвай мудрасці, у выглядзе вобразнага прыпадабнення сітуацыі і нават кароткай гісторыі з маральным павучаннем у фінале) і разгорнутую лірычную медытацыю, разважанне над жыццём у форме лірычнага маналогу. Аднак пры гэтым выказваюцца такія розныя, часам супярэчныя меркаванні, што маналог ператвараецца ў дыялог, у спрэчку не толькі са знешнімі нябачнымі суразмоўцамі, але і з сабой, не толькі з традыцыйнай мудрасцю, але і з уласнымі поглядамі. Усё гэта надае Эклесіясту рысы дыятрыбы – свабоднага разважання з асацыятыўнымі пераходамі ад тэмы да тэмы, адметнага спрэчкай з самім сабой. І. Дзяканаў і Л. Коган падкрэсліваюць: «Менавіта гэтай глыбіннай супярэчліваасцю тлумачацца многія стылістычныя асаблівасці кнігі: і бясконцыя рытарычныя пытанні, і паўторы, якія часта здаюцца недарэчнымі, і шматкроць акцэнтаваны асобны характар назіранняў (‘Гэта я бачыў’), і падкрэсліванне таго, што ўсё выказанае – не больш чым гаворка “пра сябе” (літаральна ‘ў сэрцы маім’)» [3, с. 182–183].

Карціна свету, духоўнага і сацыяльнага жыцця чалавека, якая паўстае ў Кнізе Эклесіяста, уражвае не толькі складанасцю, неадназначнасцю, немагчымасцю рацыяналістычнага “выпроставання”, звядзення да аднаго зместавага стрыжня, але перадусім – жорсткасцю прысуду гэтаму свету, зменліваму, марнаму, абсурднаму. Уласна, з прызнання крохкасці, марнасці, дарэмнасці зямнога быцця пачынаецца паэма:

הָאֵל הַקֹּדֶם אָמַר קְהֵלֵת הַהָלָל הַקְּדוֹת
[10, с. 184] הָאֵל הַקֹּדֶם

(Гавэль гавалім амар Когэлэт гавэль гавалім га-коль гавэль – Марнасць марнасцяў, – сказаў Эклесіяст, – марнасць марнасцяў, усё марнасць; Экл. 1: 2).

Выраз הָאֵל הַקֹּדֶם (гавэль гавалім) ‘марнасць марнасцяў’ уяўляе з сябе граматычную форму найвышэйшай ступені параўнання, якая ствараецца на іўрыце з двух назоўнікаў (у адзіночным і множным ліку); гэтаксама ўтворана і назва Пес-

ні Песняў. Можна перакласці выраз як “найбольшая марнасць”, “наймарнейшая марнасць” (так у В. Сёмухі, а паўтор перададзены як “пустая марнасць”). Але ўсё ж такі пры перакладзе важна і дакладна перадаць не толькі сэнс, але і асаблівую стылістыку арыгінала, таму лепш захаваць біблейскую канструкцыю, яна (і падобныя да яе) даўно ўвайшла ва ўсе мовы, што ведаюць Біблію. Так, Іеранім Блажэнны перадаў знакаміты выраз як *vanitas vanitatum*, і ў такім выглядзе ён стаў прыслоўем у Заходняй Еўропе (як і *vanitas vanitatum omnia vanitas*); гэтаксама стала фразеалагізмам і *суета суета* па-руску. Выраз *гавэль гавалім*, як і проста слова *гавэль* (асноўная слоўнікавая форма), паўтараецца ў паэме каля дваццаці разоў, надаючы ёй змрочны каларыт, вызначаючы яе горкую і скептычную танальнасць. Гэта адно з тых біблейскіх выказванняў, якія цытуюцца найчасцей, якое ўвайшло ў побытавую гаворку, што прывяло да сцірання эклесіястаўскага сэнсу, дастаткова складанага для разумення і перакладу на іншыя мовы.

Спіс літаратуры

1. Аверинцев, С. С. Древнееврейская литература / С. С. Аверинцев // История всемирной литературы : в 9 т. – М. : Наука, 1983. – Т. 1. – С. 273–302.
2. Вейнберг, Й. Введение в Танах : в 4 ч. / Й. Вейнберг. – М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 2005. – Ч. IV : Писания. – 367 с.
3. Дьяконов, И. М. Экклесиаст : Комментарий ; Примечания / И. М. Дьяконов, Л. Е. Коган при участии Л. В. Маневича // Ветхий Завет: Плач Иеремии ; Экклесиаст ; Песнь Песней. – М. : РГГУ, 1998. – С. 73–186.
4. Забурова, Н. В. Вольтер и Экклесиаст / Н. В. Забурова // Другой XVIII век : сб. науч. работ / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова ; отв. ред. проф. Н. Т. Пахарьян. – М. : Экон-Информ, 2002. – С. 30–39.
5. Иероним Блаженный. Толкование на книгу Экклесиаст / Иероним Блаженный // Творения блаженного Иеронима Стридонского : в 18 ч. – Киев, 1880. – Ч. 6. – С. 1–136.
6. Crenshaw, J. Ecclesiastes : A Commentary / J. Crenshaw. – Philadelphia : Westminster John Knox Press, 1987. – 196 p.
7. Delitzsch, F. Commentary on the Song of Songs and Ecclesiastes / F. Delitzsch ; tr. from the German by M. G. Easton. – Charleston : Nabu Press, 2011. – 468 p.
8. Gordis, R. Koheleth – the Man and His World : A Study of Ecclesiastes / R. Gordis. – N. Y. : Schocken, 1987. – 431 p.
9. Scott, R. B. Proverbs ; Ecclesiastes / R. B. Scott. – Yale : Anchor Bible, 1965. – 256 p.
10. כְּתוּבִים = Кетувим : иврит. текст с парал. рус. пер. / пер. под ред. Д. Йосифона. – Иерусалим : Мосад арав Кук, 1978. – [394] с.

Галіна СІНІЛА,

кандыдат філалагічных навук,
прафесар кафедры культуралогіі
факультэта сацыякультурных камунікацый,
дацэнт кафедры замежнай літаратуры
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

НЕКРАЛОГ КАНСТАНЦІНА ВЕРАЊЦЫНА Ў ГАЗЕЦЕ “НОВОЕ ВРЕМЯ”

Біяграфія Канстанціна Васілевіча Вераніцына, імавернага аўтара паэмы “Тарас на Парнасе”, падрабязна прасочаная Генадзем Кісялёвым – ад нараджэння ў 1834 г. пад Гарадком на Віцебшчыне да апошніх гадоў у Санкт-Пецярбургу. Аднак дакладная дата смерці героя даследавання не знайшлася. Кісялёў вызначыў, што ў лютым 1904 г. быў выдадзены пашпарт удаве Вераніцына, Елізаветце Аляксееўне, і зрабіў выснову, што Канстанцін Васілевіч пакінуў свет, магчыма, у тым жа ці папярэднім месяцы [1, с. 471]. Такая дата – пачатак 1904 г. – і замацавалася ў даведніках. Спробы ўдакладніць звесткі, у тым ліку прагляд пецярбургскіх газет са снежня 1903 да лютага 1904 г. у пошуках некролага, не прынеслі плёну [1, с. 499].

У верасні 2019 г., гартаючы ў чытальнай зале аддзела газет Расійскай нацыянальнай бібліятэкі падшыўку “Мінскага лістка”, я вырашыў выпрабаваць удачу ў даследаванні біяграфіі Вераніцына. Я патлумачыў бібліятэкару, што шукаю некролаг адстаўнога чыноўніка, і атрымаў дзве выдатныя парады: пачаць з папулярнай газеты “Новое время” і даць шчодры прыпуск па часе, бо ўскосныя звесткі пра смерць могуць затрымлівацца на месяцы. Падшыўкі першага выдання (газета друкавалася двойчы на дзень у адрозных варыянтах) недаступныя чытачам праз блгі стан, частка падшывак другога выдання – таксама. З патрэбнага перыяду атрымалася прагледзець толькі нумары другога выдання за трэці квартал 1903 г. На шчасце, іншага было і не трэба. На першай старонцы нумара за 14 (27) жніўня 1903 г. сярод аб’яў у жалобных рамках знайшлася шуканая: “*Елизавета Алексеевна Вереницына с горестью извещает родных и знакомых о кончине горячо любимого мужа, Статского Советника КОНСТАНТИНА ВАСИЛЬЕВИЧА ВЕРЕНИЦЫНА, последовавшей в ночь на 13-е августа. Панихиды в квартире (Лесное, Малая Обьездная, 14) в 1 час дня и 9 вечера. Вынос тела для отпевания в церкви у Круглого пруда в субботу, 16-го августа, в 9 ч. утра. Погребение на Митрофаньевском кладбище*” [2, с. 1].

Такім чынам, дакладная дата смерці Вераніцына – 13 (26) жніўня 1903 г., а месца – Лясны ўчастак (сёння гэта частка Выбаргскага раёна Санкт-Пецярбурга). Г. Кісялёў пераацаніў жывасць міністэрскай бюракратыі: на момант выдачы пашпарта Елізаветы Аляксееўны была ўдавою ўжо прыблізна паўгода.

Маючы дату адпывання і назву царквы, лёгка было знайсці і метрычны запіс. Ён паўтарае

звесткі некролага і называе прычыну смерці: “*От паралича вследствие кровоизлияния в мозг*” [3, воп. 127, спр. 1448, с. 350 адв. – 351]. У спісе пахаваных у жніўні 1903 г. на Мітрафаніеўскіх могілках насупраць імені Канстанціна Вераніцына пазначана месца магілы: “*по дор. Сорокина налево*” [4, воп. 1, спр. 2, с. 106 адв.].

Паводле даведніка “Весь Петербург”, адсканаваныя выпускі якога можна прагледзець на сайце Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, дом нумар 14 па Малой Аб’езднай вуліцы з 1901 да 1905 г. належаў “*Вереницыной*” (sic). У якасці адрасу і для Канстанціна Васілевіча, і для Елізаветы Аляксееўны ў 1903 г. той жа даведнік дае “*Поварской пер., 12*”. Праўдападобна, у Лясным Вераніцыны праводзілі лета. Удава стацкага саветніка Елізаветы Аляксееўны Вераніцына з’яўляецца ў выпусках даведніка да 1914 г., яе апошні адрас – “*Невский 125*”. У спісе пахаваных на Мітрафаніеўскіх могілках “*Вереницына Елисавета*” ўпісаная ў студзені 1914 г. [4, воп. 1, спр. 9, с. 3]. Паводле метрыкі Знаменскай царквы, да прыхода якой адносіўся адрас на Неўскім, Елізаветы Аляксееўны памерла 8 (21) студзеня 1914 г. ад кровазліцця ў мозг, ва ўзросце 84 гадоў [3, воп. 127, спр. 3035, 530 адв. – 531]. Была яна, такім чынам, трохі старэйшая за мужа.

Удакладненая дата смерці Канстанціна Васілевіча Вераніцына дае магчымасць аднавіць пошукі больш падрабязных некролагаў (альбо ўспамінаў на гадавіну смерці) у шматлікіх сталічных газетах і часопісах. Таксама і адрас у Лясным можа прынесці новыя ідэі даследчыкам. А вось надзеі знайсці магілу Вераніцына амаль няма: Мітрафаніеўскія могілкі Санкт-Пецярбурга – як і храм Пятра і Паўла ля Круглага става – не захаваліся.

Спіс літаратуры

1. Кісялёў, Г. Жылі-былі класікі / Г. Кісялёў. – Мінск, 2005.
2. [Некролог] // Новое время. – Изд. 2-е. – 1903. – № 9857: Четверг, 14 (27) августа / Собрание отдела газет Российской национальной библиотеки в Санкт-Петербурге.
3. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга (ЦГИА СПб). – Фонд 19.
4. ЦГИА СПб. – Фонд 640.

Антон Францішак БРЫЛЬ.

ГЛЫБІНЯ СПАСЦІЖЭННЯ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ

Рагуля А. Этнічны семіёзіс і нацыянальная дактрына: Кн. 1: этнасеміётыка. – Мінск: выд. В. Хурсік, 2018. – 224 с.

Аляксей Уладзіміравіч Рагуля – вядомы беларускі культуралаг, літаратуразнаўца, філосаф, аўтар манаграфій “Імгненні...” (1990), “Пафас станаўлення” (1991), “Зерне хараства: культур-філасофскія нататкі” (2013), суаўтар шматлікіх падручнікаў па гісторыі беларускай літаратуры і культуралогіі. У 2018 г. убачыла свет новая грунтоўная кніга даследчыка “Этнічны семіёзіс і нацыянальная дактрына: Кн. 1: этнасеміётыка” (Мінск, выд. В. Хурсік).

Гэта першая частка маштабнага праекта, які складаецца з трох кніг. У рэцэнзаванай рабоце А. Рагуля выкладае агульныя звесткі пра этнасеміётыку. Сінтаксісу і праксісу культуры мае быць прысвечана другая кніга – “Семіётыка этнагенезу”. Трэцяя кніга – “Нацыянальная дактрына”.

Выступленні А. Рагулі – вусныя ці пісьмовыя – заўсёды вылучаюцца шырынёй культуралагічнага і філасофскага кругагляду, выключным валоданнем матэрыялам, дакладнасцю аналізу, строга навуковай манерай выкладу. А. Рагуля – з тых даследчыкаў, якія здольны прадудыраваць крэатыўныя навуковыя ідэі.

У рабоце “Этнічны семіёзіс і нацыянальная дактрына: Кн. 1: этнасеміётыка” А. Рагуля засяроджваецца на аналізе фундаментальных характарыстык беларускай культуры, спрабуе вылучыць і асэнсаваць “аўтахтоннае ядро” на-

цыянальнага *топасу*, імкнецца ўсвядоміць і артыкуляваць сістэму аксіём, ідэалаў, канцэптаў, якія маюць прыярытэтнае значэнне для нацыянальнай культуры. Даследаванні А. Рагулі можна вызначыць менавіта як філасофію культуры, што сведчыць пра грунтоўную культуралагічную базу аўтара, здольнасць да глыбокіх абагульненняў. Прадуктыўныя і змястоўныя ідэі даследчыка маюць бясспрэчную вартасць і важнасць. Яны спрыяюць развіццю і паглыбленню ведаў адносна глыбіннай сутнасці нацыянальнай культуры. Сучасныя катаклізмы абумовілі зварот да грунтоўнага вывучэння нацыянальных культурных кодаў дзеля разумення і прагназавання зрухаў у свядомасці чалавека. А. Рагуля піша пра пагрозу “стварэння чалавечай сітуацыі без ідэала – цывілізацыі без атрыбутыўнай уласцівасці культуры” (с. 26). У гэтых умовах узрасце роля нацыянальнай культуры, якую даследчык асэнсоўвае “як арыгінальную форму і спосаб самасцвярджэння беларускага этнасу ў якасці суб’екта еўрапейскай цывілізацыі” (с. 91). А. Рагулем акцэнтуюцца ўвага менавіта на патэнцыяле семіётыкі на шляху пераадолення культурай “навязаных ёй фармалісцкіх і прагматысцкіх падыходаў” (с. 5). А канцэпталогію даследчык называе “ядром новай метафізікі”.

Манаграфія складаецца з двух раздзелаў. У першым разглядаецца “Структурная марфалогія семіёзісу”, у другім – “Семіётыка культурнага працэсу”. Семіётыка як антрапалагічнае веданне выступае, па словах аўтара, “адной з базавых дысцыплін сучаснай гуманітарыстыкі”.

Аляксей Рагуля імкнецца ўсвядоміць, дадаваць комплекс маральных устаноў і ідэалаў, аксіялагічных каштоўнасцяў нацыянальнай культуры, яе прагнастычную функцыю, асэнсоўвае здольнасць беларускай культуры да сімвалізацыі.

Навукоўца падае гісторыю тэарэтыка-філасофскага даследавання этнасеміёзісу ад Ч. С. Пірса, Ч. У. Морыса, Е. Пельца. У сваіх пошуках аўтар апелюе да І. Канта, Ф. Шэлінга, Г. Рыкертэ, Г. Когена, заснавальніка генетычнай эпистэмалогіі Ж. Піяжэ, індыйскага філосафа Ш. А. Гхоша, беларускага – М. Крукоўскага і многіх іншых філосафаў і культуралагаў. А. Рагулем выдатна засвоены вопыт, канцэпцыі філасофскіх школ Еўропы і Усходу, што дазва-

ляе рабіць грунтоўныя і доказыны абагульненні і высновы.

Вучоны пастаянна падкрэслівае выключную ролю мовы, літаратуры для беларускай нацыі. Па-першае, гэта роля захавання найважнейшых прыкмет этнасу: “*Фундаментам, на якім будзеца гістарычна ўстойлівае адзінства этнасу, выступаюць словы – знакі мыслядзееяння*” (с. 10).

Па-другое, спецыфікай гістарычнага шляху Беларусі абумоўлена тое, што філасофскія пошукі ў нас на працягу доўгага часу развіваліся ў нетрах мастацкай творчасці. А. Рагуля падкрэслівае: «*Анталагічныя і гнасеалагічныя аспекты беларускай паэталогіі з’яўляюцца працягам традыцый класічнай філасофіі. Катэгорыі абсалютны дух, абсалютная ідэя, каштоўнасць, яйнасць – арыентацыя на дзейнае “Я” ў філасофіі Фіхтэ, маюць адпаведнікі ў беларускай народнай культуры: усё яно быццё, дух непрыгонны, Маці-Прырода*» (с. 102), “*у беларускай вербальнай культуры 20-га стагоддзя акцэнт пераносіцца на эстэтызацыю філасофскага ведання – ведання самаруху станаўлення быцця як субстанцыі і суб’екта адначасова*” (с. 105).

Урэшце, праграмнай гучыць наступная выснова А. Рагулі: “*Беларуская нацыя здолела стварыць уласны стыль кагнітыўнага дзееяння, у аснове якога ляжыць адзінства рацыяналістычнага і эмацыянальна-пачуццёвага пазнання*” (с. 93–94).

Аляксея Рагуля канцэптуалізуе такія ключавыя вобразы беларускай культуры і літаратуры, як *шлях, зямля, дом, родны кут, спадчына, гаспадар*.

Так, канцэпты *спадчына і скарб*, згодна з А. Рагулем, выступаюць блізкімі “*да гегелеўскіх формаў свядомасці*” (с. 114).

Адна з галоўных праблем даследаванняў А. Рагулі – праблема культурнага героя, суб’екта культуры.

Асэнсоўваючы плён філасофскіх набыткаў Янкі Купалы, аўтар прыходзіць да высновы, што “*беларуская паэталогія ў арыгінальнай форме нацыянальнага псіхааналізу адлюстравала працэс трансфармацыі Фаўст-сітуацыі ў Сам-сітуацыю – характэрную ў культуры Цэнтральнаеўрапейскага рэгіёну*” (с. 114), а “*Янка Купала ў сваім філасофска-паэтычным тэатры разгортваў містэрыяльную форму вяртання занябанага духу, на сваіх мэтах і танальнасці вельмі сугучную містэрыі філасофскіх абстракцый Гегеля і трагедыі Гётэ “Фаўст” Г. Зімеля*» (с. 119).

Пастаянна падкрэсліваецца А. Рагулем нацыяхоўны патэнцыял беларускай літаратуры: “*Адраджэнская дынаміка беларускай этнічнай свядомасці пачыналася з праграмы, якую ўмоўна можна абазначыць паняццем палімпсест, най-*

больш поўна выказанай у мастацкай і публіцыстычнай творчасці аб’яднання “Узвышша”. Гэта была праграма ачышчэння тэксту беларускай гістарыяграфіі і нацыянальнай свядомасці ад напластаванняў фальсіфікацыі гісторыі ў афіцыйнай імперскай ідэалогіі, якая ў сатыры Я. Коласа абагульнена азначана міфалагемай казёная трухляціна» (с. 123).

Даследчык акцэнтуюе ўвагу на віталістычным характары беларускай культуры і літаратуры: “*Культура нацыянальнага адраджэння свядома арыентуецца на танальнасць магчымасцяў Маці-Прыроды, на ўзнаўленне і паэтызацыю творчых сіл асобы і соцыуму, на адраджэнне паэтычнага эпасу*” (с. 130). Піша пра гуманістычны патэнцыял беларускай літаратуры: “*Матывы “пошукаў будучыні”, тэма лёсу “трэцяга пакалення” сталі крытэрыямі людскасці ў беларускай культуры нацыянальнага адраджэння, яе чалавечым знакам*” (с. 18).

Аляксея Рагуля падкрэслівае прыналежнасць беларускай думкі да еўрапейскага культурнага поля, сугучнасць (інтэлектуальную і тэмпаральную) духоўных запытанняў: “*У сілавым полі нашаніўскага перыяду беларускай гісторыі (1906–1915) аформілася нацыянальная эстэтыка жыцця – аналаг філасофіі жыцця*” (с. 20).

Прадметам асэнсавання А. Рагулі выступаюць таксама пытанні нівелявання культуры, якія рэалізуюцца праз тэндэнцыю на паніжэнне культурных і духоўных запатрабаванняў: “*У “забраным краі” сімвалам культуры для народа лічацца “корчмы ды астрогі”, палацы для марнатраўства і раскошы*” (с. 23). Інтэнцыі К. Каліноўскага, аўтараў “Нашай Нівы” вызначаюцца А. Рагулем як “*народная філасофія існавання абагульненага аўтара-беларуса – Яські, гаспадара з-пад Вільні: гаспадарская этыка і, адпаведна, эстэтыка ўзнаўлення жыцця. Гэты духоўны рэсурс і быў супрацьпастаўлены ліквідатарскай практыцы імперскіх сіл*” (с. 73).

Вучонаму ўдалося здзейсніць сістэмны аналіз найбольш паказальных нацыянальных культурных кодаў, зрабіць доказыны і абгрунтаваны высновы. У цэлым даследаванні Аляксея Рагулі спрыяюць вызначэнню парадыгмы нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці. Галоўны пафас работ навукоўцы – пафас нацыянальнай самабытнасці, сцвярджэнне жыццязстойкасці і жыццяздольнасці нацыянальнай культуры, яе аксіялагічнага патэнцыялу. Даследаванні Аляксея Рагулі дэманструюць сутнасную каштоўнасць і змястоўнасць айчынай культуры.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,
доктар філалагічных навук,
прафесар Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны, дацэнт.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Самабытнае слова

МАЛАДОСЦЬ У МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

ВЕРБАЛЬНАЯ ПРЭЗЕНТАЦЫЯ СЕМЫ 'МАЛАДОСЦЬ' У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У тлумачальных слоўніках беларускай мовы лексема *маладосць* падаецца як мнагазначная: 1) юнацкі ўзрост, маладыя гады жыцця; 2) нядаўняе, непрацяглае існаванне чаго-н.: *маладосць дзяржавы*; 3) *перан.*, зб. пра маладое пакаленне, пра моладзь (высок.) [9, с. 90; 10, с. 329]. Да таго ж праз фіксацыю адпаведных устойлівых выразаў слоўнікі даюць звесткі пра размежаванне *першай* і *другой* маладосці: *не першай маладосці* 'не маладых гадоў, сталага ўзросту; сярэдніх гадоў' і *другая маладосць* 'аб прыліве новых сіл, творчай энергіі, узнікненні пачуцця кахання ў пажылыя гады' [9, с. 90]. Некалькі значэнняў мае і слова *малады*: 1) юны, які не дасягнуў сталага ўзросту: *маладое пакаленне*; 2) уласцівы маладому ўзросту, маладым людзям: *малады задор, маладая душа*; 3) які нядаўна пачаў расці, існаваць: *маладое дрэўца*; 4) які нядаўна вырас, свежы: *маладая бульба*; 5) нядаўна прыгатаваны: *маладое піва*; 6) *малады, маладая* – жаніх і нявеста [9, с. 90–91; 10, с. 329]. Сінонімам да лексемы *маладосць* выступае слова *юнацтва* 'перыяд жыцця пасля малалецтва да сталасці; ранняя маладосць' і '(зб.) юнакі і дзяўчаты; моладзь' [10, с. 329], а сінонімам прыметніка *малады* – прыметнік *юны* 'які не дасягнуў сталага ўзросту'. "Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў" М. Клышкі дадае да слоў-сінонімаў *маладосць* і *юнацтва* назоўнік *вясна* ў пераносным значэнні: *Не вернешся, як хваля тая, ка мне, вясна ты маладая* (Я. Колас) [2, с. 282].

Вядомыя беларускай мове і перыфразы для намінацыі маладосці *раніца жыцця, вясна жыцця, жыццёвы ранак*: *Хай раніца жыцця майго ўскрэсне, / Хай вечар мне жыцця ноч дапя* (Я. Купала); *Ты не знаеш, Ніна, што жыцця вяс-*

Артыкул працягвае тэму "Этапы чалавечага жыцця ў моўнай карціне свету беларусаў". У № 6 за 2013 г. *Анжэліка Садоўская* і *Дар'я Пыхалава* разгледзелі перыяды нараджэння і дзяцінства, у № 9 за 2017 г. – перыяд старасці, у № 8 за 2019 г. – перыяд сталасці.

на / *Адшуміць, адзвоніць, змоўкне, бы струна* (В. Маракі); *Мы, далёка пакінуўшы за сабою вясну свайго жыцця... усё ж такі любоўна глядзім на нашу маладосць...* (Я. Колас); *Так мой ранак я вятала, мой жыццёвы трудны ранак...* (К. Буйла) [6, с. 38, 49–50, 104]. Цікавыя перыфрастычныя вобразы сустракаем у прыказцы *Гэта ўжо не на базар, а з базару*, дзе з базару абазначае 'старасць, завяршальны адрэзак жыцця' (параўн. з фразеалагізмам з *кірмашу ехаць* 'блізіцца да канца свайго жыцця'), а *на базар* – 'маладосць, пачатковы этап існавання'. У аснове метафары – супастаўленне чалавечага жыцця з дарогай на базар і вяртаннем з базару (кірмашу).

Такім чынам, праз аналіз прыведзеных слоўнікавых дэфініцый можна акрэсліць пэўныя актуальныя семантычныя (кагнітыўныя) прыкметы *маладосці*: узрост, перыяд жыцця пасля малалецтва да сталасці, які характарызуецца росквітам жыццёвых сіл і творчай энергіі, але малавопытнасцю; прыдатны для кахання і ўступлення ў шлюб; звязаны з нядаўнім існаваннем, пачаткам жыцця (гл. таксама фразеалагізм *стаяць напроці свайго веку* 'быць у маладым узросце, толькі пачынаць жыццё') і непрацяглы па часе. Сэму наіўнасці і адсутнасці вопыту ў маладосці ілюструюць і фразеалагічныя адзінкі: *на маладосці гадоў* 'з-за нявопытнасці і недастатковай сталасці'; *(матчына) малако на губах не абсохла* 'хто-н. малады і зусім нявопытны'; *молада-зелена* 'нявопытны, наіўны па маладосці гадоў'; *нос не дарос* 'хто-н. занадта малады ці недастаткова вопытны, каб займацца чым-н.'. З прычыны таго, што нявопытнасць і наіўнасць лічацца натуральнымі складнікамі маладосці, не па гадах вопытныя, спрытныя і выкрутлівыя маладыя людзі часта атрымліваюць няўхвальную ацэнку: з *маладых ды ранніх, малады ды ранні*.

"Этымалагічны слоўнік беларускай мовы" разглядае прыметнік *малады* як агульнаславянскую лексему і адзначае яго генетычную роднаснасць з разнастайнымі словамі іншых

моў са значэннямі ‘хлапчукі, падлеткі’, ‘дзіця’, ‘жарабё’, ‘маладосць’, ‘мяккі, пяшчотны, прыемны’, ‘размякчаю, аслабляю’, ‘распешчаны, вялы’, ‘тонкі, мяккі’, ‘плавіць, растапляць, расціраць’ [13, с. 181]. Да таго ж асобныя даследчыкі дапускаюць, што ў стараславянскай мове было слова *младость* са значэннем ‘ранняе дзяцінства’ (параўн. з серб.-харв. *младити* ‘нараджаць дзяцей’). У старажытнарускай мове *младость* абазначала ‘дзяцінства’, а значэнне ‘маладосць’ у рускай мове зафіксавана толькі ў 1704 г. [13, с. 181]. Пра генетычную роднаснасць слоў, звязаных з абазначэннем дзяцінства (малалецтва) і маладосці, сведчыць “Слоўнік беларускай мовы” І. Насовіча (1870): “*молодзь* 1) Молодость, малолѣтство. *Еще с молодзи я сиротою ставъ.* <...> 2) собир. Молодежь” [7, с. 289].

У парэміялагічным матэрыяле сема ‘маладосць’ прадстаўлена разнастайнымі словамі, напрыклад: прыметнікамі (поўнымі і кароткімі формамі), у тым ліку субстантываванымі, – *малады* (*Маладой дзеўцы ўсё смех*), *молад*, *малада* (*Стар любіць сквар, а молад любіць холад; Як малада была, то ўсім каляда была*), *маладзенькая*, *маладзёшанек* (*Жні пшанічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую; Рад бы радзёшанек, як бы другі раз быў маладзёшанек*), *дзявочы*, *дзявоцкі*, *малайцовы* (*Удаўцова і ўдавінае сэрца, як зімовае сонца, а малайцовае і дзявоцкае, як летняе сонца; Чэсць дзявоцае шчасце беражэ*), *свежы* (*На свежую кветку пчолка ляціць, а на старую і чорт не глядзіць*); назоўнікамі – *маладосць* (*Пытае старасць, што прыгатавала маладосць*), *ранне* (*Пражыла ў бяздоллі ад рання да змяркання*), *сямілетка* (*Узяў жонку-сямілетку, што не вымеце хаты ўлетку – тут узнікае дадатковая сема ‘вельмі маладога ўзросту, малая’*); прыслоўямі – *змоладу* / *замоладу* / *замолада* (*Змоладу балі спраўлялі, пад старасць галышамі сталі; Хто да чаго прывыкне замоладу, то і на старасць не пакіне; Замолада дурань, пад старасць мудр*), *зранку* (*Гэты свет як макау цвет: зранку расцвітае, да вечара ападае*); безасабова-прэдыкатыўнымі словамі, суадноснымі з прыслоўямі, – *молада* (*Зелена – молада*); словазлучэннямі “прыметнік + назоўнік” – *маладыя гады*, *маладыя лета* (*Гады маладыя за ўсё вартней; Маладыя лета яму варочаюцца*), *дзевіч вечар* (*Уздумала бабушка дзевіч вечар, пайшла танцаваць; Успомніла бабушка дзевіч вечар ды й заплакала*); апісальнымі зваротамі – *час*, *калі дзеўкі любілі* (*Быў час, калі дзеўкі любілі і нас*); сказамаі – *мала пражыта* (*Мала пражыта, ды многа перажыта*) і інш.

Багаты моўны матэрыял з кампанентамі *маладосць*, *малады* і падобнымі сведчыць пра пільную ўвагу беларусаў да моладзі, найбольш актыўнай часткі грамадства. Згодна з народным мысленнем, гэтая сема называецца прама (*маладосць*, *юнацтва*) і перадаецца апісальна, перыфрастычна (*час*, *калі дзеўкі любілі*; *раніца жыцця*; *на базар*) або метафарычна (*ранне*, *вясна*).

ВЕРБАЛЬНАЯ ПРЭЗЕНТАЦЫЯ СУБ’ЕКТАЎ МАЛАДОСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Намінацыі суб’ектаў маладосці ў беларускай мове маюць выразную гендарную ідэнтыфікацыю. Так, у літаратурнай мове чалавека мужчынскага полу ва ўзросце паміж маленствам і даросласцю называюць *юнаком*, *хлопцам*, *дзецюком*, а асоб жаночага полу – *дзяўчынай* і *дзеўкай*, а таксама *маладзіцай* ‘маладая замужняя жанчына’ і *маладухай* ‘1) маладая замужняя жанчына’, ‘2) маладая, нявеста, а таксама дзяўчына, якая дасягнула шлюбнага ўзросту’.

Беларускія народныя гаворкі дадаюць да прыведзеных вышэй наступныя найменні маладых людзей: *малады*, *малоды*, *маладзён*, *маладзёнак*, *маладзіна*, *малажак*, *постары* (прым. ‘не старога ўзросту’), *маладзічка*, *маладзіца*, *маладзёна*, *маладзёнка*, *малодачка*, *малодка*, *млодачка* [12, с. 27–30]. Маладую дзяўчыну называюць *дзевы*, *дзеванька*, *дзевачка*, *дзевішча*, *дзевухна*, *дзевушка*, *дзеўля*, *дзеўча*, *дзеўчына*, *дзёк*, *дзявіца*, *дзявічачка*, *дзявішча*, *дзявуліска*, *дзявуля*, *дзяўчонка*, *дзявуння*, *дзявухна*, *дзявушачка*, *дзяўзно*, *дзяўча*, *дзяўчатка*, *дзяўчо*, *дзяўчук*, *дзяўчыначка*, *дзяўчынёха*, *дзяўчынёшачка* і г. д. [12, с. 25–27]. Адметна, што гістарычна лексемы *дзяўчына* і *дзіця* – аднакаранёвыя, бо ўзыходзяць да індаеўрапейскага **dhēi-*, што абазначае ‘карміць грудзьмі’ [11, т. 1, с. 491]. Адсюль вынікае першапачатковае значэнне (этымон) лексемы *дзяўчына* – ‘тая, што корміць грудзьмі’ [11, т. 1, с. 491].

У некаторых выпадках матывацыяй для наймення дзяўчыны выступае яе канкрэтны ўзрост, напрыклад: *шаснаццацатка* ‘шаснаццацігадовая дзяўчына’, *сямнаццацатка*, *семнастоўка* ‘сямнаццацігадовая дзяўчына’ [12, с. 27]. Нярэдка маладым дзяўчатам надаюць “важны” статус, каб заслужыць іх прыхільнасць: *барышня*, *баярачка*, *каралева*, *княгіня*, *паненка*, *паненачка*, *паненька*, *панна* [12, с. 27]. Побач з гэтым зафіксаваны і абразлівыя найменні: *чыра*, *чаропка*, *паўпрыца* [12, с. 27].

Перыяд дзявоцтва ў беларускім фальклоры адлюстраваны расліннай сімволікай. Дзяўчына, якая дасягнула шлюбнага ўзросту, сімвалі-

зуюцца дрэвамі і кветкамі (ружа, яблыня, груша, чарэшня, вішня, каліна, рута, бяроза) у стадыі квітнення: *На гародзе да на пераходзе / Там цвіла рожка чырвоненька, / Там хадзіла злічна паненка, / Злічна паненка, малада Аленка. / Яна тую рожу да сашчыпала, / Сашчыпала і вянок звіла, / Завіўшы вянок, пайшла ў танок* [5].

У дачыненні да маладых хлопцаў побач з адзначанымі літаратурнымі намінацыямі ўжываюцца наступныя дыялектныя словы і іх словаўтваральныя варыянты: *хлапец, хлопчык, хлапчына, хлапчынка, хлапчыска, хлапчышча, хлапчанё, хлапіна, хлапак, хлоп, малец, малойца, малойчык, маладзік, маладзічок, маладзенец, младазенец, дзяціна, дзяцінец, дзяцінка, дзяцюк, дзяцюрно, парань, кавалер, жаніх, большун* (асудж.), *біндус* (асудж.), *татуль* (іран.) ‘вялікі хлопец, старэйшы за іншых’, *дзецючок, маладзец, малажак, падхлопец, паробак* ‘хлопец, які адслужыў у арміі’ [12, с. 27–28].

Паўналецце юнака ў народнай паэзіі сімвалічна суадносіцца з вегетацыяй *хмелю*, *радзей* – з *барвінкам* і *рамонкам*: *Цяпер буду жаніцца. / На тычыне хмель развіўся, / на ніўцы ячмень ужо наліўся* [5].

Цікава, што ў беларускай мове літаратурны варыянт *хлопец* утрымлівае сему ‘адносіны да работы’, бо ўзыходзіць да праславянскага **cholъ*, што абазначае ‘раб, работнік’ (параўн. рус. *холоп*) [11, т. 4, с. 257]. У рускай жа мове адбылася дээтымалагізацыя лексемы *парень* (бел. дыял. *парань*), якая страціла першапачатковае значэнне ‘парабак’ (наёмны сельскагаспадарчы работнік у памешчыцкай або кулацкай гаспадарцы, батрак; узыходзіць да праслав. **pare*, памянш. ад **parogъkъ*) [11, т. 3, с. 206]. Такім чынам, можна сцвярджаць, што ўзростава падзел адбываўся не толькі па гадах, але і па адносінах чалавека да працоўнай дзейнасці.

Багаты і разнастайны моўны матэрыял знаходзім у парэміялагічным фондзе беларускай мовы. Так, носьбітамі атрыбутаў маладосці выступаюць такія суб’екты, як *дзеўка, дзевачка, дзяўчына, дзяўчата* (Як дзеўкаю: *а кіс, бо пераскочу; як бабая: кату, бо ўпаду; Хорошая дзевачка хлопцам занозачка; Маліна не тое, што дзяўчына: чым болей спее, тым смачней будзе; Дзяўчата так хутка растуць, як грыбы пасля дажджу*), *хлопец* (Адна дзеўка сем хлопцаў на ляду нагрэе), *унук* (Вось табе, бабка, навука, не хадзі за ўнука), *маладзец* (Малайцу ўсё к ліцу), *малец* (А мальцу добра і плахта), *жаніх* (Што да чаго стасуецца: баба к мужыку, а дзеўка к жаніху), *маладыя людзі* (Маладым людзям толькі жартушкі ў галаве). Метафарычна маладых людзей у беларускіх парэміях называ-

юць *верабей* (Малады верабей, ды спрытны), *галубок, галубы* (І галубок гукае, як пары не мае; Малодка і малады сядзяць як галубы), *каза* (Хоць бы каза бела, абы пасаг мела), *курапатка* (Не ўздыхай глыбока, не аддамо далёка – хоць за курапатку, ды ў сваю хатку), *курыца* (Хоць за курыцу, ды на сваю вуліцу), *ластаўка* (Старому з маладою жыць, што саве з ластаўкаю гняздо віць), *перапёлачка* (Маладзіца як перапёлачка), *сава* (Хоць сава, абы з другога сяла) і інш.

СІСТЭМА АТРЫБУТАЎ МАЛАДОСЦІ,

АДНОСІНЫ ДА МАЛАДЫХ (ПАВОДЛЕ ПАРЭМІЯЛОГІІ)

Натуральна, што маладыя гады ўспрымаюцца і ацэньваюцца людзьмі як самыя дарагія, вартыя і жаданыя, бо гэта росквіт жыцця і фізічных сіл чалавека: *Гады маладыя за ўсё вартней; Чым малажа, тым дарожа; Як молад, тады і дораг; Рад бы радзёшанек, як бы другі раз быў маладзёшанек; Старога хвалі ды з двара валі, а маладога гудзі ды ў двары блюдзі*. Разам з тым народная мудрасць нагадвае пра хуткаплыннасць і незваротнасць юнацкіх гадоў жыцця: *Маладосць адыходзіць не развітаўшыся, а старасць прыходзіць не прывітаўшыся; Маладосць не развіталася, а старасць прывіталася; Старасць – не радасць, а маладосць не на век; Птушкі вясной заўсёды вяртаюцца з выраю, а маладосць і прыгажосць ніколі назад не вяртаюцца; Не будзе баба дзеўкаю*.

З маладосцю звязваюць найперш знешнюю прывабнасць і ідэал фізічнай формы, валоданне сілай, спрытам і энергіяй, якія з гадамі згасаюць або страчваюцца: *Маладога кроў грэе; Малады сілу наказвае, а стары спосаб шукае; Жывот не ад катлет, а ад лет; Стары падужае маладога – сорамна маладому...; Як дзеўка – казу пераскочыць, бабай стане – за курыцу спаткнецца; Мяне ў тваіх гадах у мяшку не злавілі б! Аднак зафіксаваны і іншыя меркаванні: *Бывае, што і малады пазайздросціць старому*.*

Маладосць суадносіцца з нявопытнасцю, легкадумнымі і несур’ёзнымі паводзінамі, а таксама свавольствам і “буйнасцю” норава: *жаўтаротае птушанё ‘вельмі малады, нявопытны, пасіўны чалавек’; Маладосць – дурносьць; Зелена – молада; Малады – дурны; Малады як баран дурны; Малады розум – палявы вецер: бяжыць і гудзіць; Калі б маладосць умела (ведала), а (калі б) старасць магла; Маладой дзеўцы ўсё смех; Маладым людзям толькі жартушкі ў галаве; Маладосць – буйносьць; Маладосць – буйнасць, буйнасць – дурасць; Маладое піва яшчэ шуміць; Піва наша расхадзілася!; Учора паштавая, а сёння не ўставае (так нашы продкі жартавалі з маладых, якія*

ўчора спраўна насіліся, як паштовыя коні, а сёння, калі трэба ісці на працу, не ўстаюць).

Разам з тым указваецца на часовы характар названых “заган”: *Маладое піва – выхадзіцца / ухадзіцца* ‘малады пасталее, стане больш сур’ёзным’; *Тады ўспакайнее, як галава пасівее*; *Тады перастанець, як галава сіва станець*; *Замолада дурань, пад старасць мудр*. Фіксуюцца і выпадкі, калі маладыя людзі аказваюцца не па гадах разумнымі і вопытнымі (што можа ацэньвацца як станоўча, так і адмоўна): *Хоць малады лятамі, да стары розумам*; *Маладыя лета, розум стары*; *Мала пражыта, ды многа перажыта*; *Малады, але спелы*.

Маладосць – гэта час актыўнага набору неабходнага жыццёвага вопыту і набыцця ведаў, перыяд інтэнсіўнага навучання і авалодання адпаведнымі навыкамі, а таксама фарміравання звычак, якія застануцца з чалавекам да старасці: *Вучыся замаладу, то на старасць як знайдзеш*; *Няхай вучыцца, пад старасць хлеб будзець*; *Маладому – навучыцца, старому – не забыцца*; *Малады разумнее, а стары дурнее*; *Калі да дваццаці работу рабіць не навучышся, то да сівой барады намучышся*; *Хто да чаго прывыкне замаладу, то і на старасць не пакіне*.

Малады чалавек дынамічны, здольны лёгка развівацца і мяняцца: *Дрэва гнецца пакуль маладое, старое не сагнееш, а толькі зломіш*. З юнацтвам звязваюць таксама і хуткі рост, фізічнае развіццё: *Дзяўчата растуць так скоро, як лён*; *Дзяўчата так хутка растуць, як грыбы пасля дажджу*; *Маладым расціцца, старым маліцца*.

Вялікая роля ў перыяд маладосці адводзіцца таксама працоўнай дзейнасці і забеспячэнню матэрыяльнага дабрабыту асобы на ўсё далейшае жыццё: *Хто замаладу працуе, той на старасць пануе*; *Што чалавек замаладу запрацуе, то на старасць як знайдзе*; *Не хочаш з маладосці працаваць – будзеш у старасці з тарбешкаю танцаваць / з торбачкай скакаць*. У сувязі са сказаным народная афарыстыка засцерагае маладых людзей ад бяздзейнасці, пасіўнасці, ляноты, гультайства і бяздумнага баўлення часу: *Хто гуляе змоладу, той памрэ з голаду*; *Змоладу балі спраўлялі, пад старасць галышамі сталі*; *Змоладу банкетавалі, а пад старасць жабракамі сталі*; *Гульня ў маладосці дае хваробу на старыя косці*.

Цэнтральная падзея ў жыцці моладзі і першая ступень дасягнення грамадзянскай сталасці юнакоў і дзяўчат – стварэнне пары і ўзяцце шлюбу, бо кожны чалавек павінен працягнуць свой род: *У нас такая прыпеўка: дзе хлопец, там і дзеўка*; *Жні пшанічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую*; *Як дваццаць тры – замуж*

пры, як дваццаць пяць – дома сядзь; *Будзем гадаць, як дзеўку замуж аддаць*; *Прышла пара – ступай з двара*; *Маладому жонка тлуста, а старому хлеба луста*.

Такім чынам, багаты моўны матэрыял (лексічны, фразеалагічны, парэміялагічны), звязаны з вербалізацыяй і апісаннем феномена маладосці ў моўнай карціне свету беларусаў, дазваляе гаварыць пра маладосць як перыяд жыцця пасля малалецтва да сталасці, што характарызуецца, з аднаго боку, росквітам жыццёвых сіл, знешняй прывабнасцю, здароўем, спрытам, энергіяй, кемлівасцю, досціпам, дынамізмам, здольнасцю да навучання і актыўнай дзейнасці (духоўнай і фізічнай), з другога боку – хуткаплыннасцю, нявопытнасцю, легкадумнасцю, несур’ёзнымі паводзінамі, свавольствам, “буйнасцю” норава. Беларускія парэміі змяшчаюць пэўныя парады і прадпісанні, як паводзіць сябе ў маладосці, каб гарантаваць спакойную і забяспечаную старасць. Згодна з народнай мудрасцю, малады чалавек павінен інтэнсіўна вучыцца, актыўна працаваць, пазбягаць ляноты, гультайства і разгульнага ладу жыцця, а таксама знайсці пару і ўзяць шлюб.

Спіс літаратуры

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.
2. Клышка, М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. Клышка. – Мінск : Радыёла-плюс, 2005.
3. Ліцвінка, В. Слова міма не ляціць : беларус. нар. прыказкі і прымаўкі / В. Ліцвінка, Л. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985.
4. Лепешаў, І. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
5. Лобач, У. Секс і эротыка ў беларускай традыцыйнай культуры [Электронны рэсурс] / У. Лобач. – Рэжым доступу : http://kryuja.org/artykuly/lobacz/sieks_i_erotyka_u_bielaruskaj_tradycyjnaj_kultury.htm. – Дата доступу : 15.02.2013.
6. Малажай, Г. Беларуская перыфраза (кароткі слоўнік) / Г. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1974.
7. Носович, И. Словарь белорусского наречия / И. Носович. – СПб. : Типогр. Импер. академии наук, 1870. – Репринт. – München : Б. и., 1984. – Т. 1.
8. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / пад рэд. А. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1979. – Т. 3.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : БелЭн, 2005.
11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Астрель : АСТ, 2004. – Т. 1, 3, 4.
12. Чалавек : тэматычны слоўнік. – Мінск : Беларуская навука, 2006.
13. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – Т. 6.

Анжэліка САДОЎСКАЯ,
Дар’я ПЫХАЛАВА.

НАЗОЎНІКІ З СЕМАНТЫКАЙ ‘ПРАЦЯГЛАСЦЬ’ ЯК БАЗАВЫЯ КАМПАНЕНТЫ ТЭМПАРАЛЬНЫХ ПРЫНАЗОЎНІКАВЫХ АДЗІНАК

УДК 811.161.1'36

У артыкуле разглядаюцца тэмпаральныя прыназоўнікавыя адзінкі беларускай мовы, базавымі кампанентамі якіх выступаюць назоўнікі з тэмпаральнай семантыкай ‘працягласць’, апісваюцца парадыгмы прыназоўнікавых адзінак з тэмпаральнай семантыкай з названым базавым кампанентам, прыводзіцца колькасць прыназоўнікавых адзінак, што ўтвараюцца пры дапамозе гэтых базавых кампанентаў, разглядаюцца фактары фарміравання тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак з семантыкай ‘працягласць’ (семантыка базавага кампанента тэмпаральнай прыназоўнікавай адзінкі, варыянты і дэрываты базавага кампанента, невытворныя прыназоўнікі, якія ўваходзяць у склад прыназоўнікавай адзінкі). Даказваецца, што назоўнік, уваходзячы ў структуру тэмпаральнай прыназоўнікавай адзінкі ў якасці базавага кампанента і разам з невытворнымі прыназоўнікамі або самастойна выконваючы ролю фарманта сінтаксемы з тэмпаральнай семантыкай, захоўвае ў гэтай функцыі частку сваіх лексічных значэнняў і частку сваёй парадыгмы.

Ключавыя словы: *прыназоўнікавая адзінка, прыназоўнік, базавы кампанент, парадыгма прыназоўнікавай адзінкі.*

The article deals with the temporal prepositional units of the Belarusian language with the basic components, expressed by nouns with semantics of a certain duration. The paradigms of temporal prepositional units are described, the number of temporal prepositional units formed by each basic component of the semantic group of a certain duration is analyzed, the factors of forming paradigms of temporal prepositional units with basic components denoting the duration (the number of primary prepositions in the structure of the prepositional combination, semantics of the basic component, phonetic and graphic variants of the basic component, derivatives of the basic component) are considered. This article argues that the noun, as a basic component of temporal prepositional combinations, and performing independently or in conjunction with non-derivative pretexts, the role of formant temporal syntagme save in his new role as part of their lexical meaning and part of his paradigm.

Знамянальныя лексемы, застаючыся ў межах сваёй часціны мовы, адны або ў спалучэнні з невытворнымі (першаснымі) прыназоўнікамі, здольныя выконваць прыназоўнікавую функцыю [1]. Такія лексемы служаць асноўным сродкам павелічэння колькасці прыназоўнікавых адзінак. У якасці складнікаў у структуру шматкампанентных прыназоўнікавых адзінак уваходзяць базавы кампанент (знамянальная лексема) і першасны прыназоўнік у прэ- або постпазіцыі. Базавы кампанент можа быць выражаны субстантывам, градуатарам, адкампартывам і адвербатывам. Найбольшую колькасць тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак (997) у беларускай мове ўтвараюць базавыя кампаненты, выражаныя субстантывамі.

У адносінах да прыназоўнікаў М. Усеваладава прапануе выкарыстоўваць тэрмін “парадыгма” і разумее пад гэтым тэрмінам няўнасць у прыназоўнікаў парадыгматычных адносін дзякуючы іх мнагазначнасці, здольнасці ўтвараць сінанімічныя рады, антанімічныя пары. Даследчыца вылучае ў прыназоўніка граматычную парадыгму, якая распадаецца на морфа-сінтаксічную і семантычную. Семантычную парадыгму ўтвараюць словаформы “з адным катэгарыяльным, але з інварыянтнымі канкрэтнымі значэннямі ў межах дадзенай функцыянальна-семантычнай катэгорыі: **в пределах / в пределы / из пределов / вне пределов / за пределами здравого смысла**” [2, с. 125].

У канцэпцыі М. Усеваладавай морфасінтаксічную парадыгму фарміруюць прыназоўнікавыя адзінкі, якія адрозніваюцца ад базавай адзінкі пэўнымі граматычнымі характарыстыкамі (склонавай формай прыпрыназоўнікавага слова, склонавай формай базавага слова, формай ліку базавага слова): *в вопросах чего – в вопросах в отношении чего – в вопросах касается чего – в вопросах насчет чего – в вопросах о чем* [3, с. 178].

Як адзначае М. Канюшкевіч, прыназоўнікавыя адзінкі могуць утвараць марфалагічную парадыгму (“адна або некалькі склонава-лікавых словаформаў назоўніка, якія ўжываюцца ў якасці прыназоўніка, у той час як іншыя словаформы ў гэтай функцыі не выкарыстоўваюцца: *на чале / на чало чаго, на алтар чаго / на алтары чаго*” [4, с. 23]), морфасінтагматычную (“спалучэнне словаформы з рознымі першаснымі прыназоўнікамі ў прэ- і постпазіцыі: *на руках каго / на руках з кім / на руках у каго / над рукамі каго / у руках каго / у рукі каго / каму / у рукі да каго / над рукою каго / у руку каму і інш.*” [4, с. 24]) і дэрывацыйную парадыгмы (утвараецца не толькі словаформамі назоўніка, але і аднакаранёвымі з імі прыслоўямі, а таксама аднакаранёвымі лексемамі ў спалучэнні з першаснымі прыназоўнікамі ў прэ- і постпазіцыі: *у адрозненне ад / адрозна ад чаго; ва ўладу / ва ўладанне каму / каго; у абдоймы / у абдоймах / у абдоймы да / у абдоймы / у абдоймы*

да / у абдымкі / у абдымкі да / у абдымках каго). Самая шматкампанентная – морфасінтаксічная парадыгма, яна складаецца з марфалагічнай і морфасінтагматычнай.

Субстантывы, якія выконваюць ролю базавага кампанента, у межах сваёй часціны мовы маюць марфалагічную парадыгму. Калі субстантыў уцягваецца ў поле прыназоўніка, яго марфалагічныя катэгорыі склону і ліку захоўваюцца, таму ў ролі базавага кампанента прыназоўнікавай адзінкі могуць выступаць некалькі словаформаў назоўніка. На думку М. Канюшкевіч, у поле прыназоўніка ўцягваецца страявая лексіка (словы-звязкі *быць* – у *бытнасьць* каго / кім), мадыфікатары – мадальная лексіка (*жадаць* – у *жаданні ўбачыць*) і фазавая лексіка (*завяршыць* – у *завяршэнне* чаго), рэлятары (*залежаць* – у *залежнасці ад* чаго), параметрычная лексіка (*узрост* – *ва ўзросце 50 гадоў*) [5, с. 64].

У беларускай мове ў склад прыназоўнікавых адзінак з тэмпаральнай семантыкай у якасці базавага кампанента ўваходзіць 155 назоўнікаў. Па значэнні ўсе базавыя кампаненты дзеляцца на 12 лексіка-семантычных груп, адну з якіх і ўтвараюць назоўнікі з семантыкай ‘працягласць’.

Базавы кампанент *працягласць* уваходзіць у склад прыназоўнікавых адзінак з тэмпаральнай семантыкай толькі ў форме адзіночнага ліку творнага склону. Першасныя прыназоўнікі могуць ужывацца ў такіх адзінках толькі ў постпазіцыі: *працягласцю ад* якога часу, *працягласцю да* якога часу. Парадыгма прыназоўнікавых адзінак з базавым кампанентам *працягласць* пашыраецца за кошт градуатараў і кампаратараў (*працягласцю болей за / больш за / менш чым* колькі адзінак часу), абмежавальніка (*працягласцю не болей чым / не меней як* колькі адзінак часу), апраксіматараў (*працягласцю амаль / звыш / прыблізна / прыкладна* колькі адзінак часу).

Прыназоўнікавыя адзінкі з базавым кампанентам *працягласць* утвараюцца па пэўных мадэлях, у аснове якіх – беспрыназоўнікавыя або прыназоўнікава-склонавыя формы базавага кампанента ў спалучэнні з першаснымі прыназоўнікамі ў постпазіцыі, градуатарамі, злучальнікам, абмежавальнікам, кампаратарамі. Паказам гэта на прыкладзе невялікага фрагмента морфасінтагматычнай парадыгмы з базавым кампанентам *працягласць*:

працягласцю колькі адзінак часу
працягласцю ад колькі адзінак часу
працягласцю да колькі адзінак часу
працягласцю каля колькі адзінак часу

працягласцю ад колькі адзінак часу... *да* колькі адзінак часу

працягласцю амаль колькі адзінак часу
працягласцю звыш колькі адзінак часу
працягласцю парадку колькі адзінак часу
працягласцю прыблізна колькі адзінак часу
працягласцю болей за колькі адзінак часу
працягласцю болей чым колькі адзінак часу
працягласцю болей як колькі адзінак часу
працягласцю больш за колькі адзінак часу
працягласцю больш чым колькі адзінак часу
працягласцю больш як колькі адзінак часу
працягласцю меней за колькі адзінак часу
працягласцю меней чым колькі адзінак часу
працягласцю меней як колькі адзінак часу
працягласцю менш за колькі адзінак часу
працягласцю менш чым колькі адзінак часу
працягласцю не болей за колькі адзінак часу
працягласцю не болей чым колькі адзінак часу
працягласцю не болей як колькі адзінак часу
працягласцю не больш за колькі адзінак часу
працягласцю не больш чым колькі адзінак часу
працягласцю не больш як колькі адзінак часу
працягласцю не меней за колькі адзінак часу
працягласцю не меней чым колькі адзінак часу
працягласцю не меней як колькі адзінак часу і інш.

Дзякуючы факультатыўным элементам парадыгма прыназоўнікавых спалучэнняў можа павялічвацца да 40 адзінак.

Як адзначае М. Канюшкевіч, моўны фактар пераходу такіх назоўнікаў у прыназоўнікі заключаецца “ў сінтаксічнай спецыялізацыі гэтай лексікі” [6, с. 69]. Асаблівасць такіх назоўнікаў – магчымасць увесці лікавы паказчык (квантытатыву) або храналагічны назоўнік, які абазначае часавую адзінку (*дзень, месяц, год*).

Базавы кампанент *працягласць* утварае і дэрывацыйную парадыгму: *працягласцю* колькі адзінак часу / *на працягу* чаго / *цягам* чаго.

Парадыгма прыназоўнікавых адзінак з базавым кампанентам *працяг* таксама ўключае ў свой склад першасныя прыназоўнікі ў постпазіцыі (*на працягу каля* колькі адзінак часу), градуатары (*на працягу болей як* колькі адзінак часу), абмежавальнік *не* (*на працягу не менш чым* колькі адзінак часу), кампаратары (*на працягу не больш чым* колькі адзінак часу) і апраксіматары (*на працягу прыблізна* колькі адзінак часу). Базавы кампанент *працяг* уваходзіць у склад прыназоўнікавых адзінак толькі ў форме меснага склону адзіночнага ліку з першасным прыназоўнікам *на* (*на працягу* чаго).

Група базавых кампанентаў з семантыкай ‘працягласць’ уключае таксама назоўнікі, якія служачы “адзінкамі вымярэння часу” (хранала-

гічны час): *у век каго / чаго, у гадзіны чаго, у год / гады чаго, у дзень чаго, у дні чаго, у хвіліны чаго, у эпоху каго / чаго, у эру каго / чаго і інш.* Колькасць тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак з гэтымі базавымі кампанентамі пададзена ў табліцы.

Табліца.

Базавы кампанент	Колькасць ПА
<i>палова</i>	26
<i>дзень</i>	19
<i>чвэрць</i>	14
<i>палавіна</i>	13
<i>эпоха</i>	7
<i>год</i>	5
<i>трэць</i>	5
<i>эра</i>	4
<i>век</i>	3
<i>гадзіна</i>	3
<i>хвіліна</i>	3
<i>мінута</i>	2
Усяго	104

Асобны сегмент сярод пералічаных базавых кампанентаў утвараюць назоўнікі, што абазначаюць пэўныя часткі, на якія дзеляцца часавыя прамежкі: *палавіна, палова, трэць, чвэрць*. Напр.: *у першай палавіне чаго, у другой палавіне чаго, у другой чвэрці чаго, у першай трэці чаго і інш.* Асаблівасць гэтых адзінак – абавязковая наяўнасць у іх структуры квантараў: парадкавых лічэбнікаў (*першы, другі, трэці*) і прыметніка (*апошні*).

Часавыя прамежкі традыцыйна дзеляцца на асобныя часткі, як правіла, гэта дзве, тры, чатыры часткі (поры года, часткі сутак і інш.). Мы маем на ўвазе словы *палова, трэць, чвэрць*. Семантыка кожнага з гэтых назоўнікаў утрымлівае сему ‘частка’. *Палова* – “адна з дзвюх роўных частак чаго-н.; сярэдзіна якой-н. адлегласці, прамежку часу і пад.” [7]. Назоўнік *чвэрць* вызначаецца як “чацвёртая частка чаго-н. цэлага” [7]. Назоўнік *трэць* мае значэнне “адна з трох роўных частак, на якія дзеляцца што-н.” [7]. Базавыя кампаненты *палова, палавіна* прадугледжваюць дзяленне на дзве часткі, таму ў структуру прыназоўнікавых адзінак з гэтымі базавымі кампанентамі абавязкова ўваходзяць квантары *першы, другі: у першай палове чаго, у другой палавіне чаго, на першую палавіну чаго*.

Базавыя кампаненты *палова, палавіна* ўваходзяць у структуру прыназоўнікавай адзінкі ў форме роднага, вінавальнага і меснага склонаў. У форме роднага склона базавы кампанент спалучаецца з першаснымі прыназоўнікамі *з, да: з першай паловы чаго / з першай палавіны чаго, да другой паловы чаго / да дру-*

гой палавіны чаго. Першасныя прыназоўнікі *за, на, у* спалучаюцца з формай вінавальнага склона базавага кампанента: *за першую палову чаго, на другую палову чаго, у першую палову чаго*. Намі выяўлены і беспрыназоўнікавыя формы ўжывання базавых кампанентаў *палова / палавіна: першай паловы чаго, другой паловы чаго, першай палавіны чаго, другой палавіны чаго*.

Базавы кампанент *дзень* утварае парадыгму з 19 адзінак: *да дня чаго, з дня чаго, у дні чаго, за дні чаго і інш.* У тлумачальным слоўніку назоўнік *дзень* мае наступныя значэнні: 1) частка сутак, час ад усходу да заходу сонца, ад раніцы да вечара (*ціхія ясныя дні*); 2) суткі, прамежак часу ў 24 гадзіны (*у тыдні сем дзён*); 3) дакладна вызначаны тэрмін, дата, прысвечаная якой-н. падзеі, святкаванню чаго-н. (*Дзень Канстытуцыі*); 4) пэўны час, перыяд жыцця (*дні дзяцінства*) [7]. Базавы кампанент *дзень* мае самую вялікую колькасць лексічных значэнняў, што служыць адной з падстаў для ўтварэння вялікай колькасці тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак.

У складзе прыназоўнікавых адзінак базавы кампанент *дзень* ужываецца ў форме роднага, вінавальнага і творнага склонаў як у адзіночным, так і ў множным ліку. Формы роднага склона спалучаюцца з першаснымі прыназоўнікамі *ад, з, да (да дня правядзення фіналу, з дзён раняга юнацтва, з дня няволі, з дня вясселля)*, формы вінавальнага склона – з першаснымі прыназоўнікамі *за, на, у (за дні святкавання, на дзень нараджэння, у дзень юбілею, у дні 90-годдзя)*.

Асноўныя значэнні базавага кампанента *хвіліна*: 1) адзінка часу, роўная шасцідзясятай частцы гадзіны, якая складаецца з 60 секунд (*праз дзесяць хвілін*); 2) кароткі прамежак часу; момант, імгненне (*на некалькі хвілін знік*); 3) пэўны прамежак часу (*у хвіліны смутку*) [7]. З базавым кампанентам *хвіліна* ўтвараюцца тры прыназоўнікавыя адзінкі: *з хвіліны чаго, у хвіліну чаго, у хвіліны чаго*. Трэба адзначыць, што значэнне гэтага базавага кампанента залежыць ад яго лікавай формы: у форме адзіночнага ліку базавы кампанент ужываецца ў значэнні ‘вельмі кароткі прамежак часу, імгненне’ (*у хвіліну гневу, з хвіліны паказу гэтых кадраў*); у форме множнага ліку – у значэнні ‘пэўны прамежак часу’ (*у хвіліны прасвятлення*).

Намі выяўлены таксама базавы кампанент *мінута* (рускамоўная калька), які прадстаўлены адной формай вінавальнага склона ў спалучэнні з першасным прыназоўнікам *у: у мінуты жалю*.

Базавы кампанент *век* абазначае: 1) стагоддзе (у *мінулым веку*); 2) жыццё, перыяд існавання каго-, чаго-н. (усё *дажывае свой век*); 3) перыяд, характэрны чым-н.; эпоха (*век тэхнікі*) [7] – і ўтварае тры прыназоўнікавыя адзінкі: *на вяку каго, у век чаго, у веку* колькіх гадоў. Марфалагічная парадыгма базавага кампанента *век* складаецца з формы вінавальнага і меснага склона адзіночнага ліку ў спалучэнні з першаснымі прыназоўнікамі *у, на*: **на вяку** такіх *старажылаў, у век* *матораў*.

У структуры тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак базавы кампанент *часіна* захоўвае свае лексічныя значэнні: 1) час, пара, момант; 2) *выс. стыль*. прамежак часу, які вызначаецца чым-н. важным, адметным; 3) кароткі адрэзак часу [7]: *у часіну / у часіны чаго / у час чаго / у часы чаго*.

Базавы кампанент *гадзіна* тлумачыцца як: 1) адзінка вымярэння часу, якая раўняецца 1/24 сутак і складаецца з 60 мінут або 3600 секунд (*дваццаць чатыры гадзіны*); 2) адзінка часу ў 60 мінут, якую адлічваюць ад поўдня ці ад сярэдзіны ночы (*гадзіна ночы*); 3) прамежак часу, які адводзіцца на ўрок, лекцыю і займае з перапынкам 60 мінут (*вычытаць гадзіны*); 4) пэўны момант у жыцці чалавека; пара, час (*вольная гадзіна*) [7]. Прыназоўнікавыя адзінкі з гэтым базавым кампанентам прадстаўлены формай вінавальнага склона і першаснымі прыназоўнікамі *у, за*: *у гадзіну чаго, у гадзіны чаго, за гадзіну чаго (у гадзіны бяссонных начэй, за гадзіну бою, у гадзіну пік)*.

Назоўнік *эпоха* мае тры асноўныя лексічныя значэнні: 1) вялікі прамежак часу ў развіцці прыроды, грамадства, навукі і г. д., які вызначаецца якімі-н. характэрнымі асаблівасцямі (*савецкая эпоха*); 2) у геалогіі – падраздзяленне геалагічнага перыяду; 3) у астраноміі – момант, з якога пачынаюць адлік часу, звязаны з рухам якога-н. нябеснага цела [7]. Базавы кампанент *эра* абазначае: 1) рэальную або легендарную падзею, ад якой вядзецца летазлічэнне, а таксама адпаведную сістэму летазлічэння; 2) вялікі гістарычны перыяд, які карэнным чынам адрозніваецца ад папярэдняга; 3) буйную адзінку храналагічнага падзелу геалагічнай гісторыі Зямлі [7].

Базавы кампанент *эпоха* выступае структурным элементам сямі прыназоўнікавых адзінак (*эпохі каго / чаго, ад эпохі каго / чаго, да эпохі каго / чаго, з эпохі каго / чаго, на эпоху каго / чаго, у эпоху каго / чаго, аж з эпохі каго / чаго*), базавы кампанент *эра* ўваходзіць у склад чатырох прыназоўнікавых адзінак (*ад эры каго / чаго, да эры каго / чаго, на эру ка-*

го / чаго, у эру каго / чаго). Марфалагічная парадыгма прыназоўнікавых адзінак з названымі базавымі кампанентамі прадстаўлена назоўнікамі ў форме адзіночнага ліку роднага і вінавальнага склонаў: **да эпохі** князёў *Радзівілаў, ад эры* *Рыбаў, ад эпохі* *Рэнэсансу, да эры святла, да эпохі* *Кацярыны Вялікай, аж з эпохі* *бронзы, на эру* *касманаўтыкі, у эру* *касмаграфічных вобразаў, у эпоху* *росквіту, на эпоху* *рэвалюцыі*.

Тэмпаральная прыназоўнікавая адзінка складаецца з базавага кампанента і першаснага прыназоўніка, які можа ўжывацца як у прэ-, так і постпазіцыі. Субстантывы – самая прадуктыўная група для ўтварэння прыназоўнікавых адзінак з тэмпаральнай семантыкай. Назоўнік, што выконвае функцыю базавага кампанента, захоўвае частку сваёй марфалагічнай парадыгмы і частку сваіх лексічных значэнняў. Колькасць прыназоўнікавых адзінак з базавым кампанентам, які мае семантыку ‘працягласць’, залежыць ад: 1) колькасці першасных прыназоўнікаў, якія спалучаюцца з базавым кампанентам; 2) колькасці лексічных значэнняў назоўніка – базавага кампанента; 3) значэння назоўніка, якім кіруе прыназоўнікавая адзінка.

Спіс літаратуры

1. Шуба, П. П. Прыназоўнік у беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск : БДУ, 1971. – 224 с.
2. Всеволодова, М. В. К вопросу об операциональных методах категоризации предложных единиц / М. В. Всеволодова // Вестник МГУ. Сер. 9, Филология. – 2011. – № 3. – С. 103–135.
3. Всеволодова, М. В. Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления : в 2 кн. / М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов. – М. : Либроком, 2014. – Кн. 1. – 306 с.
4. Конюшкевич, М. И. К вопросу о парадигме предлога / М. И. Конюшкевич // Русский язык: система и функционирование : матер. Междунар. науч. конф., Минск, 18–19 мая 2004 г. : в 2 ч. – Минск, 2004. – Ч. 1. – С. 23–25.
5. Конюшкевич, М. И. Релятивный потенциал имени / М. И. Конюшкевич // Лингвистичні студіі : зб. наук. праць. – Донецьк, 2008. – Вип. 16. – С. 60–66.
6. Конюшкевич, М. И. Русские и белорусские предлоги: списочный состав, закономерности образования, первый опыт сопоставления / М. И. Конюшкевич // Вестник МГУ. Сер. 9, Филология. – 2005. – № 4. – С. 64–78.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Электронны рэсурс] : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Рэжым доступу : <http://www.skarnik.by/>. – Дата доступу : 12.01.2017.

Ганна РЫЖКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15 сакавіка 2019 г.

КОЛЬКАСНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ З КАМПАРАТЫВАМ У НАВУКОВЫМ СТЫЛІ 1920–1930-х гг.

УДК 811.161.3'0; 811.161.3'367

Даследаванне канструкцый з кампаратывам удакладняе ўяўленне пра фармальна-граматычную спалучальнасць слоў у словазлучэнні, форму выражэння галоўнага кампанента. Адзначана, што выкарыстанне прыназоўніка *ад* у канструкцыях з кампаратывам паказвае асаблівасці выпрацоўкі стылістычных іерархій у беларускай літаратурнай мове.

Ключавыя словы: *навуковы стыль, канструкцыі з кампаратывам, форма вышэйшай ступені параўнання, колькаснае значэнне, беларуская літаратурная мова 1920–1930-х гг.*

The study of comparative constructions specifies formally grammatical compatibility in a phrase, form the pivot word expression. The paper presents that the usage of preposition *ad* in comparative constructions shows the specifics of stylistic means evolution in the Belarusian literary language.

Для перадачы колькаснага значэння ў навуковым стылі беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. выкарыстоўваліся канструкцыі з кампаратывам і залежным кампанентам лічэбнікам (у тым ліку ў складзе колькасна-іменнага спалучэння) або семантычным аналагам лічэбніка: *Пасьля іх толькі ў Меншчыне засталася больш як 30 тысячаў курганоў* (Ігнатоўскі 21, с. 12)*; *меры даўжынь, меншыя за мэтр, носяць назвы...* (Кашын 24, с. 8); *Калі слупік живога серабра стаіць вышэй за 0° – тэрмометр паказвае ступень цёпласці; калі ніжэй ад 0° – паказвае ступень марозу* (Грамыка 25, с. 46); *Болей паловы свайго жыцця чалавек праводзіць у хаце* (Цьвікевіч 27, с. 8); *Шар, плаўна падняўшыся ў вышыню, менш чым праз мінуту ўзрываецца* (Румін 36, с. 39). Вылучаныя адзінкі служаць для стварэння колькаснай характарыстыкі аб'екта, дзеяння, стану, выяўляюць верхнюю або ніжнюю мяжу праяўлення прыкметы.

Моўныя факты навуковага стылю дазваляюць адзначыць спецыфічныя рысы навуковай функцыянальнай разнавіднасці і літаратурнай мовы ў цэлым. Так, у навуковых тэкстах 1920–1930-х гг. доля колькасных канструкцый складае прыкладна 20% ад усіх структур з кампаратывам. Такім чынам, для сферы навукі і адпаведна для навуковага стылю катэгорыя колькасці з'яўляецца анталагічнай: удзельнічае ў рэалізацыі яго базавых стылеўтваральных фактараў (аб'ектыўнасці, паслядоўнасці, лагічнай доказнасці) [1, с. 242].

Колькасныя структуры дазваляюць удакладніць фармальна-граматычную спалучальнасць слоў у словазлучэнні і вылучыць наступны тып канструкцый – “кампаратыў прыметніка / прыслоўя + лічэбнік”: *месяц на некалькі гадзін карцейшы за 30 сутак* (Астроўскі 24, с. 23); *Два пуды каменя даюць трохі больш 1 пуда вапны* (Качаткоў 29, с. 34). Істотна, што ў фундамен-

тальных акадэмічных працах па граматыцы беларускай мовы (“Граматыка беларускай мовы” 1962–1966 гг., “Беларуская граматыка” 1985–1986 гг.) у складзе словазлучэнняў з галоўным словам кампаратывам прыметніка або прыслоўя асобна не разглядаецца лічэбнік у якасці залежнага кампанента. Так, у адпаведных частках, прысвечаных марфалогіі, адзначаны кароткія сінтаксічныя характарыстыкі формаў вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў разам з пералікам сродкаў сувязі і канстатавана магчымасць ужывання пры кампаратыве назоўнікаў, займеннікаў або параўнальных зваротаў са злучнікамі – *чым (чымся**)*, як [2, с. 167; 3, с. 108].

У томе “Сінтаксіс” 1966 г. адзначана, што кампаратыў прыметніка ўтварае канструкцыі з назоўнікамі, займеннікамі, прыслоўямі “і некаторымі іншымі лексічнымі катэгорыямі”, якія ў тым ліку могуць выражаць колькасныя адносіны [4, с. 145]. У якасці прыкладаў сярод іншых прыводзіцца словазлучэнні з залежнымі назоўнікам і колькасным удакладненнем з прыназоўнікамі *на, у: малодшы за брата на два гады, цяжэйшы за гэту дэталі на 3 тоны, у сто разоў цікавейшы* [4, с. 147–148]. Падобныя словазлучэнні адрозніваюцца ад канструкцый з колькасным значэннем тым, што залежную пазіцыю аб'екта параўнання (*сярэдня суткі даўжэйшыя за зоркавыя на 3т56с,56*; Астроўскі 24, 57) займае лічэбнік (спалучэнне з лічэбнікам): *год... на 6 гадзінаў даўжэйшы за 365 дзен* (Астроўскі 24, 16). У адпаведным раздзеле адзначана здольнасць кампаратываў прыслоўя “кіраваць назоўнікамі ці займеннікамі” [4, с. 233], а пры апісанні спалучэнняў кампаратыва прыслоўя з назоўнікам прыведзены адзінкавы прыклад словазлучэння, якому можна надаць колькаснае значэнне – *больш гадзіны* [4, с. 241]. У “Сінтаксісе” 1986 г. структуры з кампаратывам прыметніка разгля-

* Тут і далей прыклады з навуковых тэкстаў, назвы крыніц, прозвішчы аўтараў падаюцца ў адпаведнасці з іх афармленнем у арыгінале.

** Злучнік *чымся* без дадатковых стылістычных памет указаны ў “Граматыцы беларускай мовы” [2, с. 167] і не прыводзіцца ў якасці сродку параўнання пры кампаратыве прыметніка ў наступным граматычным кодэксе [3, с. 108].

даюцца ў спалучэнні з прыслоўямі і часціцамі [5, с. 80–81] або прыводзяцца ў пераліку прыкладаў са свабоднымі спалучэннямі без характарыстыкі сродкаў сувязі [5, с. 83–84]. Адзінкі з кампаратывам прыслоўя і залежным назоўнікам вынесены ў асобны раздзел [5, с. 92–93].

Тым не менш колькасныя канструкцыі з кампаратывам разглядаюцца ў “Сінтаксісе” 1966 г. на ўзроўні сказа ў раздзеле пра дзейнік. Адзінкі з прыслоўем *больш, менш* і залежным лічэбнікам* апісваюцца як структуры са значэннем прыблізнай колькасці [4, с. 257].

Такім чынам, акадэмічныя граматыкі адзначаюць, што форма вышэйшай ступені кіруе пераважна назоўнікамі і займеннікамі, а спалучэнні кампаратыва з лічэбнікам выносяцца на ўзровень сказа. Падобны падыход ілюструе частка “Сінтаксіс” (2009) “Кароткай граматыкі беларускай мовы”, з той розніцай, што ў прыкладах залежным пададзены займеннік: *смялейшы за ўсіх, вышэй за ўсіх* [6, с. 13]. Канструкцыі з лічэбнікам, як і ў “Сінтаксісе” 1966 г., разглядаюцца ў межах сказа: пры апісанні спецыфікі беларускага кіравання адзначаецца асаблівасць залежнага кампанента ў В. скл. пры ўдзеле прыназоўніка *за* выражаць адносіны параўнання. Аднак у прыкладах прыводзяцца адзінкі з кампаратывам, якія выражаюць як параўнальнае, так і колькаснае значэнне: *За Костуся ён год на дзесяць старэйшы* (К. Чорны); *Віццю было ўжо больш за два гады* [6, с. 60].

Паслядоўнае і выразнае размежаванне канструкцый з кампаратывам, якія выражаюць параўнальнае і колькаснае значэнні, праведзена ў працах Т. Шэмет [7; 8]. На матэрыяле пераважна мастацкага і публіцыстычнага стыляў сучаснай беларускай літаратурнай мовы навукоўца грунтоўна характарызуе сінтаксічныя сродкі сувязі ў структурах з кампаратывам, тым самым паказваючы на здольнасць апошніх кіраваць не толькі назоўнікамі і займеннікамі, але і лічэбнікамі (іх семантычнымі аналагамі).

Форма выражэння і часцінамоўная прыналежнасць галоўнага кампанента колькасных словазлучэнняў з кампаратывам у сучаснай літаратурнай мове падаецца абмежаванай у параўнанні з навуковым стылем 1920–1930-х гг. Так, у адным з артыкулаў Т. Шэмет адзначаюцца колькасныя канструкцыі з формамі вышэйшай ступені параўнання прыслоўя *больш (болей), менш (меней)* [7, с. 19]. У пазнейшай працы адзначана, што кампаратыў у складзе колькасных канструкцый у “пераважнай большасці выпадкаў” утвораны ад прыслоўяў *многа,*

мала, сярод прыкладаў падаюцца структуры са словамі *вышэй, ніжэй, раней, пазней* [8, с. 318]. Усё адзначанае дазваляе заўважыць, што канструкцыі з кампаратывам, вылучаныя на матэрыяле навуковага стылю 1920–1930-х гг., могуць мець галоўным кампанентам як прыслоўе, так і прыметнік, у тым ліку ў поўнай форме, у форме, аманімічнай з прыслоўем, у складанай форме: *Сэмінарыі прыёмалі ня больш, як 30–40 душ* (Лёсік 24, с. 113); *газы, якія выцякаюць з порахавай ракеты, не могуць набыць скорасць большую, як 2400 м за секунду* (Перэльман 33, с. 54); *Сярод рабочых прадпрыемства няма маладзей 21 году, старэй 55 год – 1, старэй 45 – 3* (Ефім’яў 29, с. 33); *для яе выяўлення неабходны больш доўгачасныя назіранні, чым адзін месяц* (Акімава 36, с. 168). Лексічнае напаўненне галоўнага кампанента, як паказваюць прыклады, больш разнастайнае за адзначанае ў літаратуры: *Плуг павінен быць настайлен так, каб ён браў ня глыбей, як на 2 – 2 1/2 вярышкі* (Кацаўраў 25, с. 63); *плаціць даражэй як 25 кап. за пуд* (Качаткоў 29, с. 13) і інш.

Істотна, што ў артыкулах, прысвечаных пытаннем сучаснай літаратурнай мовы, у якасці гістарычных каментарыяў прыцягваюцца матэрыялы газеты “Наша Ніва” пачатку ХХ ст. [7, с. 20; 8, с. 315, 320], а матэрыялам 1920–1930-х гг., тым больш навуковага стылю адпаведнага перыяду, аддаецца мала ўвагі: яны выкарыстоўваюцца спарадычна, пераважна ў выглядзе спасылка на тагачасныя мовазнаўчыя працы [7, с. 18; 8, с. 313]. У сваю чаргу даследаванне навуковага стылю 1920–1930-х гг. здольна дапоўніць дзяржаўнае і сінхранічнае мовазнаўства звесткамі адносна дынамікі моўнай нормы, у прыватнасці – выявіць асаблівасці будовы і функцыянавання сінтаксічных адзінак з кампаратывам.

Аналіз канструкцый з кампаратывам дазваляе выявіць асаблівасці выкарыстання сродкаў сувязі – прыназоўнікаў і злучнікаў, якія ў навуковым стылі 1920–1930-х гг. наступныя: *ад, за, чым, чымсь, чымся, як*. У тым ліку зафіксаваны беспрыназоўнікавыя канструкцыі з залежным кампанентам у форме Р. скл. Найбольш паказальны выпадак дынамікі сінтаксічнай нормы датычыцца канструкцый з прыназоўнікам *ад*. У колькасных структурах службовае слова *ад* пачало выходзіць з ужытку ў 1930-я гг. Паводле нашай картажкі, у 1920-я гг. прыназоўнік *ад* выкарыстоўваўся ў адзінках з кампаратывам, якія выражалі шырокі спектр значэнняў**. У 1930-я гг. службовае

** Падрабязней пра значэнне структур з формай вышэйшай ступені параўнання гл. артыкул І. Наўроцкай “Сінтаксічныя канструкцыі з кампаратывам у навуковым стылі беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг.” (Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія, 2019, № 2, с. 77–92).

* У форме Р. скл. без прыназоўніка, у форме В. скл. з прыназоўнікам *за* [4, с. 257].

слова *ад* не адзначана ў канструкцыях з формамі вышэйшай ступені параўнання на матэрыяле навуковага стылю. Зафіксавана адзінкавае прыкампаратыўнае ўжыванне прыназоўніка *ад* у прасторавым значэнні: *вырастаюць... значна больш на поўнач ад паўночнай мяжы выростання апошняга* (Ярмашэвіч 35, с. 35).

У папярэдні, нашаніўскі перыяд, згодна са «Слоўнікам мовы “Нашай Нівы”», канструкцыі з кампаратывам і прыназоўнікам *ад* выкарыстоўваліся для перадачы параўнальнага значэння: *...Работа цяжэйшая ад мураванья с цэглы* [9, с. 65]. Параўнальныя канструкцыі з кампаратывам і прыназоўнікам *ад* прыводзяцца ў граматыках сучаснай беларускай мовы як прыклады ўжывання ў 20–30-я гг. або ў першай палове ХХ ст. [2, с. 167; 4, с. 145–146], фіксуюцца яны і ў сучаснай літаратурнай мове [8, с. 313–314; 10, с. 86].

Такім чынам, 1920-я гады – адметны перыяд, у якім адзначаны колькасныя канструкцыі з кампаратывам і прыназоўнікам *ад*. Па-першае, гэта наглядны прыклад таго, як сродкі параўнання пашыралі свае функцыі і значэнне: выкарыстоўваліся для выражэння не толькі параўнальнага значэння, але і колькаснага. Па-другое, гэта сведчанне інтэнсіўнага развіцця літаратурнай мовы ў 1920-я гг., спецыфікацыі яе сінтаксічных сродкаў. Па-трэцяе, у наступныя 1930-я гг. выхад з ужытку прыназоўніка *ад* у колькасным значэнні сведчыць пра іншыя прыярытэты ў развіцці літаратурнай мовы, паколькі ў гэты час канструкцыя са сродкам *ад* магла ўспрымацца польскамоўнай*. Так, пры супастаўленні перакладных з рускай мовы выданняў навукова-папулярнай кнігі В. Руміна “Забаўная хэмія” 1928 г. і “Цікавая хімія” 1936 г. фіксуюцца паслядоўныя замены параўнальнай канструкцыі з прыназоўнікам *ад*: *яшчэ страшней ад іпрыту* (Румін 28, с. 36) – *яшчэ больш жудаснае чым іпрыт* (Румін 36, с. 47); *аміак лягчэй ад наветра* (Румін 28, с. 75) – *аміак некалькі лягчэйшы за наветра* (Румін 36, с. 90). Тэндэнцыя пазбаўлення ад магчымага ўплыву польскай мовы на беларускую ў галіне лексікі ў 1930-я гг., асабліва пасля рэформы 1933 г., адзначана на матэрыяле адных і тых жа твораў, выдадзеных у розны час на працягу 1920–1930-х гг., у працах С. Запрудскага [11; 12, с. 301–306].

Увогуле, у сучаснай літаратурнай мове пытанне пра прыназоўнік *ад* пры кампаратыве ў параўнальных канструкцыях выглядае дыскусійным. Так, у падручніку Ц. Ломцева 1956 г. падобныя структуры з кампаратывам прыметніка лічыліся

* Даследчык І. Козыраў указвае, што запазычанне структуры “кампаратыў + прыназоўнік *ад*” у беларускую мову з заходнеславянскіх моў наўрад ці магчымае, а наяўнасць у мовах падобнай канструкцыі сведчыць пра агульныя працэсы ў развіцці моў [15, с. 96].

нарматыўнымі [13, с. 85]. У “Марфалогіі” 1962 г. акадэмічнай граматыкі такія адзінкі пазначаюцца як неўласцівыя літаратурнай мове, іх выкарыстанне абмяжоўваецца мастацкімі творамі 1920–1930-х гг. або рэдкім ужываннем “і пазней” [2, с. 167]. У “Сінтаксісе” 1966 г. словазлучэнні з прыназоўнікам *ад* пры прыметніку залічваюцца да літаратурнай мовы, адзначаецца іх малая пашыранасць у сучаснай мове і пераважнае выкарыстанне ў першай палове ХХ ст. [4, с. 145–146], а адпаведныя канструкцыі з кампаратывам прыслоўя выносяцца за межы літаратурнай нормы, тым не менш робяцца заўвагі адносна стылістычнага выкарыстання – у размоўным стылі і ў мове мастацкай літаратуры [4, с. 241]. У другім томе калектыўнай манаграфіі “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы” 1968 г. параўнальная канструкцыя з кампаратывам прыметніка пры ўдзеле прыназоўніка *ад* прыпісваецца мове мастацкай літаратуры 1930–1960-х гг., ужыванне службовага слова *ад* тлумачыцца дыялектным уплывам [14, с. 309]. У першай частцы “Беларускай граматыкі” 1985–1986 гг. выкарыстанне прыназоўніка *ад* у канструкцыях з формай вышэйшай ступені параўнання прыметніка канстатуецца як парушэнне літаратурнай мовы [3, с. 108]. У другой частцы гэтай граматыкі прыводзіцца прыназоўнік *ад* у словазлучэннях з кампаратывам прыслоўя выключна ў прасторавым значэнні: *далей ад палатна чыгункі* [5, с. 92], аднак на ўзроўні сказа ў раздзеле пра дапаўненне зафіксаваны прыклад параўнальнай канструкцыі з прыназоўнікам *ад* пры прыметніку, якая падаецца на першым месцы, перад канструкцыяй з больш пашыраным прыназоўнікам *за* [5, с. 143]. У “Кароткай граматыцы беларускай мовы” прыкампаратыўнае ўжыванне прыназоўніка *ад* не ўпамінаецца, хоць у спецыяльнай літаратуры канстатуецца выкарыстанне канструкцыі ў мастацкай літаратуры [10, с. 86; 15, с. 95], яе актывізацыя ў беларускамоўнай інтэрнэт-камунікацыі [8, с. 314].

Такім чынам, на прыкладзе словазлучэння з кампаратывам і прыназоўнікам *ад* можна заўважыць, што ўстанаўленне стылістычнай іерархіі моўных сродкаў сучаснай літаратурнай мовы адбывалася ў 1960-я гг., у тым ліку за кошт адмаўлення некаторым з’явам моўнай практыкі 1920–1930-х гг. у адпаведнасці літаратурнай норме.

Аналіз сінтаксічных адзінак на матэрыяле навуковага стылю дазваляе адзначыць спецыфічныя тэндэнцыі ў эвалюцыі літаратурнай нормы, асабліва ў выпрацоўкі стылістычных іерархій у розныя перыяды функцыянавання беларускай мовы. Так, выкарыстанне ў 1920-я гг. канструкцыі з кампаратывам і прыназоўнікам *ад* у колькасным значэнні сведчыць пра далейшую спецыфікацыю сродкаў параўнання (прыназоўнікаў),

аднак у 1930-я гг. гэты працэс спыніўся, паколькі канструкцыя магла ўспрымацца польскамоўнай, у далейшыя дзесяцігоддзі яна выносіцца за межы літаратурнай нормы або характарызуецца як уласцівая размоўнаму і мастацкаму стылям.

Спіс скарачэнняў

Акімава 36 – Акімава О. Да флоры азёр Беларусі // Вучонья запіскі БДУ. № 28. Менск, 1936. С. 129–169; **Астроўскі 24** – Астроўскі Р. Космографія. Вільня, 1924; **Грамыка 25** – Грамыка М. Пачатковая географія. Менск, 1925; **Ефім’яў 29** – Ефім’яў С. М., Мішчэнка Б. Б. Абследаванне рабочых бровару “Беларусь” у Менску. 3 клікі прафэсійных хвароб // Беларуская мэдычная думка. № 2-4. Менск, 1929. С. 13–43; **Ігнатоўскі 21** – Ігнатоўскі У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Вільня, 1921; **Кацаўраў 25** – Кацаўраў М. Ячмень, авёс, проса, грэчка, кукуруза. Менск, 1925; **Качаткоў 29** – Качаткоў В. Хэмія на службе сялянину. Менск, 1929; **Кашын 24** – Кашын Н. В. Фізыка. 1-я ступень. Ч. 1. Масква – Ленінград, 1924; **Лёсік 24** – Лёсік Я. Культурны стан Беларусі к моманту Лютаўскае рэвалюцыі // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху. Менск, 1924. С. 100–118; **Перэльман 33** – Перэльман Я. І. Міжпланетавыя падарожжы. Асновы ракетнага лятання і зоркаплавання. Менск, 1933; **Румін 28** – Румін В. В. Забаўная хэмія. Менск, 1928; **Румін 36** – Румін В. В. Цікавая хімія. Менск, 1936; **Смоліч 24** – Смоліч А. Эканомічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху. – Менск, 1924. С. 22–77; **Цьвікевіч 27** – Цьвікевіч І. Што рабіць, каб доўга жыць. Менск, 1927; **Ярмашэвіч 35** – Ярмашэвіч Я. М., Турок С. О., Шыперко Э. І. Тапінамбур і цыкорыя – новыя віды сыравіны для харчовай прамысловасці. Менск, 1935.

Спіс літаратуры

1. **Стилистический энциклопедический словарь русского языка** / под. ред. М. Н. Кожинной. – 2-е изд, испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
2. **Граматыка беларускай мовы** : у 2 т. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – Т. 1 : Марфалогія ; рэд. К. К. Крапіва, М. Г. Булахаў. – 756 с.
3. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск ; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 431 с.

4. **Граматыка беларускай мовы** : у 2 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – Т. 2 : Сінтаксіс ; рэд. К. К. Крапіва, М. Г. Булахаў, П. П. Шуба. – 756 с.
5. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2 : Сінтаксіс ; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 327 с.
6. **Короткая граматыка беларускай мовы** : у 2 ч. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Ч. 2 : Сінтаксіс ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – 240 с.
7. **Шэмет, Т. Я.** Спосабы выражэння параўнальнага і колькаснага значэнняў у сінтаксічных канструкцыях з кампаратывам / Т. Я. Шэмет // Беларуская лінгвістыка. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – Вып. 67. – С. 15–22.
8. **Шэмет, Т. Я.** Дынаміка сінтаксічных норм сучаснай беларускай мовы / Т. Я. Шэмет // Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – С. 300–343.
9. **Слоўнік мовы “Нашай Нівы” (1906–1915)** : у 5 т. / пад рэд. В. П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2003. – Т. 1. – 624 с.
10. **Каўрус, А. А.** Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011. – 344 с.
11. **Запрудскі, С. М.** Змены ва узусе беларускай літаратурнай мовы ў 1930-я гады: лексіка / С. М. Запрудскі // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 2007. – Vol. 52. 1–2. – С. 457–466.
12. **Запрудскі, С. М.** Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
13. **Ломтев, Т. П.** Граматэка беларускага мовы : пособие для университетов и педагогических институтов / Т. П. Ломтев. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во МП РСФСР, 1956. – 335 с.
14. **Гісторыя беларускай літаратурнай мовы** : у 2 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 2. – 342 с.
15. **Козырев, И. С.** Из истории развития предлогов при форме сравнительной степени в белорусском и русском языках / И. С. Козырев // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 90–98.

Грына НАЎРОЦКАЯ,

выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта інфарматыкі і радыёэлектронікі, аспірант кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31 кастрычніка 2019 г.

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ДЗЕЯЧАЎ КУЛЬТУРЫ

Працяг. Пачатак у № 1–4, 6–11.

Жолтак (Валяр’яна) – другасная форма ад **Желток** – семантычны вытвор ад апелятыва (рус.) **желток** ‘жаўток’.

Жораў (Абрам) – семантычны вытвор ад апелятыва **жораў** ‘тое, што і **журавель** (вялікая балотная пералётная птушка з доўгімі нагамі і шыяй, з доўгай прамой дзюбай)’.

Жук (Валерый) – семантычны вытвор ад апелятыва **жук** ‘насякомае з жорсткім надкрыллем’; перан. ‘пра хітрага пранырлівага чалавека’ (разм. няўхвальн.).

Жукоўскі (Мікалай) – вытвор з прэстыжным суфіксам **-оўскі** ад прозвішча **Жук** (гл. **Жук**):

Жук-оўскі. Або ад тапоніма **Жукі** і значэннем ‘нараджэнец, жыхар названай мясцовасці, паселішча’: **Жук-оўскі**.

Жураўлёў (Дзмітрый) – вытвор з прыналежным суфіксам **-ёў** ад антрапоніма **Журавель** і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: **Журавель-ёў** – **Жураўлёў**. Утваральнае слова ад апелятыва **журавель** ‘вялікая балотная пералётная птушка’.

Жыжаль (Нінель) – семантычны вытвор ад апелятыва **жыжаль** ‘бог агню, апякун рамёстваў у язычніцкай міфалогіі беларусаў’ або ад укр. **жизель** ‘месца, адкрытае для ветру’.

Працяг на с. 42.

ТЭРМІНЫ ЛАЦІНСКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў ТЭРМІНАСІСТЭМАХ МІЖНАРОДНАГА ПРАВА БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

У артыкуле аналізуецца роля лацінскіх тэрмінаў у фарміраванні беларускай і рускай тэрмінасістэм міжнароднага права.

Ключавыя словы: *тэрмін, тэрміналогія міжнароднага права, лацінскія тэрміны, інтэрнацыяналізмы, фарміраванне тэрміналогіі, вытокі тэрміналогіі, адаптацыя, утварэнне тэрмінаў.*

The article analyzes the role of Latin terms in the formation of the Belarusian and Russian terminological systems of international law.

У сучаснай тэрміналогіі міжнароднага права беларускай і рускай моў тэрмінаадзінкі лацінскага паходжання складаюць самую вялікую групу.

Сярод прааналізаваных 597 простых аднаслоўных тэрмінаў міжнароднага права выяўлена 416 запазычанняў і ўтварэнняў ад іншамоўных этымонаў. З іх 285 лацінізмаў і ўтварэнняў ад лацінскіх этымонаў, якія ў працэнтных суадносінах складаюць 68,5% ад колькасці іншамоўных аднаслоўных тэрмінаў і 47,7% ад усёй колькасці аднаслоўных тэрмінаў нашай выбаркі. Прыкладамі могуць служыць тэрміны: *агрэсар / агрессор, анексія / аннексія, вета / вето, дэкларацыя / декларация, дэлегат / делегат, дэмаркацыя / демаркация, дэпартацыя / депортация, дыскрымінацыя / дискриминация, даміціль / домициль, імігрант / иммигрант, індульт / индульт, інтэрвенцыя / интервенция, капітуляцыя / капитуляция, квота / квота, калонія / колония, консул / консул, канцэсія / концессия, карпарацыя / корпорация, легітымнасць / легитимность* і інш.

Важным паказчыкам значнасці лацінскай лексікі выступае і той факт, што колькасць аднаслоўных утварэнняў ад лацінскіх этымонаў (285 адзінак) значна перавышае колькасць уласных аднаслоўных тэрмінаў (181 адзінка).

Вытокі міжнародна-прававой тэрміналогіі ўзыходзяць да рымскага права – аднаго з дасягненняў рымскай цывілізацыі. З рымскага права ў старабеларускую мову актыўна пранікалі найважнейшыя лацінскія тэрміны, што абазначалі адцягненыя прававыя і міжнародна-прававыя паняцці. Яны траплялі рознымі шляхамі, у асноўным праз польскую мову і шляхам прамога запазычвання з латыні, якая выкарыстоўвалася ў той час на беларускіх землях як мова навукі, часткова справаводства і дыпламатыі.

Як адзначае А. Булыка, праз старапольскую мову і з сярэднявечнай латыні ў старабеларускую мову прыйшлі тэрміны: *абдыка-*

цыя ‘адрачэнне ад прастола’ (1593), *авдыенцыя* ‘афіцыйны прыём у высокапастаўленай асобы’ (1682), *ветовати* ‘заяўляць вета, пратэставаць, узнагароджваць’ (1522), *вотовати* ‘галасаваць’ (1567), *деклярацыя* ‘дэкларацыя, заява, аб’ява’ (1600), *конфедерацыя* ‘саюз, садружнасць’ (1577), *люстрацыя* ‘праверка, інспекцыя’ (1715), *мисия* ‘дэлегацыя, пасланая ў іншую краіну са спецыяльнай мэтай’ (пач. XVII ст.), *пактъ* ‘дагавор’ (1597), *статутъ* ‘кодэкс законаў’ (1516), *контрактывати* ‘заклучаць кантракт’ (1683), *юрисдыкцыя* ‘юрыдычнае права’ (1501) [2, с. 28–52].

Гэтыя адзінкі першапачаткова былі запазычаныя як спецыяльныя, некаторыя з іх захоўваюць асноўнае тэрміналагічнае значэнне і ў сучасных мовах. Напрыклад, тэрмін *авдыенцыя* (лац. *audientia*). У старабеларускай мове ён азначаў ‘афіцыйны прыём у высокапастаўленай асобы’ (1682). У сучасных беларускай і рускай мовах тэрмін *аўдыенцыя / аудіенцыя* захаваў асноўнае значэнне. У міжнародным праве яго значэнне канкрэтызуецца: “прыём кіраўніком дзяржавы, кіраўніком урада, міністрам замежных спраў або іншым членам урада дыпламатычнага прадстаўніка” [1].

З’яўленне значнай часткі запазычанняў старабеларускага перыяду было апраўдана і захавалася да нашага часу, таму што было звязана з неабходнасцю называння новых міжнародна-прававых з’яў і паняццяў. Аднак узростальнае ўздзеянне польска-лацінскай пісьменнасці на старажытнабеларускую мову ў канцы XVI ст. і асабліва ў другой палове XVII ст. часта прыводзіла да пранікнення неапраўданых лацінізмаў, якія паступова былі адсеяны практыкай.

Беларуская і руская мовы не толькі захавалі многія лацінскія тэрміны старажытнай эпохі, але і звярталіся да гэтай крыніцы на працягу пазнейшага часу.

Значная колькасць міжнародна-прававых тэрмінаў была ўтворана ад лацінскіх асноў у

розных еўрапейскіх мовах. Сярод іх і аўтарскія тэрміны, час з'яўлення якіх вядомы дакладна:

– *генацыд* / *геноцид* (ад грэч. *génos* ‘род, племя’ і лац. *caedo* ‘забіваю’): «Тэрмін “генацыд” быў упершыню ўведзены ва ўжытак у 1943 годзе польскім юрыстам яўрэйскага паходжання Рафаэлем Лемкіным, а міжнародны прававы статус ён атрымаў пасля Другой сусветнай вайны ў снежні 1948 года (“Канвенцыя аб папярэджанні злачынства генацыду і пакарання за яго”) як паняцце, якое вызначае найцяжэйшае злачынства супраць чалавецтва» [4];

– *каланіялізм* / *колоніалізм* (лац. *colonia*): «У гісторыі сучасных каланіяльных імперый паняцце “каланіялізм” з’явілася з вялікім спазненнем. У Францыі яго ўвёў журналіст-сацыяліст Поль Луі ў невялікай кніжцы, якая выйшла ў 1905 годзе» [4].

Некаторыя ўстарэлыя лацінскія адзінкі пераасэнсоўваліся еўрапейскімі мовамі і ў новым тэрміналагічным значэнні выходзілі на міжнародную арэну, траплялі ў міжнародна-прававы тэрміналагічны фонд і паўторна ўспрымаліся беларускай і рускай мовамі (*індульт*, *люстрацыя*).

Вельмі важнае месца ў гэтым працэсе займае французская мова, якая ў XVIII–XIX стст. актыўна выкарыстоўвалася ў сферы міжнародных зносін. На аснове лацінскіх этымонаў тут створана шмат сучасных міжнародна-прававых тэрмінаў: *анклаў* / *анклав* (фр. *enclave* ад лац. *in clavo*), *віза* / *виза* “новае запаз. з франц. *visa* ‘службовае пасведчанне’ – мн. л. ад лац. *visum*” [5]; *камюніке* / *коммюніке* (фр. *communiqué* ад лац. *communico*); *рэдэмаркацыя* / *редемаркацыя* (фр. *redémarcation* ад лац. *demarcatio*) (БСЭ).

Вялікая роля ў адаптацыі лацінскіх тэрмінаў належыць польскай мове, якая стала правадніком гэтых адзінак у беларускую і рускую мовы: *дэлегацыя* / *делегация* “праз польск. *delegacja* з лац. *dēlegātiō*”, *капітуляцыя* / *капитуляция* “праз польск. *kapitulacja* з лац. *capitulātiō*”, *канвенцыя* / *конвенция* “праз польск. *konwencja* ад лац. *conventiō*”, *консул* / *консул* “праз польск. *konsul* або непасрэдна з лац. *consul*”, *кантрыбуцыя* / *контрибуция* “праз польск. *kontrybucja* з лац. *contribūtiō*”, *місія* / *миссия* “мяркуючы па націску, магч., праз польск. *misja, misya* з лац. *missiō*” [5].

У меншай ступені лацінскія міжнародна-прававыя тэрміны запазычваліся праз нямецкую мову: *кодэкс* / *кодекс* “праз ням. *Kodex* або непасрэдна з лац. *cōdex*”, *кангрэс* / *конгресс* “праз ням. *Kongress...* ад лац. *congressus*”, *кантракт* / *контракт* “праз ням. *Kontrakt...* або польск. *kontrakt*

з лац. *contractus*”, *трыбунал* / *трибунал* “праз ням. *Tribunal* з лац. *tribūnāl*” [5].

Пэўная роля ў працэсе пераасэнсавання і выпрацоўкі сучасных тэрмінаў ад лацінскіх асноў належыць англійскай мове, паколькі сёння яна займае пазіцыю асноўнай міжнароднай мовы: *біль* / *билль* (англ. *bill* ад лац. *bullā*), *імпорт* / *импорт* (англ. *import* ад лац. *importo*), *экспарт* / *экспорт* (англ. *export* ад лац. *exporto*; БСЭ), “мяркуючы па месцы націску, – з англ. *export*” [5].

Ва ўмовах білінгвізму руская мова выступае ў якасці асноўнага пасрэдніка пры пранікненні тэрмінаў у беларускую тэрміналогію міжнароднага права. Гэта абумоўлена і тым, што руская мова – адна з шасці афіцыйных моў ААН, яна першая прымае і асвойвае новыя інтэрнацыянальныя адзінкі.

Такім чынам, працэс запазычвання лацінскай тэрміналагічнай базы працягваецца. Лацінскія асновы жывуць у шматлікіх новаўтварэннях.

У сучаснай міжнародна-прававой тэрміналогіі еўрапейскіх моў назіраецца актыўная тэндэнцыя да ўзаемапранікнення лексікі, утворанай на базе лацінскіх этымонаў, а таксама тэндэнцыя да шырокага запазычвання гэтай лексікі “з даволі абмежаванага кола развітых моў” [3, с. 109].

Значная колькасць лацінскіх тэрмінаў трывала замацавалася ў сучасных тэрмінасістэмах беларускай, рускай і іншых еўрапейскіх моў, у першую чаргу з прычыны іх інтэрнацыянальнай семантычнай устойлівасці, інтэрнацыянальнага разумення, што мае першаступеннае значэнне для міжнародна-прававой сферы, арыентаванай на збліжэнне народаў.

Спіс літаратуры

1. *Большой юридический словарь* / под ред. А. Я. Сухарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 858 с.
2. *Булыка, А. М.* Лексічныя запазычванні ў беларускай мове XIV–XVII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 260 с.
3. *Гринев, С. В.* Терминологические заимствования (краткий обзор современного состояния вопроса) / С. В. Гринев, Д. С. Лотте // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – С. 108–135.
4. *Исторический словарь галлицизмов русского языка* / Н. И. Епишкин. – М.: ЭТС, 2010.
5. *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1964–1973.

Марына АНТАНЮК-ПРУТО,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь.

УНУТРЫПОЛЕВЫЯ СУВЯЗІ ПАМІЖ ВАРЫЯНТНЫМІ ЛЕКСІЧНЫМІ КАМПАНЕНТАМІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ

УДК 811.161.3: 811.111

У артыкуле разглядаецца наяўнасць семантычных сувязей паміж варыянтнымі лексічнымі кампанентамі фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў. Паказана, што семантычныя суадносіны паміж імі на ўзроўні слоў свабоднага ўжывання не заўсёды відавочныя ў сінхронным плане. Даказваецца, што немагчыма прасачыць семантычныя сувязі паміж варыянтнымі кампанентамі ў дыяхранічным плане сведчыць пра тое, што забылася сітуацыя, якая выклікала адпаведныя лексічныя ўзаемазамены, а не пра асістэмнасць гэтых вар'іраванняў.

Ключавыя словы: *фразеалагізм, фразеалагічная адзінка, лексічныя варыянты, семантычнае поле.*

The article deals with the fact that the variable lexical constituents of Belarusian and English phraseological units are semantically related to each other. It shows that semantic relations between them when regarded as common words are not always evident synchronically. The article proves that the impossibility to find semantic relations between the variable constituents diachronically illustrates that the situation which caused the lexical variations has been forgotten rather than the fact that these variations have non-systematic character.

Пад фразеалагізмамі разумеюць семантычна пераасэнсаваныя ўстойлівыя спалучэнні слоў, аднак лексічныя кампаненты фразеалагічных адзінак (далей ФА) могуць вар'іравацца. На ўзроўні слоў свабоднага ўжывання яны звязаны паміж сабой пэўнымі семантычнымі адносінамі.

Так, варыянтныя лексічныя кампаненты фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў, як правіла, збліжаюцца паводле прыналежнасці да аднаго семантычнага поля. Пад семантычным полем (далей СП) разумеюць “сукупнасць слоў розных часцін мовы, аб'яднаных агульнасцю выражэння аднаго паняцця” [1, с. 4]. СП “неабходна ўспрымаць як прастору мнагамерную” [1, с. 25]: яно мае надзвычай складаную ўнутраную арганізацыю і ўключае ў свой склад самыя разнастайныя лексемы (лексічна-семантычныя варыянты слова, мнагазначныя словы, антанімічныя пары слоў, сінанімічныя рады, тэматычныя групы і г. д.) [2, с. 311–313].

Ключавымі пры апісанні СП лічацца паняцці інтэгральнай і дыферэнцыйнай прыкмет. Інтэгральная прыкмета – гэта сэнс, агульны для ўсіх слоў дадзенага поля. Дыферэнцыйныя прыкметы – сэнсы, якія ўласцівы толькі пэўнай частцы слоў і з дапамогай якіх значэнні слоў гэтага СП могуць адрознівацца [3, с. 131–132].

Парадыгматычныя, сінтагматычныя, комплексныя і асацыятыўныя СП вылучае Л. Васільеў [4, с. 126–136].

Парадыгматычныя палі – самыя разнастайныя класы лексічных адзінак, тоесных па тых ці іншых сэнсавых прыкметах (сехах ці семантычных множніках): сінонімы, антонімы, сукупнасці звязаных адно з адным значэнняў полісемантычнага слова (семантэмы), словаўтваральныя парадыгмы, часціны мовы і іх граматычныя катэгорыі.

Сінтагматычныя палі – класы слоў, якія цесна звязваюцца адзін з адным па выкарыстанні,

але ніколі не сустракаюцца ў адной сінтаксічнай пазіцыі.

Пры складанні парадыгматычных і сінтагматычных СП утвараюцца комплексныя палі – напрыклад, словаўтваральныя рады, якія ўключаюць словы розных часцін мовы разам з іх парадыгматычнымі карэлятамі (*настаўнік, выкладчык* і г. д.); неаднародныя па інварыянтных значэннях часцін мовы лексічна-семантычныя групы (*слова, маўленне, гаварыць, апавядаць*).

Асацыятыўныя палі – своеасабліва разнавіднасць комплексных СП, у межах якіх вакол аднаго слова групуюцца ўсе звязаныя з ім парадыгматычнымі і сінтагматычнымі адносінамі словы. Паміж рознымі СП не заўсёды існуюць выразныя межы, а некаторыя словы схільны ўваходзіць у некалькі розных СП.

У нашым даследаванні ўлічваюцца комплексныя СП, асабліва асацыятыўныя, у якія групуюцца варыянтныя лексічныя кампаненты фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў. Як паказвае фактычны матэрыял (842 ФА беларускай мовы і 788 ФА англійскай мовы), варыянтныя кампаненты фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў амаль заўсёды звязаны паміж сабой пэўнымі семантычнымі сувязямі, г. зн. належаць да аднаго СП. Калі ў сінхронным плане немагчыма выявіць семантычныя сувязі паміж узаемазамяняльнымі лексічнымі кампанентамі, то мэтазгодна прасачыць гэтую сувязь дыяхранічна [5, т. 1–13]. Так, у беларускай ФА *кідацца рап'ём (асой) у вочы* ‘раптоўна накідавацца на каго-н. з папрокамі’ варыянтныя кампаненты ў сінхронным плане выступаюць як семантычна несудадносныя словы: параўн. *рап'ём* ‘неадчэпна, назойліва’ [8, т. 4] – *аса* ‘перापончатакрылае з джалам насякомае’ [8, т. 1]. Гэта розныя часціны мовы: *рап'ём* – прыслоўе, *аса* – назойнік. Аднак у “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы”

адзначана: “*rap’em* ‘дакучліва, неадчэпна’: *rap’em lezesh u vochy* (Сцяшк.). Да *рапей* (гл.)” [5, т. 11]. На той жа старонцы чытаем: “*рапей*, ст.-рус. *ръпѣи* рапей, калючка”. Гэта значыць, што слова *rap’em* першапачаткова выступала як назоўнік у творным склоне, пасля чаго пераасэнсавалася ў прыслоўе (параўн.: *вечар* – *вечарам*, *дзень* – *днём*). Зыходзячы з вобраза, пакладзенага ў аснову названай ФА, варыянтныя кампаненты збліжаюцца асацыятыўна: тут існуе метафарычная сувязь, якая ўзнікла на аснове знешняга падабенства і падабенства па функцыі (у значэнні слова *рапей* прысутнічае семантычны кампанент ‘калючка’, у значэнні *аса* – ‘джала’).

У англійскай ФА *shut your mouth / trap* (закрый рот / пастку) ‘замоўкні’ значэнне лексічнага кампанента *mouth* (рот) агульнамоўнае, а значэнне кампанента *trap* (пастка) ‘рот’ – фразеалагічна звязанае. Такую ж самую ўзаемазамену *mouth* (рот) – *trap* (пастка) сустракаем у вытворным фразеалагізме *to keep one’s mouth / trap shut* (трымаць рот / пастку закрытым / закрытай). Варыянтныя кампаненты, што ўвайшлі ў склад названых фразеалагізмаў і, як здаецца на першы погляд, не маюць ніякіх агульных семантычных рысаў, у названай ФА збліжаюцца паводле падабенства структуры дзеянняў, якія выконваюць абазначаныя прадметы: параўн. рот (які адкрываецца і закрываецца) і пастку.

Так, семантычныя суадносіны паміж варыянтнымі лексічнымі кампанентамі фразеалагізмаў, калі іх разглядаць на ўзроўні слоў свабоднага ўжывання, не заўсёды відавочныя, асабліва ў сінхронным плане. Магчымасць семантычна несуданосных узаемазамен у лексічнай структуры фразеалагізмаў адзначалі А. Гарнік [9, с. 109–112], Н. Кайтмазава [10, с. 19], В. Касцючык [11, с. 45–46, 65–66], А. Ланлотц [12, с. 180], Э. Паўлаўскене [13, с. 4, 6, 8, 9], Э. Саладуха [14, с. 55] і інш. Але мы лічым, што калі немагчыма знайсці семантычныя сувязі паміж варыянтнымі кампанентамі ФА, то гэта хутчэй за ўсё звязана са знікненнем сітуацыі, якая выклікала такія ўзаемазамены: “дзякуючы забыццю ствараецца і развіваецца ідыяматычнасць фразеалагічнай адзінкі, паслабляецца значэнне і роля асобных кампанентаў, у выніку чаго становяцца магчымымі іх замены без страты для разумення цэлага” [15, с. 44]. У якасці доказу прывядзем наступныя прыклады.

Варыянтныя кампаненты фразеалагізма *няхай Бог крые* (*ратуе*) таксама на першы погляд не маюць ніякіх агульных семантычных прыкмет. Аднак “дяхранічны аспект даследавання варыянтнасці ФА раскрывае ўтварэнне бяссэнсавых з сучаснага пункту гледжання, але цалкам заканамерных з пункту гледжання гісторыі, лексічных і граматычных субстытуцый” [16, с. 52].

Дзеясловы *крыць* ‘рабіць над чым-н. страху, дах, верх’ і *ратаваць* ‘пазбаўляць ад якой-н. небяспекі, пагрозы, гібелі; берагчы’ знаходзяцца ў прычынна-выніковых адносінах паводле вобраза, што лёг у аснову ФА: рабіць дах над чым-небудзь – значыць пазбавіць ад якой-небудзь небяспекі. Семантычную сувязь паміж гэтымі варыянтнымі кампанентамі можна прасачыць і з дапамогай этымалагічнага аналізу: «прасл. *kryti* ‘пакрываць што-н. чым-н., ‘дапамагчы’» [5, т. 5]. Сема ‘дапамагчы’, якая імпліцытна прысутнічае ў значэннях абодвух кампанентаў і ў сінхронным плане, актуалізавалася і аб’ядноўвае варыянтныя кампаненты ў адно СП.

Цікавае паходжанне англійскага фразеалагізма *before you can say Jack Robinson (knife)* [перад тым, як зможаш сказаць Джэк Робінсан (нож)] ‘вельмі хутка або знянацку’. З пункту гледжання сучасных носбітаў мовы, семантычная сувязь паміж варыянтнымі назоўнікавымі кампанентамі адсутнічае. У англійскім “Слоўніку ідыём і іх паходжання” чытаем, што этымалогія гэтай ФА няясная, аднак фразеалагізм ужываецца з другой паловы XVIII ст. [6, с. 171]. У электронных рэсурсах знаходзім звесткі пра Джона Робінсана – афіцэра, які кіраваў Лонданскім Таўэрам з 1660 да 1679 г. і быў вядомы хуткасцю, з якой ссякаў галовы людзей. Імя *Джэк* – памяншальная форма да імя *Джон* [17; 18]. Тыя самыя крыніцы пацвярджаюць, што ўпершыню фразеалагізм упамінаецца ў другой палове XVIII ст. Тады незразумела, чаму названая ФА пачала ўжывацца толькі праз амаль стагоддзе пасля кіравання славутага афіцэра. Лексічныя варыянты фразеалагізма *before you can say Jack Robinson (knife)* характарызуюцца ўстойлівай, непарушанай семантыкай, нягледзячы на тое, што іх пераменныя кампаненты ў свабодным ужыванні семантычна не звязваюцца. Падобныя лексічныя ўзаемазамены хутчэй выкліканы імкненнем носбітаў мовы як-небудзь узнавіць вобразную аснову, у выніку чаго ў лексічнай структуры фразеалагізма адбываецца на першы погляд парадыгматычна неўпарадкаваны вар’іраванні.

Такім чынам, варыянтныя лексічныя кампаненты ў складзе ФА беларускай і англійскай моў, як правіла, належаць да аднаго СП. Але семантычныя суадносіны паміж імі на ўзроўні слоў свабоднага ўжывання не заўсёды відавочныя ў сінхронным плане. У гэтым выпадку трэба звярнуцца да рэтраспектыўнага аналізу ўзнікнення варыянтаў. Немагчымасць прасачыць семантычныя сувязі паміж варыянтнымі кампанентамі ў дяхранічным плане хутчэй сведчыць пра тое, што забылася сітуацыя, якая выклікала адпаведныя лексічныя ўзаемазамены, а не пра асістэмнасць гэтых вар’іраванняў.

Спіс літаратуры

1. **Вердиева, З. Н.** Семантические поля в современном английском языке : уч. пособие для пед. ин-тов / З. Н. Вердиева. – М. : Высш. шк., 1986. – 120 с.
2. **Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы** / А. Я. Баханькоў [і інш.] ; пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
3. **Кронгауз, М. А.** Семантика : учебник для студ. лингв. фак. высш. уч. заведений / М. А. Кронгауз. – 2-е изд. – М. : Изд. центр “Академия”, 2005. – 352 с.
4. **Васильев, Л. М.** Современная лингвистическая семантика : уч. пособие / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
5. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы** : у 13 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2010.
6. **Flavell, L.** Dictionary of Idioms and Their Origins / L. Flavell, R. Flavell. – London : Kyle Cathie Ltd, 2006. – 343 p.
7. **The Oxford Dictionary of English Etymology** / Oxford University Press ; ed. by C. T. Onions. – Oxford : At the Clarendon Press, 1996. – 1026 p.
8. **Глумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
9. **Гарник, А. В.** Вариантность лексического состава фразеологизмов современного польского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.03 / А. В. Гарник. – Минск, 1988. – 165 с.
10. **Кайтмазова, Н. С.** Номинативное пространство фразеологизмов со значением эмоций (на материале английского и осетинского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. С. Кайтмазова ; МГУ. – М., 2006. – 27 с.
11. **Касцючык, В. М.** Сінанімія і варыянтнасць у дыялектнай фразеалогіі : (на матэрыяле гаворак Брэстчыны) :

дис. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. М. Касцючык. – Брэст, 2000. – 151 с.

12. **Langlotz, A.** Idiomatic creativity : a cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English / A. Langlotz. – Amsterdam : Philadelphia : John Benjamins, 2006. – 325 p.

13. **Паулаускене, Э. С.** Варианты фразеологических единиц в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Э. С. Паулаускене ; МГПИ им. В. П. Потемкина. – М., 1956. – 14 с.

14. **Солодухо, Э. М.** Проблемы интернационализации фразеологии / Э. М. Солодухо. – Казань : Казанский гос. ун-т, 1982. – 168 с.

15. **Шварцкопф, Б. С.** О “внешней границе” нормы фразеологизма / Б. С. Шварцкопф // Труды Самаркандского гос. ун-та им. А. Навои : новая серия, вып. № 277. – Самарканд, 1976. – Вопросы фразеологии VII. – С. 43–49.

16. **Диброва, Е. И.** Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1979. – 192 с.

17. **Etymology** // Jack Robinson (mythical person) : From Wikipedia, the free encyclopedia [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access : [http://en.wikipedia.org/wiki/Jack_Robinson_\(mythical_person\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Jack_Robinson_(mythical_person)). – Date of access : 26.04.2019.

18. **The meaning and origin of the expression** : Before you can say Jack Robinson // Phrase Dictionary – Meanings and Origins [Electronic resource]. – 2019. – Mode of access : <http://www.phrases.org.uk/meanings/jack-robinson.html>. – Date of access : 26.04.2019.

Таццяна ФУНДАТАР,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 20 чэрвеня 2019 г.

Працяг. Пачатак на с. 37.

Жылюк (Міхаіл) – вытвор з суфіксам *-юк* ад антрапоніма *Жыла* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Жыл-юк* – *Жылюк*. Утваральнае слова ад апелятыва *жыла* ‘назва крывяносных сасудаў’, ‘тое, што і сухажылле’, ‘трэшчына ў зямной кары, запоўненая горнай пародай або сама горная парода ў такой трэшчыне’, ‘багністае месца з падземнай крыніцай’ і інш.

Жыхараў (Георгій) – вытвор з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Жыхар* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Жыхар-аў*. Утваральнае слова ад апелятыва *жыхар* ‘той, хто жыве дзе-н.; насельнік’, ‘той, хто жыве ў памяшканні; жылец’.

Забалоцкі (Анатоль) – вытвор з суфіксам *-скі* ад тапоніма *Забалоцце* і значэннем ‘нараджэнец, жыхар названай мясцовасці’: *Забалоцц-скі* – *Забалоцкі*.

Забела (Уладзімір) – семантычны вытвор ад апелятыва *забела* ‘смятана для прыправы яды’ (“Слоўнік беларускай мовы” І. Насовіча), тое самае рус. (“Слоўнік” У. Даля).

Заборскі (Георгій, Пётр) – вытвор з суфіксам *-скі* ад тапоніма *Забор’е* і значэннем ‘нараджэнец, жыхар названай мясцовасці паселішча’: *Забор(је)-скі*. Або ад антрапоніма *Забора* з

суфіксам *-скі* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Забор-скі*. Утваральнае слова ад апелятыва *забора* ‘складкі на адзенні’.

Забейда-Суміцкі (Міхаіл) – састаўное прозвішча, першы кампанент *Забейда* – ад жаночага татарскага імя *Зубейда*, адаптаванага да мясцовага маўлення (Свіслацкі р-н Гродзенскай вобл.), другі кампанент *Суміцкі* – адтапанімічны вытвор з фармантам *-скі (-цкі)* ад *Сумікі*: *Сумік-скі* – *Суміцкі*.

Загорская (Ніна) – вытвор з суфіксам *-ская* ад тапоніма *Загор’е* і значэннем ‘нараджэнка (жыхарка) названага паселішча’: *Загор(је)-ская* – *Загорская*.

Зайцаў (Яўген) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Заяц* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Заяц-аў* – *Зайцаў*. Утваральнае слова ад апелятыва *заяц* ‘невялікі звярок атрада грызуноў’.

Залатароў (Васіль) – утварэнне з прыналежным суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Залатар* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Залатар-оў* – *Залатароў*. Утваральнае слова ад апелятыва *залатар* уст. ‘майстар па вырабе розных рэчаў з золата; ювелір’.

Працяг будзе.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Алесь КАЎРУС

ПА ШЛЯХУ СПАСЦІЖЭННЯ МОВЫ І ЛІТАРАТУРНЫХ НОРМАЎ

Працяг. Пачатак у № 11.

Аднаго дня маё навукаванне пачалося так.

Ноччу, здаецца, выспаўся. Устаў пазней ад звычайнага – а палове на восьмую. Пагаліўся, узяў душ.

Чую з кухні жончына:

– Вітанне! Як здароўе?

– Добра! Толькі з раніцы быў чамусьці бадзёрлівейшы... ці больш бадзёры...

– Ідзеш куды сёння?

– Нікуды. Буду дома.

І ўзбег на краёк памяці выраз з перадач радыё: “Шлях у нікуды”.

“Чакайце, а ці ж так правільна (націск)?”

Станаўлюся на звычайны шлях пошуку адказу. Спыраша гляджу ў ВСБМ: **нікуды** прысл. Затым – у ТСБМ: **нікуды**, прысл. Ні ў якое месца; ні ў якім напрамку. Калісьці алоўкам зроблена папраўка: *ні ў якае*. Цяпер бачу, што яна небеспадстаўная – нават паводле ТСБМ трэба ўжываць: **ніякі**, -ая, -ае, *займ. адмоўны* (націск на каранёвым галосным я).

Што да слова *нікуды*, то яно падаецца ў такой, адзінай, форме (з націскам на галосным у) і папяровымі акадэмічнымі слоўнікамі 2000-х гадоў. Выходзіць, трэба казаць: *шлях у нікуды*. Разумею, гэта хутчэй тэстаўскі адказ.

Як відаць з вышэй пададзенай побытавай замалёўкі, моўцы сутыкаюцца з цяжкасцю пры ўжыванні формаў ступеняў параўнання прыметнікаў і прыслоўяў. Некалькі прыкладаў.

Аўтар напісаў: “Меркаванне рэдактара... напэўна бліжэй да праўды”, карэктар прапанавала праўку: “...бліжэйшае да праўды”. Чытаючы карэктур, аўтар ненастойліва выказаўся за пачатковы варыянт. Канчатковае рашэнне пакінуўшы на гледжанне карэктара і рэдактара (гл.: Роднае слова, 2019, № 10, с. 42).

Аднак нярэдка выпадакі, калі парушэнне граматычнай нормы бясспрэчнае.

Зрэшты, чым прасцей кніга, чым менш у ёй роздумаў і перажыванняў і наадварот, чым больш у ёй легкадумнасці і непрыстойных жартаў, тым хутчэй яна знаходзіць свайго пакупніка (Мікола Адам. ЛіМ. 9.11.18). *Местачковец лічыць сябе вышэй за вяскоўца. Гараджанін пагардліва адносіцца да местачкоўца. А жыхар сталіцы мяркуе, што адзін ён – пуп зямлі* (Юрась Лядэнка. Полымя, 2019, № 9). *Кожны*

хоча здавацца лепш, чым ён ёсць на самай справе (Мікола Калядны. ЛіМ. 4.10.19).

Вылучаныя словы ў канструкцыях падлягаюць выпраўленню: *чым прасцейшая кніга...; лічыць сябе вышэйшым за...; хоча здавацца лепшым, чым...*

Часам рэцэнзент, захапіўшыся пэўным твораў ці кнігай, для пацверджання сваёй высокай ацэнкі выпісвае цытаты-прыклады, у якіх навідавоку моўныя (а значыць, і мастацкія) недахопы, хібы.

[У раздзеле кнігі Святланы Быкавай “Пад небам Рагнеды”] “сабраны двух- і чатырохградкоўі, невялікія вершы. Яны фіксуюць глыбокія жыццёвыя назіранні, роздумы над сутнасцю быцця ў свеце.

Удасканаленне – святы

Закон Сусвету.

Хто супраць – без сляда канае ў Лету” (ЛіМ. 27.09.19).

Не жартую. Як першы раз чытаў вершаваныя радкі, здалася, што тут памылка пры ўжыванні ўласнага назоўніка, маўляў, трэба ў *Леце*. Сэнсавы акцэнт зрушыўся на дзеяслоў *канае* (“памірае ў муках, канчаецца”, паводле ТСБМ). Насамрэч так паэтка перабудавала фразеалагізм *кануць у Лету*, у якім дзеяслоў – закончанага трывання, таму не можа выказваць значэння цяперашняга часу. Спалучэнне *без сляда* – элементарная фанетычна-граматычная памылка.

Знаёмства (частковае) з тэкстамі СМІ дазваляе заўважыць, што лексічны склад літаратурнай мовы зазнае істотныя змены: з’яўляюцца новыя словы, запазычаныя і ўласнабеларускія, адбываецца далейшае абеларушванне асобных слоў.

Працавалі ў Горках [у пачатку ХХ стагоддзя] і моладзевыя арганізацыі, якія займаліся распаўсюдам ведаў пра Беларусь, пашырэннем нацыянальнай свядомасці насельніцтва (Я. Будовіч. ЛіМ. 14.06.19). *Наведвальнікі нясвіжскага Цэнтра з дзённым перабываннем людзей сталага ўзросту – не па гадах цікаўныя і энергічныя* (В. Карчэўская. Наша слова. 30.10.19).

Апошнім сказам нібы пацвярджаецца меркаванне наконт мажлівасці вылучанага слова быць адным з адпаведнікаў (побач з кадыфікаваным знаходжанне) рускага *пребывание* (гл.: Роднае слова, 2019, № 2, с. 52–53).

“Вялікі слоўнік беларускай мовы” Ф. Піскунова фіксуе аднакаранёвыя словы *карэктаванне, карэктаваць, карэкціраванне, карэкціроўка*, тым самым дэманструючы тэндэнцыю ў беларускай мове да пацяснення вытвораў з суфіксам *-ірава-* (замены апошняга на *-ва-*). Як новы ў гэтым шэрагу ўспрыняўся назоўнік *карэктоўка: Межы ствараюцца і перасоўваюцца, тэрытарыяльныя пераазначэнні патрабуюць сталых карэктовак* (Наша слова. 10.07.19).

Пачалося “падпраўленне” прыметніка з суфіксам *-ірава-* (*эрудзіраваны*): *Была [К. Анісав] вельмі ўважлівая і клапатлівая, эрудаваная і патрабавальная* (Наша слова. 3.02.16). Параўнаем: [Рэдактар] *зарэкамендаваў сябе **высокаэрудаваным** спецыялістам, які глыбока разбіраецца ў пытаннях выкладання рускай і беларускай моў* (Роднае слова, 2017, № 9, с. 43).

Добра, калі аўтар адразу ўтвораць слова ў адпаведнасці з заканамернасцямі беларускай мовы: *Падаецца, што ідэя гэтай кнігі [«Мая залатая Бенгалія» на мовах народаў свету] – стварыць агульнасусветную песню захвалення. Таму і гаварыць пра гэтае выданне варта як пра сімвал **празмежнай і празмоўнай** любові* (Д. Смірнова. ЛіМ. 11.10.19).

Значэнне аказіяналізмаў-прыметнікаў зразу-мелае: ‘які (якая) перасягае, пераадоўвае межы дзяржаў, нацыянальных мовы’. Яны, у адрозненне ад назоўніка *карэктоўка*, узніклі для разавага ўжывання.

Напэўна, няма такіх тэкстаў, у якіх не было б адхіленняў ад літаратурных нормаў.

Піша крытык, літаратуразнаўца А. Марціновіч: *Несумненна, у сям’і [Алеся Асіпенкі] панавала творчая атмасфера, была багатая хатняя бібліятэка. І святло духоўнасці, што **лучылася** ад яго [гэтага пісьменніка?]. Яно і ўздзейнічала на Алеся-малодшага, які ўспрымаўся сынам, а не пасынкам* (ЛіМ. 27.09.19).

У гэтай частцы артыкула, названай “Лучнасць”, маецца на ўвазе пераемнасць пакаленняў (прынамсі, бацькоў і дзяцей), але кантэкст перадапошняга сказа вымушае зразумець слова *лучыцца* не як ‘злучацца, яднацца’, а як ‘выпраменьваць’. Гэтае слова – русізм.

Калі русізм *лучыцца*, мажліва, вынікнуў праз неадбытую гульню слоў, дык у наступным выпадку бачым непасрэднае лексічнае запазычанне.

*Арыгінальная вобразнасць, нестандартныя творчыя хады, **сугуба** аўтарская метафарычнасць – усе гэтыя асаблівасці пісьменніцкай манеры Сяргея Панізніка яскрава праявіліся і ў вершах кнігі “На падкове Дзвіны”* (Ю. Алейчанка. ЛіМ. 27.09.19).

Не хочацца думаць, што кваліфікаваная, паспяхова аўтарка не магла б выказаць адпаведнае (патрэбнае) значэнне роднамоўнымі словамі. Ці нават звярнуцца да індывідуальнай словатворчасці, як гэта, напрыклад, бачым у тэксце другой, менш знаёмай мне рэцэнзенткі: *Культурная традыцыя разглядаецца [у кнізе В. Максімовіча “Нацыянальная мастацкая традыцыя ў кантэксце гуманітарнай бяспекі Беларусі”] і ў якасці своеасаблівага канона на прыкладзе параўнання **асновасутнасных** ідэй класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча і расійскага рэлігійнага філосафа Паўла Фларэнскага* (В. Шарая. ЛіМ. 27.09.19).

Нават калі гэтае слова (вылучанае) узята з тэксту Максімовічавай кнігі ці з іншых крыніц, такі крок аўтаркі трэба вітаць: выкарыстоўваецца словатворчы патэнцыял беларускай мовы.

Яшчэ раз звярну ўвагу (пісаў і раней) на ўжыванне дзеяслова *адрозніваць* у кантэкстах кшталту: *Мастака **адрознівае** яркая творчая індывідуальнасць. Яна знаходзіць выяўленне ў трактоўцы тэмы і арыгінальнасці сюжэта, у здольнасці аўтара ствараць непаўторны свет глыбокіх вобразаў...* (В. Аскера. ЛіМ. 27.09.19).

Больш дакладнымі, прыдатнымі тут маглі б быць іншыя беларускія дзеясловы.

*Цыганскае валакно **вылучалася** добрай якасцю і носкасцю. З яго нават шылі царкоўныя шаты* (ЛіМ. 22.12.17). *Кніга Уладзіміра Марука знаёміць з экзатычным жывёльным светам. Выданне **вылучаецца** арыгінальным мастацкім афармленнем* (Ю. Шпакова, Ж. Капуста. ЛіМ. 29.12.17). *М. Р. **адзначаецца** акуратнасцю: касцюмчык у яго заўсёды чысценькі, адправаны...* (М. Лобан. Польшча, 2019, № 3). *А ў Коласаўскім тэатры таго часу толькі Пятро [Ламан] ды Алеся Лабанок **вызначаліся** натуральнай беларускай гаворкай* (Н. Гальпяровіч. ЛіМ. 19.07.19). *Яшчэ адна безумоўная вартасць, якая **адзначае** гэтую кнігу [“Фантажуркі” Веры Бурлак], **адрознівае** яе ад звычайных твораў для старэйшага школьнага ўзросту, – адлюстраванне сапраўднасці жыцця, рэчаіснасці, якая **праходзіць** праз прызму фантазіі* (Д. Смірнова. ЛіМ. 27.09.19).

Апошні прыклад добра паказвае, падкрэслівае, як можна і трэба ўлічваць сэнсавыя адценні, ужываючы блізказначныя словы (*адрозніваць, адзначаць*).

Неаднойчы даводзілася чуць па радыё напамін, што правільна вымаўляць – *выпадак*, а не *выпа́дак*. Гэтак у перадачы “Гаворым па-беларуску” (“Культура”, 22.01.17): “Вельмі часта робім грубую памылку, кажам *выпа́дак*, трэба – *выпадак*”. Але такія парады, забароны не дапа-

магаюць: гэтыя варыянты існуюць у беларускім маўленні. Які можа быць наступны крок? Лінгвістам варта крыху паступіцца навуковымі амбіцыямі – прызнаць дапушчальнымі абодва варыянты, кадыфікаваць іх (у слоўніках).

Чамусьці ўвага мовазнаўцаў, аўтараў падручнікаў скіроўваецца толькі на лічаныя словы, а тым часам іншыя словы з адхіленнямі ў націску не трапляюць у поле іх зроку (слыху). Асноўная прычына парушэння акцэнтных нормаў – абмежаванасць выкарыстання беларускай літаратурнай мовы, пераход часткі яшчэ нядаўна актыўнай лексікі ў пасіўны запас, дзеянне ўнутрымоўных заканамернасцяў, фактараў (у тым ліку аналогія).

Толькі тое і глядзі... каб не цягнуць [плугам] наверх жёрству, не выкідваць жаўцяк (Л. Пташук. I канал. 24.10.19). *Пан абяцаў Янісу тры гарцы золата* (I канал. 1.09.19). *Беларускую ялавічыну добра ведаюць... у В'етнаме, Кітаі* (П. Лазовік. I канал. 8.07.19). *Прывід у Чорным замку блукае* (А. Ражкова. “Сталіца”. 4.07.18).

Часам вымаўляюць *запяр, навіна, драўніна*. А слова *звязаны* з націскам на суфіксальным *а* ўжо добра пацясняе кадыфікаваны варыянт *звязаны*.

Вельмі кволы, парушны пласт лексікі, у прыватнасці адносна месца націску ў словах, – прозвішчы.

У газеце “Літаратура і мастацтва” (за 20.09.19) змешчана гутарка з маладой пісьменніцай Станіславай Умец. Незадоўга перад гэтым пачуў па радыё, як журналістка (дыктар) вымавіла прозвішча гэтай асобы *Ўмец*, з націскам на *у* (I канал. 1.09.19). Мажліва, прозвішча ёю ўспрынялася як утворанае ад рускага слова *ум* (уплыў дзвюхмоўя). А дырэктар Інстытута літаратуры І. Саверчанка, знаёмячы слухачоў з новымі лаўрэатамі Нацыянальнай прэміі за 2019 год, сказаў: *Ўмец*. Так прозвішча ўспрынялася і мною, калі першы раз убачыў у газетнай публікацыі.

Падобнай мадэлі прозвішча колішняга дэпутата Вярхоўнага Савета афіцыйна агучвалася дваяка: з націскам на суфіксе, з націскам на корані: *Знавец, Знавец*. У першым выпадку ўвага акцэнтуецца на суфіксе *-ец* як словаўтваральным элеменце, у другім – на корані, падкрэслена ваецца яго лексічнае значэнне.

Зведваюць адхіленне ад літаратурнай нормы і частаўжывальныя, вядомыя прозвішчы. На пачатку мінулага лета супрацоўніца Міністэрства адукацыі абвясціла (і паўтарыла для праверкі) назву тэксту дыктоўкі для выпускнікоў навучальных устаноў: “*Спадчына Скарыны*” (Беларускае радыё. I канал. 8.06.19).

Цікавы што да ўжывання прозвішчаў факт прыгадаў Алесь Марціновіч: «Акурат выйшла

кніга прозы Аляксея Дударова (пачынаў ён як празаік і спачатку падпісваўся менавіта так, а не Дудараў) “Святая птушка”. Я прачытаў яе адразу ж і быў у такім захапленні, што тут жа і рэцэнзію напісаў» (ЛіМ. 27.09.19).

Напэўна, вырашальную ролю ў перайначанні (“палепшанні”?) прозвішча адыграла воля-жаданне самога яго носьбіта. Мне, чытачу, здаецца, што такая замена нібы аддаліла пісьменніка ад родна-творчага асяродку, дзе ў тым ліку вялікае месца займалі калісьці дудар і яго сучаснікі і нашчадкі дударовы (Дударовы).

Напісанне *Дудараў* не выключае вымаўленне прозвішча з націскам на першым *а* (*Дудараў*), што таксама набліжае сучаснага пісьменніка да бацькоўска-дзедаўскіх каранёў. Параўн.: *гаспадар – гаспадароў / гаспадараў*.

І ў маёй роднай вёсцы Брусах яшчэ нядаўна была мянушка *Дудар* (сапраўднае прозвішча *Русак*), ад яе вытворная: *Дудароў* (Міша, Валодзя).

Згадка прывяла мяне ў бацькоўскую хату ў Брусах, да маці, Настасіі Максімаўны Каўрус (дзявочае прозвішча Лазар). Ёй тады ішоў 92-і год. Ад маці запісаў тры песні (22.12.2002). Адну з іх прапаную ўвазе чытачоў.

Радкі народнай песні, зберажоныя ў сэрцы і памяці сялянкі-беларускі, цікавыя і ў культуралагічным аспекце, і як сведчанне трываласці спецыфікі нашай мовы – у яе літаратурнай і рэгіянальнай форме.

А быў у маткі да й адзін сыноч,
І той паехаў на Русь на вайну.
І ён жа там і ажаніўся.
Жылі гадочык, жылі і другі.
На трэці гадочык зажурыліся,
Да маткі ў госьці захацелася.
А маці сына да пераймала –
Салодкага віна нагатавала-а-а.
А нявестачку пераймала –
Гаркой атруты нагатавала.
Сын віна ня піў – пад каня выліў,
Гаркую атруту напалам выпіў.
Сыну зрабілі шклянную труну,
Нявестачку палажылі у карыцячка.
Сына павязьлі на чацьвярыку,
А нявестачку на худой кабылцы.
Сына павязьлі бітай дарогай,
А нявестачку – мохам-балотам.
Сына схавалі перад цэркаўкай,
А нявестачку – за цэркаўкай.
Па сыну вырас зялёны дубочык,
Па нявестачцы – белая бярозка.
Расьлі, расьлі – пахіліліся,
Цераз цэркаўку сашчапіліся.
А з таго людзі не дзівіліся,
Што й на тым сьвеце пажаніліся.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Настаўнік прапануе

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК ЯК АСОБАЯ ФОРМА ДЗЕЯСЛОВА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (VII КЛАС)

Мэты: абагульніць і сістэматызаваць веды па тэме “Дзеепрыметнік”; развіваць камунікатыўныя навыкі; выхоўваць цікавасць да нацыянальнай культуры, патрыятызм.

Абсталяванне: камп’ютары (інтэрактыўная дошка), слоўнікі для перакладу, тэсты ўваходнага і выніковага кантролю, карта вандроўкі, карткі з індывідуальнымі заданнямі, маршрутныя лісты, аўдыязапіс для фізкультхвілінкі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік чытае верш і раздае вучням сняжынкi з пажаданнямі.

Падаюць сняжынкi –
Дыяменты-росы,
Падаюць бялюткі
За маім акном...

Расчасалі вішні
Шоўкавыя косы
І ўранілі долу
Снегавы вянок.

П. Трус.

Настаўнік. Хай кожная сняжынка, якую вы атрымалі, зробіць ваш дзень ярчэйшым.

• Паведамленне тэмы. Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Сёння мы падводзім вынік нашай працы па вывучэнні цікавай моўнай з’явы. Якой? Падкажыце вы мне.

Настаўнік чытае верш-эпіграф.

Крыштальнай свежасцю кранутая,
З вачамі светла-бірузовымі,
Памаладзеўшая, паружавеўшая,
Пахарашэўшая на халадку.

Устань, Радзіма, яснай раніцай,
Зарой, *умытая* пунсоваю,
Прайдзі сваёй паходкай лёгкаю,
Па *распісным*, як шкло, лядку.

А. Звонак.

Якая тэма і асноўная думка ўрыўка з верша А. Звонака? Якую асаблівасць у пабудове сказаў вы заўважылі? (*Тэма – прыгажосць роднага*

краю, Радзімы. Асноўная думка – любоў да роднага куточка, да малой радзімы, да Беларусі.)

Ва ўрыўку шмат дзеепрыметнікаў і ёсць дзеепрыметныя словазлучэнні. Нашы заняткі прысвечаны дзеепрыметніку. Мы ўжо шмат ведаем пра яго. Якія мэты паставім на гэты апошні ўрок па тэме?

Запішыце на сваіх кляновых лісточках, якія мэты вы ставіце на гэты ўрок, чаго чакаеце ад яго, і прымацуйце на Дрэве прадказанняў.

Вучні запісваюць і прымацоўваюць свае меркаванні на Дрэва прадказанняў, настаўнік выбарачна зачытвае некалькі з іх і прагаворвае мэты, якія не былі агучаны: замацаваць, сістэматызаваць, падагульніць веды.

Па афармленні дошкі вы, напэўна, здагадаліся, што наш урок крыху незвычайны: ён пройдзе ў форме падарожжа. Для таго каб выправіцца ў любое падарожжа, трэба быць упэўненым у сваіх сябрах і ў ведах, каб не збіцца з дарогі.

На дошцы змешчана карта вандроўкі.

Схема маршруту

Прыпынак “Я магу” → прыпынак “Спробы і памылкі” → прыпынак “Талент і творчасць” → прыпынак “Ведаю і раблю” → прыпынак “Я змог”.

II. Актualізацыя апорных ведаў.

Прыпынак “Я магу”

Настаўнік. Першае заданне патрабуе ад вас увагі. Трэба выбраць правільнае сцвярджэнне і прадэманстравачь свае веды, каб пачаць рух з прыпынку “Я магу”.

Заданне выконваецца на камп’ютары або на картках і звяраецца з інтэрактыўнай дошкай.

Заданне. Выбраць правільнае сцвярджэнне.

1. Дзеепрыметнік – гэта самастойная часціна мовы.

2. Дзеепрыметнік – гэта форма дзеяслова.

3. Дзеепрыметны зварот – дзеепрыметнік разам з залежнымі ад яго словамі.

4. Дзеепрыметны зварот – дзеепрыметнік у форме прошлага часу, незакончанага трывання.

5. Дзеепрыметнік адказвае на пытанні: які? якая? якія?

6. Дзеепрыметнік адказвае на пытанні ўскосных склонаў.

7. Ці маюць дзеепрыметнікі форму будучага часу?

8. У суфіксах дзеепрыметніка заўсёды пішуцца дзве літары *н*.

9. У суфіксах дзеепрыметніка пішацца адна літара *н*.

10. Усе дзеепрыметнікі залежнага стану маюць кароткую форму.

11. Дзеепрыметнік у кароткай форме з'яўляецца ў сказе толькі азначэннем.

12. Дзеепрыметнік з'яўляецца ў сказе азначэннем, выказнікам.

13. Дзеепрыметнікі ў кароткай форме не скланяюцца.

14. Дзеепрыметнікі ў кароткай форме скланяюцца.

Даведка: 2, 3, 5, 9, 12, 13.

Карэкцыя: колькі вучняў зрабілі 1 памылку, 2 памылкі, болей і ніводнай памылкі.

Настаўнік. Вы добра справіліся з заданнем, і мы выпраўляемся ў вандроўку.

III. Сістэматызацыя.

• Праца ў групах.

Настаўнік. У вас на партах маршрутныя лісты.

Прыпынак “Спробы і памылкі”

Заданне 1. Знайдзіце трэцяе лішняе і назавіце крытэры, якім вы кіраваліся:

1) пахаладзелыя, расцвіўшыя, прыгожыя (*прыметнік*);

2) пачырванелыя, залітыя, вызвалены (*лік*);

3) скошаная, прамочан, накармленыя (*кароткая форма*);

4) апалыя, выкапаныя, апусцелыя (*залежны стан*).

Заданне 2. Пастаўце знакі прыпынку ў тэксце. Вызначце дзеепрыметныя звароты.

Ёсць ночы ў канцы лістапада прасякнутыя журботным подыхам зімовага набліжэння. У пацямнелым небе загараюцца буйныя зоры, і Млечны Шлях нагадвае густа рассыпанае на дарозе ячменнае зерне. Моцны пах прэлага лісця змешаны з пахам мокрай зямлі насычае паветра.

Даведка. Ёсць ночы ў канцы лістапада, прасякнутыя журботным подыхам зімовага набліжэння. У пацямнелым небе загараюцца буйныя зоры, і Млечны Шлях нагадвае густа рассыпанае на дарозе ячменнае зерне. Моцны пах прэлага лісця, змешаны з пахам мокрай зямлі, насычае паветра.

Настаўнік. Абмяняйцеся, калі ласка, паперамі і зверцеся з камп'ютарам (інтэрактыўнай дошкай).

Карэкцыя: колькі вучняў зрабілі 1 памылку, 2 памылкі, болей і ніводнай памылкі.

Настаўнік. Вы добра папрацавалі, дзякуй.

Заданне 3. Вызначце тэму і асноўную думку перакладзенага тэксту. Назавіце прыкметы набліжэння зімы. (*Туманы вечарам і зранку. Шэрань на траве і зямлі, звечара могуць быць замаразкі...*)

Настаўнік. Мы з вамі трапляем на наступны прыпынак.

Прыпынак “Талент і творчасць”

Выкананне заданняў другога блока правярэецца фронтальна.

Заданне 1. Утварыце ад прапанаваных інфінітываў усе магчымыя дзеепрыметнікі, вызначце стан дзеепрыметнікаў, запішыце словазлучэнні.

Маляваць, упрыгожыць, замарозіць, заінецць.

Заданне 2. Зрабіце пераклад, схематычна растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку (знакі не расстаўлены, пры неабходнасці карыстайцеся падручнікам, с. 52–53, “Прыклады ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове”).

Верхушки деревьев освещенные солнцем переливались всеми цветами радуги. Прихваченные ранним морозом цветы как-то сразу согнулись к самой земле. Взволнованные этой красотой мы долго стояли молча.

Даведка. Вяршаліны дрэў, асветленыя сонцам, зіхацелі ўсімі колерамі вясёлкі. Прыхопленыя ранішнім морозам кветкі неяк адразу схіліліся да самай зямлі. Усхваляваныя гэтай прыгажосцю, мы доўга стаялі моўчкі.

Прадстаўнікі груп запісваюць схемы сказаў для праверкі на дошцы. Астатнія вучні звяртаюцца з дошкай.

Карэкцыя: колькі вучняў зрабілі 1 памылку, 2 памылкі, болей і ніводнай памылкі.

Настаўнік. Што яшчэ мы зможам убачыць у зімовым лесе? На што вы звернеце ўвагу? Гэта будзе колеры, гукі, пахі. Адкажыце, што будзе папершае, па-другое... (*Адказы вучняў.*) Вы выдатна справіліся і з гэтымі заданнямі, таму можам вандраваць далей. Перад тым, як выправіцца на наступны прыпынак, трэба крыху адпачыць.

• **Фізікультхвілінка** “Вандруем па лесе”.

Пад музыкальнае суправаджэнне (аўдыязапіс “Зіма” П. Чайкоўскага) вучні выконваюць рухі / заданні.

IV. Абагульненне.

• Творчая праца.

Прыпынак “Ведаю і раблю”

Заданне. Напішыце сачыненне-мініяцюру “Зіма ў лесе” (5-6 сказаў) па крузе, выкарыстоўваючы дзеепрыметнікі і дзеепрыметнікавыя словазлучэнні з іншых блокаў.

Вучні (па адным прадстаўніку ад кожнай групы) чытаюць сачыненні.

Настаўнік. Мы прайшлі доўгі і цікавы шлях, але каб вярнуцца на прыпынак “Я змог”, трэба выканаць наступнае тэставае заданне.

• **Тэставае заданне** (*самастойная работа*).

Тэст выконваецца на камп'ютары або на картках.

1. Адзначце дзеепрыметнікі:

- а) заімшэлы; г) напоены;
б) зазімаваць; д) замарозіць;
в) снегавы; е) пачарнелы.

2. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыметнікі, што ў дужках, неабходна паставіць у вінавальным склоне:

- а) Скінулі лясы (пажоўклы) лісце.
б) Кружыў галаву гаркавата-салодкі водар (набрынялы) пупышак асіны і таполяў, (адталы) моху.

в) (Стомлены) птушка заплюшчыла вочы і мірна задрамала на маёй руцэ.

г) Мы заўважылі сцяжынку, (схаваны) ад вандроўнікаў.

3. Адзначце, у якім слупку правільна ўказаны стан дзеепрыметнікаў:

	А	Б	В	Г
Засеянае поле	зал.	зал.	незал.	зал.
Засохлая ліпка	зал.	незал.	незал.	незал.
Зарослая сцежка	незал.	незал.	зал.	незал.
Падстрэленая птушка	зал.	зал.	зал.	зал.

4. Адзначце словы, у якіх не з дзеепрыметнікамі трэба пісаць разам:

а) На лугавіне яшчэ зялёная, (не)кранутая замаразкам атава.

б) (Не)крануты векавы бор абступае дарогу.

в) З крыкам усе кінуліся да самалёта, які ўжо каціўся па (не)араным полі.

г) Свежа зелянела сакавітая, (не)патаптаная трава.

5. Адзначце сказы, у якіх не хапае знакаў прыпынку:

а) Найлепшы сродак ад мышэй – раскладзеная і развешаная ў пучках дзікая мята.

б) Багуны прысыпаня снегам панура звешвалі свае мяцёлкі.

в) Над далінаю ўзнімаліся роўненька акругленыя скаты ўзгоркаў аздобленыя пяшчотнай зелянінай маладой ярыны.

г) Сцены пафарбаваня пад колер летняга неба ствараюць уражанне прастору, спакою.

6. Адзначце сказы з дзеепрыметнікавым зваротам:

а) Па асфальтаванай дарозе мы пад'ехалі да раскінутага паміж зялёных дрэў мястэчка.

б) Кожная пядзя зямлі, прыгрэтая веснавым сонцам, жыве радасным жыццём.

в) Спачатку паабал дарогі цягнуліся палеткі з раскіданымі дзічкамі.

г) Жнівеньская ноч усё кружыла над саламянымі стрэхамі стоенай вёскі.

7. Укажыце варыянты, у якіх правільна вызначаны межы дзеепрыметнага звароту (коскі не пастаўлены):

а) Ля берага аброслага густым алейнікам на цёмнай вадзе нерухома ляжалі белыя ліліі.

б) Дрэвы ўкрытыя маладым лісцем па-святочнаму аздаблялі вуліцы паселішча.

в) Учарнелая патлелая зверху салома крышылася.

г) Тут жа была звычайная разасланая Параскай пасцель, сялянская хата, парудзелыя сцены.

8. Адзначце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыметных зваротаў:

а) Нясцерпна пякло нахіленае сонца на захад.

б) Кнігаўка, напалоханая хлопцамі, усё яшчэ лятала і неспакойна крычала.

в) Абапал дарогі, ўкрытыя шэранню, стаялі маладыя сасонкі, бярозкі, елкі.

г) Дрэвы па-святочнаму аздаблялі вуліцы паселішча, ўкрытыя маладым лісцем.

9. У якіх сказах дзеясловы правільна заменены кароткімі дзеепрыметнікамі?

а) Дом пабудаваў будаўнікі.

б) Камбайны адрамантаваны механізатарамі.

в) Юннатамі сабраны прыгожы гербарый.

г) Калгаснікі пабудаваў клуб.

10. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыметнік з'яўляецца выказнікам:

а) Чалавек звязаны з часам, у які жыве.

б) Стол быў засланы белым абрусам.

в) Дубы шумелі аголенымі лапамі.

г) Счарнелы снег ляжаў на беразе ракі.

Даведка. 1. а, г, е; 2. а; 3. б; 4. б, в, г; 5. б, в, г;

6. а, б, в; 7. а, в; 8. а, в, г; 9. б, в; 10. а, б.

Карэкцыя: колькі вучняў зрабілі 1 памылку, 2 памылкі, болей і ніводнай памылкі.

Настаўнік. Я бачу, што вы справіліся з тэстам і паказалі сябе добрымі знаўцамі мовы. Мы можам накіроўвацца дадому.

V. Дамашняе заданне (на выбар).

1. Сачыненне-апісанне па карціне, с. 64.

2. С. 63, практыкаванне 112.

3. С. 65–66 (на варыянтах).

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Каментаванае выстаўленне адзнак.

Прыпынак “Я змог”

• **Зварот да “Дрэва прадказанняў” (задач урока).**

Настаўнік. Вызначым, ці дасягнулі мы пастаўленых у пачатку ўрока мэт. Замацуйце на сваіх кляновых лісточках стыкеры (аранжавы – так, я свае мэты рэалізаваў цалкам; жоўты – я свае мэты рэалізаваў, падчас выканання заданняў былі недахопы; сіні – ёсць над чым папрацаваць, падчас выканання заданняў былі недахопы).

• **Рэфлексія.**

Заданне. Запішыце працяг сказа.

Гэты ўрок для мяне...

Наталля ПРАСАЛОВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 8 г. Магілёва.

ПАДРыхтоўка да пераказу з дадатковымі заданнямі

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (VIII КЛАС)

Мэты: удасканалваць уменне ўспрымаць і асэнсоўваць тэкст, вызначаць яго асноўную думку, тып, стыль; фарміраваць навыкі вылучэння структурных частак, складання плана, адбору моўных сродкаў у залежнасці ад стылю, пашыраць слоўнікавы запас; выходзіць з вучняў адносіны да жывой прыроды.

Абсталяванне: табліца “Стылі маўлення”; ілюстрацыі да ўрока: герб г. Смаргоні, рэпрадукцыя партрэта Караля Станіслава Радзівіла (Пане Каханку), скамарохі і мядзведзі на гравюры Олафа Магнуса 1555 г., выявы з мядзведзямі на волі, навучаннем мядзведзяў; бубен і дудка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. Вітаю вас! Непрыкметна праляціць час, і хутка вы станеце старшакласнікамі і зробіце важны выбар – выбар установы адукацыі, дзе працягнецца ваша навучанне. Спачатку прысядзьце твая, хто мяркую ісці ў ліцэй ці каледж. А цяпер прысядзьце твая, хто збіраецца паступаць ва ўніверсітэт. І нарэшце твая, хто зробіць выбар на карысць акадэміі.

II. Мэтавызначэнне і актуалізацыя апорных ведаў.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік наведмляе тэму ўрока. Вучні, прагназуючы сваю дзейнасць на ўроку, вызначаюць задачы па апорных словах.

- Вучыцца ... (рабіць аналіз тэксту);
- вызначаць стыль і ... (тып маўлення);
- вылучаць ... (асноўныя структурныя часткі);

- складаць ... (план);
- удасканалваць ... (арфаграфічную і пунктуацыйную) пісьменнасць;
- пашыраць ... (слоўнікавы запас).

• **Гутарка на тэме ўрока** (пераход да ўспрымання новага матэрыялу).

Назва тэксту на дошцы часткова схавана.

акадэмія”

Ілюстрацыйны матэрыял да ўрока.

Настаўнік. Вы бачыце, што ў назву тэксту ўваходзіць слова “акадэмія”. Што яно азначае? (Адказы вучняў.)

Акадэмія – 1) вышэйшая дзяржаўная навуковая ўстанова, у задачу якой уваходзіць развіццё навук або мастацтваў. *Акадэмія навук Беларусі*; 2) назва некаторых вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльных галінах навукі. *Сельскагаспадарчая акадэмія. Ваенна-палітычная акадэмія.*

Акадэмія мастацтваў – вышэйшая мастацкая школа і вышэйшая навучальная ўстанова ў галіне выяўленчага мастацтва.

Як вы думаеце, пра якую акадэмію пойдзе размова? (Вучні выказваюць меркаванні.)

Адкрываецца слова “Смаргонская”.

Ці чулі вы пра якую-небудзь акадэмію ў Смаргоні? (Адказы вучняў.) Можна, гэтыя цацачныя музычныя інструменты – бубен і дудка – дапамогуць вам узгадаць такую “навучальную ўстанову”? (Дэманструюцца названыя прадметы. Вучні выказваюць меркаванні. Адкрываецца слова “мядзведжая”.)

Якіх толькі навучальных устаноў не сустранеш на свеце! Але сярод іх была адна – ці не адзіная і самая знакамітая на ўсю Еўропу. Месцілася яна ў беларускім горадзе Смаргоні і называлася мядзведжай акадэміяй. Гэтая акадэмія была заснавана ў XVII ст. князямі Радзівіламі, а менавіта Станіславам Радзівілам (дэманструецца яго партрэт). “Акадэмікамі” там былі, вядома ж, касалапыя з навакольных лясоў, якіх дрэсіравалі для забавы (дэманструюцца ілюстрацыі). На сучасным гербе горада Смаргоні змешчана выява “выхаванца” Смаргонскай мядзведжай акадэміі, у горадзе ўзведзена скульптурная кампазіцыя “Мядзведжая акадэмія”, створаны невялікі музей. Якім жа чынам навучалі мядзведзяў? Даведаемся з анімацыйнага фільма, які зрабілі навучэнцы Мінскага гарадскога педагогічнага каледжа.

• Прагляд анімацыйнага фільма*.

Настаўнік. Такім чынам, галоўнымі дзейнымі асобамі нашага ўрока будуць яны, мядзведзі.

III. Вывучэнне новага матэрыялу (праца над тэкстам пераказу).

• **Першаснае ўспрымання тэксту** “Смаргонская мядзведжая акадэмія” (с. 38 дапаможніка “Беларуская мова: Пераказы з дадатковымі заданнямі. 8–9 класы”).

* https://www.youtube.com/watch?v=PO_O9AP8wj0.

• **Аналіз тэксту па пытаннях.**

У кожнага вучня на парце аркуш з пытаннямі да тэксту.

1. У якім стагоддзі ўзнікла мядзведжая акадэмія?
2. Хто лічыцца заснавальнікам акадэміі?
3. Дзе праходзілі заняткі?
4. Як засцерагалі лапы мядзведзяў ад апёкаў?
5. Колькі доўжыліся заняткі?
6. Якім тыпу і стылю адпавядае гэты тэкст? Абгрунтуйце адказ з дапамогай табліцы “Стылі маўлення”.

• **Складанне плана (прыём незакончаных сказаў).**

1. Знакамітая на ўсю... (Еўропу акадэмія).
2. З лесу – на... (заняткі):
 - а) абсталяванне класа;
 - б) “метады навучання”;
 - в) працягласць навучання.
3. ... (Танцы) пад бубен.
4. Пасля... (выпускных экзаменаў).

• **Лексічная праца.**

Заданне. Растворыце значэнне:

- а) слоў: анучы, лапці, павадыр.
- б) фразеалагізмаў: вадзіць за нос – ...; студэнт / выпускнік смаргонскай акадэміі – ...; смаргонская палітыка – ...;
- в) прыказкі: Мядзведзь скача, а цыган грошы бярэ.

• **Арфаграфічная праца.**

- 1) Акадэмікі-скамарохі.
- 2) Сямнаццаце стагодддзе.
- 3) Мядзведзь – медзведзяняты – мядзведжы.

• **Гутарка пра дрэсіроўку.**

Настаўнік. Тагачасная і сённяшняя цыркавая дрэсіроўка не магла і не можа быць гуманнай.

Словам і сілай думкі не навучыць мядзведзя танчыць ці катацца на ровары, а па сваёй волі ніводная жывёла выконваць трукі не стане. Таму дрэсіроўшчыкі часам выкарыстоўваюць жорсткія метады. Сёння ствараюцца такія цыркавыя праграмы, у якіх няма месца здэку з жывёл.

IV. Абагульненне (занатоўванне другаснага тэксту пераказу).

V. Замацаванне.

• **Выкананне дадатковых заданняў** (с. 124 дапаможніка).

1. Вызначце стыль і тып тэксту.
2. Выпішыце з тэксту слова з мяккім знакам. Укажыце колькасць гукаў і літар у гэтым слове.
3. Выпішыце з тэксту дзеяслоў незакончнага трывання, утварыце ад гэтага дзеяслова дзееспрыслоўе.

4. Выпішыце з тэксту просты сказ з састаўным дзеяслоўным выказнікам. Падкрэсліце выказнік.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

- Што стала самым запамінальным?
- Якое заданне было самым простым? Самым цяжкім?
- Дзе і як вы зможаце выкарыстаць набытыя сёння веды і ўменні?

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** : Пераказы з дадатковымі заданнямі : 8–9 класы / склад. Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск, 2017. – 128 с.
2. **Белорусская медвежья академия**. МГПК [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.youtube.com/watch?v=PO_O9AP8wj0.

Наталля ВАСІЛЕНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі,
намеснік дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце
гімназіі № 10 г. Гомеля.

Прапануем план-канспект

СКАЗЫ З АДАСОБЛЕННЫМІ АКАЛІЧНАСЦЯМІ, ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў ІХ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (VIII КЛАС)

Мэты: стварыць умовы для засваення паняцця *адасобленыя акалічнасці*; спрыяць развіццю звязнага маўлення, творчай актыўнасці вучняў; садзейнічаць выхаванню цікавасці да беларускай мовы, гісторыі традыцый.

Абсталяванне: карткі з заданнямі, апорныя схемы, рабочая карта вучня.

Эпіграф:

Мова продкаў нашых і нашчадкаў –
Шэпт дубровы і пчаліны звон –
Нам цябе ласкава і ашчадна

Спазнаваць ажно да скону дзён.
Па чужых краях не пабірацца,
Не аддаць цябе на забыццё,
Наша невычэрпнае багацце,
Наша несмяротнае жыццё.

Г. Бураўкін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

- **Уступнае слова настаўніка.**
- **Зварот да эпіграфа.**

II. Праверка дамашняга задання.

Настаўнік. На партах знаходзяцца карткі з заданнямі для паўтарэння раней вывучанага матэрыялу. Пачнём з тэорыі і запоўнім “лінгвістычнае лаго”, дзе ў кожным сказе вам неабходна будзе выбраць толькі адзін правільны адказ.

• Лінгвістычнае лаго.

1. Даданы член сказа, які характарызуе дзеянне, спосаб дзеяння і розныя ўмовы дзеяння. (Азначэнне, дапаўненне, акалічнасць.) 2. Інтанацыйнае і сэнсавое вылучэнне даданых членаў сказа з мэтай узмацніць іх значэнне. (Вымаўленне, адасабленне, транскрыпцыя.) 3. На пісьме адасабленыя члены сказа аддзяляюцца ці вылучаюцца... (коскамі, двукоссем, клічнікамі). 4. Сказы, у якіх ёсць аднародныя члены, ці адасабленыя члены, ці зваротак, ці пабочныя канструкцыі, ці ўстаўныя канструкцыі, называюцца... (пабуджальнымі, двухсастаўнымі, ускладненымі). 5. Члены сказа, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне, адносяцца да аднаго і таго ж слова і вымаўляюцца з інтанацыяй пералічэння, называюцца... (аднароднымі, адзіночнымі, паўторнымі).

Настаўнік. Узгадалі, што адасабленымі называюцца члены сказа, вылучаныя сэнсавы і інтанацыйна. На адваротным баку карткі вы ўбачыце заданні да арфаграфічнай размінкі.

• Арфаграфічная размінка.

Заданне. Запішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары, раскрываючы дужкі і расстаўляючы знакі прыпынку. Як можна патлумачыць напісанне некаторых слоў і пастаноўку знакаў прыпынку?

А) (З)рэдку хмары ра...рываліся і з б...здо(н/нн)я неба гляд...елі далёкія зоркі ад...інокія і сумныя. (Зрэдку хмары разрыва́ліся, і з бяздоння неба глядзели́ далёкія зоркі, адзінокія і сумныя.) Б) З...лёнаю хваляй г...йда...цца жыта краса Беларусі кало(с/сс)ем жытнёвым цалуе блакіт. (Зялёнаю хваляй гайдае́цца жыта, краса Беларусі, калоссем жытнёвым цалуе блакіт.) В) (Па)абапал гасцінца ву...кага зарос...ага мяк...ай мура...кай ляжала (не)агляднае поле залацістага жыта. (Паабапал гасцінца, вузкага, зарослага мяккай мураўкай, ляжала неагляднае поле залацістага жыта.)

Адзнакі ўносяцца ў рабочыя карткі вучняў (гл. дадатак 1).

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. У кожнай справе вельмі важна зрабіць добры пачатак. Гэта – як ключ у музыцы: ад яго пойдзе ўсё гучанне. Уважліва паслухайце, як гучыць тэма ўрока і якія задачы мы павінны паставіць перад сабой.

Тэма нашага ўрока – “Сказы з адасабленымі акалічнасцямі, знакі прыпынку ў іх”. Запішыце, калі ласка, у свае рабочыя сшыткі. Вызначыць задачы ўрока дапамогуць словы-падказкі, запісаныя на дошцы.

• Мэтавызначэнне.

Пазнаёміцца... з адасабленымі акалічнасцямі, умовамі іх адасаблення.

Навучыцца... правільна ставіць знакі прыпынку пры адасабленых акалічнасцях, правільна будаваць і ўжываць у маўленні сказы з адасабленымі акалічнасцямі.

Настаўнік. Успомніце, які даданы член сказа называецца акалічнасцю, на якія пытанні адказвае акалічнасць. (Акалічнасць – даданы член сказа, які абазначае характар дзеяння ці розныя абставіны, пры якіх адбываецца дзеянне, і адказвае на пытанні: дзе? куды? калі? адкуль? чаму? як? колькі?)

• Праца па падручніку (на варыянтах).

Заданне. Уважліва прачытайце правіла і самастойна запоўніце прапанаваныя апорныя схемы (варыянт 1 – калі адасабляюцца акалічнасці, варыянт 2 – калі не адасабляюцца акалічнасці).

Адасабляюцца акалічнасці

Правіла (умова)	Прыклады
1. ?	Не змаўкаючы, гула завіруха
2. Акалічнасці, выражаныя дзеепрыслоўнымі зваротамі	?
3. ?	Нягледзячы на трывожны час, рынак жыў сваім звычайным жыццём

Не адасабляюцца акалічнасці

Правіла (умовы)	Прыклады
1. ?	Ён тут думае, што я сяджу склаўшы рукі
2. Аднародныя акалічнасці, выражаныя дзеепрыслоўямі ці дзеепрыслоўнымі зваротамі са злучнікам і	?
3. ?	Гімн спяваюць і слухаюць стоячы
4. Назоўнік з прыназоўнікам нягледзячы на, калі стаіць пасля дзеяслова-выказніка	?

• Праца ў парах.

Абмеркаванне апорных схем (гл. дадатак 2).

• Фізікультхвілінка.

IV. Замацаванне.

• Праца з тэкстам.

Заданне. Прачытайце тэкст. Спішыце, уставиўшы і падкрэсліўшы прапушчаныя літары.

Вучням з павышанай матываванасцю прапануецца скласці звязны тэкст з 5-6 сказаў на тэму “Хлеб – святыня”, выкарыстоўваючы сказы з адасабленымі акалічнасцямі.

Пісьмо сыну

Побач з хлебам было пісьмо, тое першае пісьмо, пра якое я гаварыў. Яно захоўваецца ў мяне, як першая заповедзь... “(Не) забывай, сын, пра хлеб надзе(н/нн)ы. Няхай ён для цябе на ўсё жыццё застанеца св...тым. Памятай, як ця...ка здабываецца хлеб. Памятай, што дзед твой быў

прыго(н/нн)ым і памёр за плугам на ніве, здабываючы хлеб надзё(н/нн)ы. Хлеб – праца чалавечая, гэта і надзея на будучыню, і мерка, якой заўсёды будзе вым...рацца сумленне тваё і тваіх дзяцей”.

1. Да якога стылю маўлення адносіцца тэкст? 2. Вызначце ідэю тэксту. Як у вашай сям’і ставяцца да хлеба? 3. Падбярыце сінонімы да слова *запаведзь*. 4. Чаму аўтар называе хлеб святым? 5. Знайдзіце сказ з адасобленай акалічнасцю і патлумачце ўмовы адасаблення. 6. Растворыце пастаноўку працяжніка ў апошнім сказе.

• **Інтэрактыўнае заданне.**

Заданне. Размяркуйце сказы на дзве групы: акалічнасць у сказе адасабляецца / акалічнасць у сказе не адасабляецца.

1. Шчасце ў працы знайшоўшы, добра ў полі араць. 2. Раз-пораз стукалі, падаючы, спілаваныя дрэвы. 3. Смеючыся і жартуючы, дзеці ішлі да рэчкі. 4. Яна працавала не пакладаючы рук. 5. Лена бегла па полі не азіраючыся. 6. Узяўшы дакументы, шафёр выскачыў з машыны. 7. Не хвалі сеўшы, а хвалі з’еўшы.

V. Абагульненне.

• **Лінгвістычны эксперымент.**

Заданне. Перабудуйце сказы такім чынам, каб у іх з’явіліся адасобленыя акалічнасці.

Семдзсят пяць гадоў таму фашысты парушылі дзяржаўную мяжу і вераломна напалі на нашу краіну. Пачалася Вялікая Айчынная вайна, якая страшэннай віхурай пранеслася па роднай зямлі, разбурыла і знішчыла ўсё, што з вялікай любоўю будаваў беларускі народ. Беларусы ўзняліся на барацьбу супраць гітлераўскіх захопнікаў і змагаліся за свабоду і незалежнасць сваёй Радзімы.

• **“Народныя залацінкі”.**

Заданне. Перакладзіце прыказку *Не раскусіць орех, зёрнышка не съешь* на беларускую мову. Падкрэсліце адасобленую акалічнасць, патлумачце ўмовы адасаблення. Прыгадайце вядомыя вам беларускія прыказкі, дзе ёсць адасобленыя акалічнасці.

• **Віктарына “Калі – то”.**

Заданне. Закончыце выказванні:

1) Калі акалічнасць выражана фразеалагізмам, у складзе якога ёсць дзеепрыслоўе, то яна...

2) Калі акалічнасць выражана дзеепрыслоўем ці дзеепрыслоўным зваротам, то яна...

3) Калі акалічнасць уступкі выражана назоўнікам з прыназоўнікам *нягледзячы на*, то яна...

4) Калі акалічнасць выражана адзіночным дзеепрыслоўем са значэннем прыслоўя спосабу дзеяння і размешчана ў абсалютным канцы сказа, то яна...

• **Праверка адказаў.**

Ключ: 1) не адасабляецца; 2) адасабляецца; 3) адасабляецца; 4) не адасабляецца.

Настаўнік. Выстаўце адзнакі ў свае рабочыя карткі. Падлічыце ваш бал за работу на ўроку.

VI. Падвядзенне вынікаў уроку. Каментаванае выстаўленне адзнак.

VII. Дамашняе заданне.

1. Вывучыць правіла па табліцах-падказках, складзеных на ўроку. 2. Письмова выканаць практыкаванне 355.

Наталля КУЛЯШОВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Касцянеўскай базавай школы.

Дадатак 1.

Рабочая картка вучня _____

Заданне	Лінгвістычнае лато	Арфаграфічная размінка	Апорная схема	Праца з тэкстам	Інтэрактыўнае заданне	Лінгвістычны эксперымент	“Народныя залацінкі”	Віктарына “Калі – то”
Балы								

Выніковы бал _____

Дадатак 2.

Адасабляюцца акалічнасці

Правіла (умова)	Прыклады
1. Акалічнасці, выражаныя адзіночным дзеепрыслоўем, калі абазначаюць дадатковае дзеянне ці стан	<i>Не змаўкаючы, гула завіруха. Вакол, ападаючы, шамацела лісце</i>
2. Акалічнасці, выражаныя дзеепрыслоўнымі зваротамі, незалежна ад пазіцыі ў сказе	<i>Старыя хвоі і яліны, далёка кінуўшы галіны, глядзелі хораша, любоўна</i>
3. Акалічнасці, выражаныя назоўнікамі з прыназоўнікамі <i>нягледзячы на</i> , <i>дзякуючы</i> , калі стаяць перад паяснёным словам	<i>Нягледзячы на трывожны час, рынак жыве сваім звычайным жыццём</i>

Не адасабляюцца акалічнасці

Правіла (умовы)	Прыклады
1. Акалічнасці, выражаныя фразеалагізмамі	<i>Ён тут думае, што я сяджу склаўшы рукі</i>
2. Аднонародныя акалічнасці, выражаныя дзеепрыслоўямі ці дзеепрыслоўнымі зваротамі са злучнікам <i>і</i>	<i>Смеючыся і жартуючы, дзеці ішлі да ракі. Сонца апусцілася зусім нізка, рупліва аглядаючы і рассыпаючы над ёй святло і цеплыню</i>
3. Акалічнасці, выражаныя адзіночнымі дзеепрыслоўямі, якія абазначаюць спосаб дзеяння і стаяць у канцы сказа	<i>Гімн спяваюць і слухаюць стаячы. Якаў Дубавец ішоў не спяшаючыся</i>
4. Акалічнасці, выражаныя назоўнікам з прыназоўнікам <i>нягледзячы на</i> , калі стаяць пасля дзеяслова-выказніка	<i>Усе вучні класа пайшлі ў паход нягледзячы на дрэннае надвор’е</i>

СІНОНІМЫ

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (V КЛАС)

Мэта: увесці паняцці *сінонім*, *сінанімічны рад*, вучыць знаходзіць сінонімы ў сказах і тэкстах, адрозніваць іх ад падобных з’яў, вызначаць сэнсавыя і стылістычныя адценні сінанімічных слоў, выкарыстоўваць іх у вусным і пісьмовым маўленні; садзейнічаць развіццю лагічнага мыслення, звязнага маўлення, удасканаленню навыку самакантролю, самаацэнкі; выходзіць узаемапавагу.

Абсталяванне: мультымедыяная прэзентацыя, карткі з заданнямі, “Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў” М. Клышкі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. Добры дзень!

Каб свет не здаўся вузкім,
Каб годна жыць сярод людзей,
Любіце мову беларускую,
Любіце з кожным днём мацней.

II. Праверка дамашняга задання (с. 57, пр. 102).

Адзін вучань чытае словазлучэнні з прамым значэннем слоў; другі – з пераносным.

Дадатковыя пытанні:

1. Што такое лексіка?
2. Для чаго патрэбны словы?
3. Чым адрозніваюцца лексічнае і граматычнае значэнні слова?
4. Якія словы называюцца адназначнымі, а якія мнагазначнымі?
5. Што такое прамое значэнне слоў, пераноснае?
6. Як яно ўзнікае? Як пазначаецца ў слоўніку?

• **Арфаграфічная хвілінка.**

Два вучні працуюць каля дошкі: першы выпраўляе памылкі, другі ўстаўляе прапушчаныя літары.

- 1) Шэрсцяны, домашні, кватэрант, цэрымонія, камп’ютэр, банкрут, чэмадан, раклама, тымпература, торты.

Мультымедыяная прэзентацыя да матэрыялу.

2) Азел...ніць, м..даль, л...генда, цец...рук, цец...рукі, с...ржант, кал...ндар, сув...зь, к...раміка, ц...гнікі.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **Знаёмства з тэмай ўрока. Мэтавызначэнне.**

Настаўнік. Сёння ў нас надзвычай важная тэма: “Сінонімы”. Важная, бо ад яе залежыць развіццё маўлення, уменне дакладна і разам з тым вобразна выказаць думкі. Наша ўвага будзе скіравана на засваенне тэрміна *сінонімы*, выпрацоўку ўмення вызначаць іх, знаходзіць у сказах і тэкстах, раскрываць іх сэнсавое значэнне, групаваць у сінанімічны рад, вызначаць галоўнае слова ў гэтым радзе, выбіраць з сінанімічнага рада патрэбнае ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі, кантэксту.

Задач многа, і мы пачынаем вандроўку па адной з найцікавейшых сцяжынак “Лексікі”, якая пазначана ўказальнікам “Сінонімы” (слайды 1, 2).

• **Назіранне за моўнай з’явай.**

Настаўнік. На мінулым тыдні мы адсвяткавалі Масленіцу і яшчэ памятаем пах бліноў. Але паглядзіце, колькі назваў у гэтай стравы: блін, блінец, аладка, наліснік, грачанік, дранік (у некаторых мясцовасцях яго называюць таркаванцам) (слайд 3).

Адзін прадмет, але назвы розныя – у залежнасці ад знешняга выгляду, формы, прадукту, з якога прыгатаваны. А напрыклад, балота (нізкае багністае месца са стаячай вадой) – можа яшчэ мець назвы-сінонімы: багна, дрыгва, твань, дрыгвянік, імшарына, алёс (слайд 4). Вось яшчэ прыклады: абрыс, контур, сілуэт (слайд 5); багацей, багач, пан, капіталіст, рафелер (слайд 6); вопыт (навуковае даследаванне, прысвечанае вывучэнню з’яў) – дослед, эксперымент (слайд 7); мяжа, граніца, рубеж, кардон (слайд 8); бядняк, жабрак, зрэбнік, лапцюжнік, сярмяжнік (слайд 9).

• **Гутарка па пытаннях.**

1. На якое пытанне адказваюць словы кожнай групы? (Хто? Што?)
2. Што абазначаюць словы кожнай групы?
3. Ці аднолькава яны пішуцца?

Настаўнік. Значыць, словы адной групы – словы адной часціны мовы, блізкія па значэнні, але розныя па напісанні, бо розныя па адценнях значэння. І такія групы слоў называюцца сінонімы.

Такім чынам, сінонімы – гэта... (адказ – слайд 10). Як жа ў мове з’яўляюцца сінонімы? Такіх шляхоў – тры (слайд 11).

• **Праца са слоўнікам сінонімаў.**

Настаўнік. Добра, калі ў чалавека багаты слоўніковы запас. Ну, а калі ён толькі пачынае вывучаць мову, то ўзбагачаць яе сінонімамі дапаможа даведчаная літаратура – цудоўная праца Міхася Канстанцінавіча Клышкі “Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў” (дэманструецца). У ім 1900 сінанімічных радоў (звярнуць увагу на слоўнікі, якія ляжаць на партах).

У гэтым слоўніку сінонімы аб’яднаны ў сінанімічны рад. Што гэта такое? (Слайд 12.) Кожны сінанімічны рад мае галоўнае, базавае слова – дамінанту. Стаць на першым месцы, выкарыстоўваецца часцей за іншыя, не мае дадатковых адценняў.

Не ўсе словы маюць сінонімы. Якія і чаму? (Навуковыя тэрміны. Дакладнасць значэння.) Бывае так, што слова мнагазначнае, то і рады сінонімаў будуць розныя для кожнага з яго значэнняў (слайд 13 з прыкладамі мнагазначных слоў і сінонімамі да іх).

Да асобных слоў у якасці сінонімаў могуць выступаць фразеалагізмы (устойлівыя, гатовыя адзінкі маўлення).

Уцячы – даць дзёру. Смяяцца – залівацца смехам (слайд 14). Падрабязней пра гэта мы будзем гаварыць пазней, пры вывучэнні фразеалогіі, але і цяпер вы павінны ведаць, што такая з’ява ў мове існуе і яна адлюстравана ў слоўніку сінонімаў.

IV. Замацаванне.

• **Праца з вершам** (слайд 15).

Сапраўдны друг

Друг сапраўдны заўсёды падзеліць
Хлеб апошні, кавалачак свой.

Друг не толькі з табою ў нядзелю,
Ён і ў будні нязменна з табой.

Як захмарыць душу нейкі смутак

Ці закрадзеца ў сэрцы нуда,

У вачах яго бачу пакуту,

Нібы друга спаткала бяда.

І не толькі ў дзянёк самы светлы,

А ў самотны, нахмураны дзень

За табою, сардэчны і ветлы,

Ён ідзе, як уласны твой цень.

А. Бялевіч.

Заданні.

1. Назавіце сінонімы да слова *друг*.
2. Знайдзіце сінонімы іншых слоў у тэксце.
3. Каго вы называеце сваім сябрам?
4. Ці ёсць у вас сябры?

5. А вы з’яўляецеся сябрам для некага?

6. Якія патрабаванні ў вас да сяброў? А да сябе?

• **Фізікультхвілінка.**

Вучні імітуюць адказы на пытанні пэўнымі дзеяннямі і жэстамі.

– Як жывеш? – Вось так!

– Як ідзеш? – Вось так!

– Як бяжыш? – Вось так!

– Ноччу спіш? – Вось так!

– А жартуеш як? – Вось так!

– Пагражаеш як? – Вось так!

• **Праца па падручніку** (с. 62, пр. 111).

Кожная група працуе з сінанімічным радам.

Заданне. Назавіце словы-сінонімы. Абгрунтуйце адказ. З адным сінонімам складзіце сказ.

• **Літрэдактар** (слайд 16).

Заданне (па варыянтах). Спішыце, замяніце ўсе словы сінонімамі, карыстаючыся слоўнікам М. Клышкі. Зрабіце сінтаксічны разбор, надпішыце часціны мовы.

• **Праца ў групах.**

Групы 1, 2.

Заданне. Спішыце тэксты, падкрэсліце сінонімы.

Адценне слоў – не глупства.

Ты ім не пагарджай.

Скарынка. Скіба. Луста.

Акраец. Каравай.

Другу баліць – мне нялёгка.

Маме баліць – вельмі цяжка.

Сыну баліць – невыносна.

А Радзіме баліць –

Стыгне сэрца ад болю.

3-я група.

Заданне. Карыстаючыся слоўнікам, да слоў *рэпліка, янтар, пагорак, кусок, рэшта* падбярыце сінонімы. Упісаўшы іх у клеткі па гарызанталі, у першым радку прачытаеце сінонім да слова *алфавіт*.

А	Л	Ф	А	В	І	Т

4-я група (адно заданне на выбар).

Заданне. З прапанаваных сказаў выпішыце сінонімы, якія маюць значэнні “чырвоны”.

1) Садзілася за лес па-вячэрняму барвовае і вялікае сонца.

2) Пунсовае сонца выплыла з-за белага лесу.

3) Агністая чырвань на ўсходзе адсвечвае, грее пажарам.

4) Неба на захадзе зусім пагасла, і толькі вузкая рубінавая палоска вісела над далёкім полем.

5) Атуліў бы я ўсё вецце аксамітам, шоўкам алым.

Заданне. Замяніце слова *сказала* сінонімамі.

– Добры дзень, Аня, – сказала цётка Ніна.

– Добры дзень! – сказала ёй Аня.

– Бацькі дома? – сказала цётка.

– Пайшлі на работу, – сказала дзяўчынка.

– А ты што робіш? – сказала жанчына.

– Яшчэ думаю, што мне рабіць, – з усмешкай сказала Аня.

• **Індывідуальная праца.**

Заданне. Суаднясіце словы-сінонімы.

Турбавацца	Талент
Здольнасць	Прыгажосць
Узвышша	Ясны
Велікан	Клапаціца
Радасць	Сцюдзёна
Выдатны	Кепскі
Светлы	Горка
Настойлівы	Весялосць
Дрэжны	Цудоўны
Холадна	Упарты
Шпарка	Хутка
Хараства	Гігант

V. Абагульненне.

Заданне 1. Устаўце прапушчаныя словы.

Сінонімы – гэта словы ... часціны мовы, якія маюць ... значэнне, але пішуцца ...

Сінонімы перадаюць найтанчэйшыя ... назвы прадмета, з’явы, прыметы, дзеяння, удакладняюць сэнсавае значэнне ...

Сінонімы выступаюць сродкам ... у тэксе, дапамагаюць пазбегнуць неапраўданага ... (слайд 17).

Настаўнік. Параўнайце свой адказ з правільным (слайд 18).

Заданне 2 (на варыянтах). У кожным радзе два сінонімы і адно лішняе слова. Укажыце ў кожным радзе сінонімы (1 рад=1 бал).

Варыянт 1.

№	А	Б	В
1	Абраз	Партрэт	Ікона
2	Настольнік	Абрус	Ручнік
3	Абыякава	Апатычны	Раўнадушна
4	Адзенне	Вопратка	Абутак
5	Адуванчык	Васілёк	Дзьмухавец
6	Алфавіт	Азбука	Навука
7	Апладысменты	Радасць	Авацыя
8	Будаўнік	Архітэктар	Доўлід
9	Яда	Харч	Ураджай
10	Хлеб	Ласунак	Прысмакі

Варыянт 2.

№	А	Б	В
1	Будаваць	Узводзіць	Рамантаваць
2	Вечарэць	Цёмна	Цямнець
3	Гаварыць	Казаць	Абцяць
4	Дагаджаць	Згадзіцца	Прыйсці да згоды
5	Гнявіць	Раздражняць	Радавацца
6	Дапамагаць	Дасягаць	Падтрымліваць
7	Джаліць	Лізаць	Кусаць
8	Таптаць	Дзяўбіць	Кляваць
9	Есці	Хапаць	Карміцца
10	Заплакаць	Праслязіцца	Загрымець

Варыянт 3.

№	А	Б	В
1	Холадна	Сумна	Сцюдзёна
2	Удосталь	Уважліва	Пільна
3	Спачатку	Найперш	Першы
4	Пышна	Пылка	Раскошна
5	Прыблізна	Прыкладна	Роўна
6	Наросхрыст	Наскрозь	Навылет
7	Назаўсёды	Назаўжды	Назаўтра
8	Многа	Кату па пяту	Шмат
9	Згодна	Згаджацца	Зладжана
10	Гучна	Звонка	Густа

Варыянт 4.

№	А	Б	В
1	Багаты	Добры	Заможны
2	Збянтэжаны	Бязлюдны	Пустынны
3	Выразны	Вынослівы	Каларытны
4	Голы	Неапраунуты	Брудны
5	Даўганогі	Дзюбаты	Цыбаты
6	Дрэжны	Благі	Рэдкі
7	Жытні	Жыццёвы	Аржаны
8	Звычайны	Прывычны	Зведзены
9	Змораны	Злосны	Сьрдзіты
10	Рамантычны	Лёгкі	Бязважкі

Даведка.

Варыянт 1. 1) а, в; 2) а, б; 3) а, в; 4) а, б; 5) а, в; 6) а, б; 7) а, в; 8) б, в; 9) а, б; 10) б, в.

Варыянт 2. 1) а, б; 2) а, в; 3) а, б; 4) б, в; 5) а, б; 6) а, в; 7) а, в; 8) б, в; 9) а, в; 10) а, б.

Варыянт 3. 1) а, в; 2) б, в; 3) а, б; 4) а, в; 5) а, б; 6) б, в; 7) а, б; 8) а, в; 9) а, в; 10) а, б.

Варыянт 4. 1) а, в; 2) б, в; 3) а, в; 4) а, б; 5) а, в; 6) а, б; 7) а, в; 8) а, б; 9) б, в; 10) б, в.

• **Узаемаправерка** (слайд 19).

VI. Дамашняе заданне.

Напішыце невялікае сачыненне (5-6 сказаў) на тэму “Мой сябар”, выкарыстоўвайце сінонімы.

VII. Падвядзенне вынікаў урока. Каментаванае выстаўленне адзнак. Рэфлексія.

Ганна ЛАЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 26 г. Брэста.

РЫХТУЕМСЯ ДА ЦЭНТРАЛІЗАВАНАГА ТЭСЦІРАВАННЯ

ФАНЕТЫКА

І. ТЭАРЭТЫЧНАЯ ЧАСТКА

1. *Галосныя і зычныя гукі і літары (агульная характарыстыка).*

Гукі – найменшыя моўныя адзінкі, з якіх складаецца слова, а літары – знакі для перадачы гукаў на пісьме. Гукі мы чуем, а літары пішам і бачым. У беларускай мове 45 гукаў. З іх 6 галосных і 39 зычных. Галосныя гукі [а, о, у, ы, і, э], зычныя [б, б', в, в', г, г' (фрыкатыўныя), г, г' (выбухныя), д, дж, дз, дз', ж, з, з', й', к, к', л, л', м, м', н, н', п, п', р, с, с', т, ў, ф, ф', х, х', ц, ц', ч, ш]. Для абазначэння 45 гукаў выкарыстоўваюцца 32 літары, якія і складаюць беларускі алфавіт: а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, і, й (і нескладовае), к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ў (у нескладовае), ф, х, ц, ч, ш, ы, ь, э, ю, я.

Для перадачы галосных гукаў на пісьме ёсць 10 літар: а, е, ё, і, о, у, ы, э, ю, я. Літары а, о, у, ы, э абазначаюць адзін галосны гук – той, што чуецца ў назве літары, калі вышэйназваныя літары ўжываюцца толькі пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных ці ў пачатку слова: м[ы]ла, д[у]б, к[а]зк[а], р[э]ха, [э]ра, [а]рка, [о]рдэн. Калі ж гэтыя літары стаяць пасля зычнай, то служаць для абазначэння галосных гукаў [а, о, у, ы, і, э] і паказваюць на мяккасць папярэдняга зычнага: к[л']он, [л']удз'і, [з']ам[л']а. Гэтыя ж літары (іх у такім выпадку называюць ётавымі) могуць абазначаць два гукі: [й'] + адпаведны галосны гук: е – [й'] + [э], ё – [й'] + [о], [й'] + [і], [й'] + [у], [й'] + [а].

Гэта бывае ў наступных пазіцыях: 1) у пачатку слова: іншы – [й']іншы, есці – [й']эсці, ёлка – [й']олка, юшка – [й']ушка, ярына – [й']арына; 2) пасля галоснай у сярэдзіне ці на канцы слова: паехаць – па[й']эхаць, краіна – кра[й']іна, маё – ма[й']о, тваю – тва[й']у, мая – ма[й']а; 3) пасля апострафа: п'еса – п[й']эса, пад'ём – пад[й']ом, ад'ютант – ад[й']утант; 4) пасля раздзяляльнага мяккага знака: мільён – міл[й']он, мільярд – міл[й']ард; 5) пасля ў (у нескладовага): шчаўе – шчаў[й']э, салаў[й']іны.

Гук [і] ў моўнай плыні пад уплывам суседніх гукаў можа змяняць сваю якасць: 1) пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных, акрамя [г, к, х], гук [і] вымаўляецца як [ы]: брат і сястра – брат [ы] сястра, таварыш і брат – таварыш [ы] брат, бортінжынер – борт[ы]нжынер, палітінфармацыя – паліт[ы]нфармацыя, але смех і грэх – смех [і] грэх, Мінск і Гомель – Мінск [і] Гомель, снег ідзе – снег [і]дзе; 2) у пачатку слова (пры адсутнасці паўзы) гук [і] вымаўляецца як [й']: сястра і брат – сястра [й'] брат, у Івана – у [й']вана, да Ігната – да [й']гната.

2. *Асаблівасці класіфікацыі галосных гукаў.*

Пры класіфікацыі галосных гукаў улічваюць месца і спосаб утварэння. Па месцы ўтварэння (у залежнасці ад рухаў языка ў гарызантальным напрамку: уперад / назад; і ад таго, якая частка спінкі языка: пярэдня / сярэдня / задняя – актыўна артыкулюе) вылучаюць галосныя: 1) пярэдняга рада – [і, э]; 2) сярэдняга рада – [а, ы]; 3) задняга рада – [о, у].

Спосабам утварэння таго ці іншага галоснага гука служаць адпаведны пад'ём языка па вертыкалі і ўдзел / няўдзел губ у яго ўтварэнні. Адрозніваюць тры ступені пад'ёму: 1) галосныя верхняга пад'ёму – [і, у, ы] (язык у найбольшай ступені падняты да паднябення); 2) галосныя сярэдняга пад'ёму – [о, э] (спінка языка мае сярэдні пад'ём); 3) галосныя ніжняга пад'ёму – [а] (спінка языка мінімальна паднята).

Галосныя [у, о] ўтвараюцца пры ўдзеле губ і называюцца лабіялізаванымі (лац. *labia* 'губа'). Астатнія галосныя гукі – нелабіялізаваныя.

3. *Асаблівасці класіфікацыі зычных гукаў.*

Пры класіфікацыі зычных гукаў улічваюцца 4 прыметы: 1) удзел голасу і шуму (г. зн. удзел галасавых звязак); 2) наяўнасць / адсутнасць змякчэння (г. зн. наяўнасць дадатковых рухаў языка ў напрамку да цвёрдага паднябення); 3) месца ўтварэння (г. зн. перашкоды на шляху выдыханага паветра); 4) спосаб утварэння (г. зн. спосаб пераадолення перашкоды).

Паводле ўдзелу голасу і шуму адрозніваюць: 1) парныя па глухасці / звонкасці (усяго 13 пар): [б – п, б' – п', г (фрыкат.) – х, г' (фрыкат.) – х', г (выб.) – к, г' (выб.) – к', д – т, дз – ц, дз' – ц', дж – ч, ж – ш, з – с, з' – с']; 2) няпарныя звонкія (санорныя) – гукі, пры ўтварэнні якіх голас пераважае над шумам. Да санорных адносяць [в – в', л – л', м – м', н – н', й', ў, р].

Заўвага. Санорныя гукі ніколі не аглушаюцца: ні на канцы слоў, ні перад глухімі: сы[р], со[н], за[мк]нуць.

Па прымеце цвёрдасці / мяккасці зычныя гукі падзяляюцца на: 1) парныя па цвёрдасці / мяккасці (усяго 15 пар): [б – б', в – в', г – г' (фрыкат.), г – г' (выб.), д – дз', з – з', к – к', л – л', м – м', н – н', п – п', с – с', т – ц', ф – ф', х – х']; 2) няпарныя цвёрдыя (зацвярдзелыя): [ж, дж, р, ў, ч, ш, дз, ц]; 3) няпарны мяккі [й'].

Заўвагі. 1. Зычныя гукі [дж, ж, ч, ш] называюцца шыпячымі (у сувязі з шыпячым характарам вымаўлення), а [дз, дз', з – з', с – с', ц, ц'] свісцячымі (у сувязі са свісцячым характарам вымаўлення). 2. Свіс-

цячыя гукі [дз, дз', ц, ц'] не з'яўляюцца парнымі па цвёрдасці / мяккасці, бо [дз] і [ц] зацвярдзелыя: [дз]от, [дз]ынкаць, [ц]ыркуль, [ц]ытата. Мяккім жа [дз'] і [ц'] адпавядаюць цвёрдыя [д] і [т] (з'явы дзекання і цекання): [д]ва – [дз']ве, сера[д]а – сера[дз']е, пар[т]а – на пар[ц']е, чыс[т]ы – чыс[ц']ейшы.

4. Асіміляцыя ў беларускай мове.

Асіміляцыя (ад лац. *assimilation*) – прыпадбненне гукаў аднаго класа да другога ў межах фанетычнага слова. Асноўная прычына з'явы – артыкуляцыйная звязнасць гукаў.

У праграме школьнага курса разглядаюцца: 1) асіміляцыя па мяккасці: ча[ц'в']ер, [с'н']ег, [з'л']есу; 2) асіміляцыя па звонкасці / глухасці: футбол – фу[дб]ол, касьба – ка[з'б]а, дзядзька – дзя[ц'к]а, бярозка – бяро[ск]а; 3) асіміляцыя па шыпячасці / свісцячасці: пясчынка – пя[шч]ынка, пры дачцэ – пры да[цц]э.

5. Некаторыя правілы вымаўлення зычных у беларускай мове:

1) зычныя [з, с] ніколі не змякчаюцца перад [г', к', х'] (задняязычнымі): [ск']інуць, [сх']іліць, [зг']інаць. У астатніх выпадках гэтыя гукі змякчаюцца: [с'л']іва, [з'м']ена, [с'н']ег;

Заўвага. Гук [з] вымаўляецца цвёрда ў словах: у на[зв']е, аб пры[зм']е, пры феадалі[зм']е.

2) гукі [н, л] вымаўляюцца мякка перад [дз', й', н', ц']: на фро[н'ц']е, ка[н'й'а]к, малі[н'н']ік;

3) у словах з трохгукавым спалучэннем зычных гук [н] не змякчаецца: здра[нц'в']елы, ка[нс'п']ект;

4) гук [н] звычайна змякчаецца перад [з', л', с']: гартэ[н'з']ія, гама[н'л']івы, пе[н'с']ія;

Заўвага. Гук [н] вымаўляецца цвёрда ў словах: бе[нз']ін, у рама[нс']е, тра[нз']іт.

5) у службовых словах (перш за ўсё прыназоўніках) канцавыя [з] і [с] змякчаюцца: бе[з']яне, [з'л']ідай;

6) звонкія зычныя вымаўляюцца нязменна перад звонкімі (у тым ліку і перад санорнымі) і перад галоснымі. Аглушэнне звонкіх адбываецца толькі перад глухімі: на[дб]эзам, [зв]оза, але на[тш]колай.

Заўвага. Свісцячыя перад шыпячымі на стыку самастойных слоў захоўваюцца нязменна: Але[с'ж]артуе.

II. ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАГА ВЫКАНАННЯ

1. Адзначце словы, у якіх літары *е, ё, і, ю, я* абазначаюць два гукі:

1) Маіна;	4) Юрась;
2) Мар'я;	5) нюхаць.
3) ме́д;	

2. Адзначце словы, у якіх літары *е, ё, і, ю, я* служаць для абазначэння мяккасці папярэдніх зычных і абазначаюць адзін гук:

1) лясны;	4) юла;
2) цёмны;	5) ціха.
3) Іўе;	

3. Адзначце словы, у якіх ёсць два гукі [ы]:

- 1) заіскрыцца;
- 2) аўтаінспектары;
- 3) дэзынфармацыя;
- 4) бортінжынеры;
- 5) міжінстытуцкі.

4. Адзначце радок, у якім літара *і* абазначае гук [і] ва ўсіх словах:

- 1) у іх, у іншых, снег ідзе;
- 2) у маіх, у Індыі, маё і тваё;
- 3) імпарт, смех і грэх, аб'інелы;
- 4) рэкі, мой і твой, грак і галка;
- 5) Маіна, вераб'і, скіфы.

5. Адзначце словы, у якіх два галосныя гукі стаць побач:

1) сальфеджыя;	4) тэарэма;
2) кітаец;	5) альвеола.
3) туя;	

6. Адзначце словы, у якіх ёсць тры гукі [ы]:

- 1) дырыжоры;
- 2) палітінфарматы;
- 3) звышніцыятыўнасць;
- 4) контрыгры;
- 5) з Іванам.

7. Адзначце словы, у якіх ёсць два гукі [й']:

1) майстэрня;	4) з Ірынай;
2) яе;	5) з ялінай.
3) сціхні (загадны лад);	

8. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:

1) акіслены;	4) выправаджваць;
2) экзотыка;	5) сабакаводства.
3) скібіна;	

9. Адзначце словы, вымаўленне якіх супадае з напісаннем:

1) дожджык;	4) звышімклівы;
2) дождж;	5) Міхась.
3) верасень;	

10. Адзначце словы, у якіх правільна адзначаны выпадкі супадзення (несупадзення) напісання і вымаўлення:

- 1) ліпень (не супадае);
- 2) скептык (супадае);
- 3) вакзал (супадае);
- 4) закрываць (супадае);
- 5) з нябёс (супадае).

11. Адзначце словы, у якіх спалучэнні літар *д і з* абазначаюць два гукі:

1) аддзяўбці;	4) адзінарны;
2) адзываць;	5) адзначыць.
3) адзімаваць;	

12. Адзначце словы, у якіх спалучэнні літар *д і ж* абазначаюць адзін гук:

1) адгароджаны;	4) аджаць;
2) аджыць;	5) ураджайны.
3) дажджынка;	

13. Адзначце словы, пры формазмяненні якіх адбываецца з'ява дзекання ці цекання:

- 1) горад; 4) свет;
2) тыраж; 5) дыктоўка.
3) чыста;

14. Адзначце словы, у якіх адбываецца асіміляцыя зычных гукаў:

- 1) смела; 4) бензін;
2) гаспадарыць; 5) як быццам.
3) яна;

15. Адзначце словы, у якіх адбываецца асіміляцыя зычных па звонкасці:

- 1) Рагнеда; 4) сашчаміць;
2) вакзал; 5) футбол.
3) грузчык;

16. Адзначце словы, у якіх адбываецца асіміляцыя зычных па глухасці:

- 1) дзядзька; 4) таварыства;
2) адчуванне; 5) замкнуць.
3) згінуць;

17. Адзначце словы (спалучэнні слоў), у якіх адбываецца асіміляцыя па мяккасці:

- 1) снягі; 4) з нябёсаў;
2) васьмёрка; 5) бензін.
3) чацвер;

18. Адзначце словы, у якіх няма суседняй мяккасці зычных гукаў:

- 1) праталінка; 4) расцвітаць;
2) транзіт; 5) пралеска.
3) лісцік;

19. Адзначце правільныя транскрыпцыі слоў:

- 1) [цв'іла]; 4) [дарошк'і];
2) [яй'э]; 5) [рас'л'іны].
3) [скроз'];

20. Адзначце памылкова запісаныя транскрыпцыі слоў:

- 1) [сл'ады]; 4) [л'охк'і];
2) [пал'юй'э]; 5) [з'м'эшаны].
3) [й'янотаў];

21. Адзначце правільны варыянт транскрыпцыі слова *мядзведка*:

- 1) [м'адзв'этка]; 4) [м'адз'в'этка];
2) [м'адзв'эдка]; 5) [мядзветка].
3) [мядз'в'этка];

22. Адзначце словы, у якіх два мяккія гукі:

- 1) з'езд; 4) паехалі;
2) смех; 5) скіба.
3) адвіслы;

23. Адзначце словы, у якіх сустракаюцца няпарныя зычныя па глухасці / звонкасці:

- 1) футбол; 4) дожджык;
2) сцежка; 5) лістапад.
3) бяроза;

24. Адзначце словы, у якіх вылучаныя літары абазначаюць гук [ш]:

- 1) расчысціць; 4) дарожны;
2) шчасце; 5) вяртаецца.
3) морж;

25. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі літарамі і гукамі, якія яны абазначаюць:

А. Расчасаць	1. [с']
Б. Святло	2. [з]
В. Касьба	3. [ц]
Г. Мароз	4. [ш]
	5. [з']

- 1) АЗБ5В1Г2; 4) АЗБ1В5Г2;
2) А4Б5В1Г3; 5) А4Б1В5Г2.
3) А4Б1В5Г3;

26. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі літарамі і гукамі, якія яны абазначаюць:

А. Грузчык	1. [з]
Б. Звіць	2. [ш]
В. Перавозка	3. [с']
Г. Калодзезь	4. [ц]
	5. [з']

- 1) А1Б5В4Г3; 4) А2Б4В1Г3;
2) А2Б5В1Г3; 5) А2Б5В4Г3.
3) А2Б4В1Г3;

27. Адзначце словы, у якіх ёсць толькі глухія зычныя:

- 1) падсушыць; 4) распзнаваць;
2) адсвяткаваць; 5) кніжка.
3) абкат;

28. Адзначце словы, у якіх усе зычныя звонкія:

- 1) вакзал; 4) моладзь;
2) дожджык; 5) марозлівы.
3) дождж;

29. Адзначце правільныя сцверджанні:

1) у беларускай мове аднолькавая колькасць галосных гукаў і літар;

2) у беларускай мове 46 гукаў;

3) мяккасць папярэдняга зычнага ў беларускай мове абазначаецца літарамі *е, ё, і, ю, я* і мяккім знакам;

4) колькасць літар у рускай і беларускай мовах не супадае;

5) санорныя зычныя ніколі не аглушаюцца.

30. Адзначце характарыстыкі, якія адпавядаюць слову *размясціць*:

1) у слове 10 літар, 10 гукаў;

2) вымаўленне слова супадае з яго напісаннем;

3) у слове 5 мяккіх гукаў;

4) у слове 10 літар, 9 гукаў;

5) у слове ёсць санорны гук.

ДАВЕДКІ

1. 1, 2, 4. 2. 1, 2, 5. 3. 3, 5. 4. 4. 5. 1, 4, 5. 6. 1, 3. 7. 2, 5. 8. 1, 2, 5. 9. 1, 3, 5. 10. 2, 4. 11. 2, 3, 5. 12. 1, 3, 5. 13. 1, 3, 4. 14. 1, 5. 15. 2, 5. 16. 1, 2. 17. 1, 3, 4. 18. 1, 2, 5. 19. 4, 5. 20. 1, 2, 3. 21. 4. 22. 1, 2, 4. 23. 1, 3, 5. 24. 1, 2, 3. 25. 3. 26. 5. 27. 1, 3. 28. 1, 5. 29. 3, 4, 5. 30. 3, 4, 5.

Аляксандр КВЯТКОЎСКИ,

старшы выкладчык кафедры метадыкі
выкладання інтэграваных школьных курсаў
Беларускага дзяржаўнага педагогічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка.

СЮЖЭТ ПАЭМЫ “МАГІЛА ЛЬВА” ЯНКІ КУПАЛЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Мэты: актуалізаваць і пашырыць веды пра асобу Янкі Купалы як чалавека і пісьменніка, стварыць умовы для разумення ідэйна-мастацкага зместу паэмы “Магіла льва”; спрыяць развіццю навыкаў асэнсаванага ўспрымання паэтычнага твора эпічнага складу; выхоўваць пачуццё павагі да мінулага, абудзіць цікавасць да творчай спадчыны паэта.

Абсталяванне: мультымедыяная прэзентацыя, выстава кніг Янкі Купалы.

Эпіграф: Спадчына – адзіны завет,
Спадчына – усіх асноў аснова,
І нясе цераз вякі паэт
Матчына няскоранае слова...

С. Грахоўскі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. Рада вітаць вас. Сёння на ўроку мы зможам далучыцца да духоўнай спадчыны беларускага народа, пазнаёміцца з яшчэ адным цудоўным творам беларускай літаратуры.

Пра людзей мы мяркуем па іх справах, па спадчыне, якую яны пакінулі нашчадкам. І нашы славутыя пісьменнікі ў гэтым сэнсе – найярчэйшы прыклад. Літаратура – тая галіна духоўнай дзейнасці, дзе беларусы найбольш выразна праявілі сябе як нацыя.

• **Выразнае чытанне (вучань).**

Настаўнік. Паслухайце верш Петруся Броўкі, які яшчэ раз нагадае нам, што беларуская зямля была крыніцай натхнення для многіх майстроў слова.

Чытальнік.

Зямля Беларусі, зялёныя долины!
З крыніц тваіх чыстых пад шумнай вярбой
Зачэрпнулі думы Купала і Колас,
На кожнай сцяжынцы іх песня і голас
З тваёю журбою і ўцехай твайёй.
Пад гоманы бору, куванне зязюлі
Злажыў Багдановіч тут яркі вянок...
І поле, і пушчы, і рэкі тут чулі,
Як Цётка спявала, як марыў Бядуля,
Як слёзы рассыпаў Мацей Бурачок.

Настаўнік. Імёны якіх класікаў беларускай літаратуры вы сустрэлі ў гэтым вершы? Назавіце вядомыя вам творы гэтых пісьменнікаў. (*Янка Купала – верш “Спадчына”, паэма “Курган”; Якуб Колас – паэмы “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, казкі “Хмарка”, “Крыніца”; Максім Багдановіч – вершы “Зімой”, “Па-над белым пухам вш-*

няў”, “Зорка Венера”, “Слуцкія ткачыхі”, апавяданне “Музыка”; Цётка – артыкул “Шануйце роднае слова”; Змітрок Бядуля – апавяданне “На Каляды к сыну”.)

Настаўнік. Мацей Бурачок – літаратурны псеўданім беларускага пісьменніка Францішка Багушэвіча, з творчасцю якога мы будзем знаёміцца ў IX класе.

II. Праверка дамашняга задання.

Настаўнік. Мы закончылі вывучэнне раздзелаў “Толасам душы і сэрца” і “Павольная плынь аповеду”, пазнаёміліся з творамі лірычных і эпічных жанраў і іх мастацкімі асаблівасцямі. Успомнім, у чым яны заключаюцца, размеркаваўшы ў табліцу характарыстыкі гэтых жанраў.

• **Праца ў парах.**

Заданне. Размяркуйце ў адпаведныя часткі табліцы характарыстыкі, якія адносяцца да эпічных і лірычных жанраў.

Лірычныя жанры	Эпічныя жанры

1. На першым плане эмоцыі, перажыванні, твору ўласціва вобразнае выяўленне самых разнастайных адчуванняў і думак.

2. Як правіла, не мае сюжэта.

3. На першым плане падзеі.

4. Не паказвае чалавечыя характары ў развіцці.

5. Аснову твораў складае аўтарскі апавед пра падзеі і людзей.

6. Асаблівасцю твораў з’яўляецца шматбаковы паказ жыцця ў разнастайных яго праявах.

7. Невялікі па аб’ёме.

8. Вобразы герояў раскрываюцца пры апісанні аўтарам іх знешнасці, учынкаў і паводзін, мовы.

Даведка.

Лірычныя жанры	Эпічныя жанры
1. На першым плане эмоцыі, перажыванні, твору ўласціва вобразнае выяўленне самых разнастайных адчуванняў і думак. 2. Як правіла, не мае сюжэта. 3. Не паказвае чалавечыя характары ў развіцці. 4. Невялікі па аб’ёме	1. На першым плане падзеі. 2. Аснову твораў складае аўтарскі апавед пра падзеі і людзей. 3. Асаблівасцю твораў з’яўляецца шматбаковы паказ жыцця ў разнастайных яго праявах. 4. Вобразы герояў раскрываюцца пры апісанні аўтарам іх знешнасці, учынкаў і паводзін, мовы

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Існуюць творы, у якіх спалучаюцца эпічны і лірычны спосабы паказу жыцця. Такія творы называюцца ліра-эпічнымі. Гэта –

паэма, балада, прытча, байка. Вывучэнне ліра-эпічных жанраў мы пачынаем на сённяшнім уроку на прыкладзе цудоўнага твора аднаго з класікаў беларускай літаратуры. Імя гэтага паэта вядома нам з маленства. З дзіцячых гадоў запамінаецца партрэт, западае ў душу, хвалюе яго мудры, праніклівы погляд, ласкавая ўсмішка.

Дэманстрацыя рэпрадукцыі партрэта Я. Купалы.

Між самых крэўных, самых блізкіх
Яго партрэт знаёмы ўсім.
І дзеці з самае калыскі
Паэта прызнаюць сваім.

Пра каго ідзе гаворка? (*Янка Купала.*) Пра чалавека шмат можа сказаць яго знешнасць. Усім вядомы выраз: “Вочы – люстэрка душы”. Паглядыце на партрэт Янкі Купалы, скажыце, якім чалавекам ён вам уяўляецца. (*Адказы вучняў.*)

Настаўнік.

Такім і быў ён, задуменны,
Даступны і негаваркі;
Увайшоў у дом, у круг сямейны,
Як уваходзяць сваякі.

• Выразнае чытанне (вучань).

Чытальнік.

Змянялі лета восені і зімы,
Завеі замяталі след у след,
Шляхамі заняволенай радзімы
Пайшоў Прарок з жалейкаю у свет.
Спазнаў ён і знявагу, і нягоду,
У горы матчыныя песні прыгадаў,
І ў спадчыну пакутніку-народу
Усё, што ў сэрцы спела, перадаў.
Святло Купалавай навукі
Праз церні забаронаў і пагроз
Нясуць у свет няскораныя ўнукі,
Каб Беларусь спазнала лепшы лёс.

С. Грахоўскі.

• Зварот да эпіграфы.

Настаўнік. Як вы разумееце словы Сяргея Грахоўскага? Што для вас значыць выраз “спадчына Янкі Купалы”? Якія творы з літаратурнай спадчыны Янкі Купалы вы ведаеце? (*Адказы вучняў.*) Наперадзе ў вас яшчэ шмат сустрэч з творчасцю Янкі Купалы. Яго творы вы будзеце вывучаць на ўроках літаратуры і чытаць самастойна. Гэта дапаможа вам глыбей зразумець, чаму паэта называюць гонарам і сумленнем народа. А цяпер давайце ўспомнім, што пра Янку Купалу мы ўжо ведаем.

Заданне. Дапоўніце наступны тэкст фактамі з біяграфіі Янкі Купалы.

У ноч на Купалле ... ў фальварку ... Маладзечанскага раёна Мінскай вобласці ў сям’і арандатары Дамініка і Бянігны ... нарадзіўся хлопчык, якога назвалі ... Магчыма, бацькі далі яму такое імя, таму што прыйшоў хлопчык на свет

падчас народнага свята ... (“на Яна”). Літаратурнае ж імя ... ён абярэ сабе праз многа гадоў сам, свядома, ведаючы, што купальскія легенды беларусаў прасякнуты народнай марай пра свабоду, без якой няма шчасця. Шукаць кветку шчасця для сябе і свайго народа... Магчыма, так думаў малады паэт, беручы гэты псеўданім.

Даведка. У ноч на Купалле 7 ліпеня ў фальварку *Вязынка* Маладзечанскага раёна Мінскай вобласці ў сям’і арандатары Дамініка і Бянігны *Луцэвічаў* нарадзіўся хлопчык, якога назвалі *Іванам*. Магчыма, бацькі далі яму такое імя, таму што прыйшоў хлопчык на свет падчас народнага свята *Купалля* (“на Яна”). Літаратурнае ж імя *Купала* ён абярэ сабе праз многа гадоў сам, свядома, ведаючы, што купальскія легенды беларусаў прасякнуты народнай марай пра свабоду, без якой няма шчасця. Шукаць кветку шчасця для сябе і свайго народа... Магчыма, так думаў малады паэт, беручы гэты псеўданім.

Настаўнік. Сённяшні ўрок стане яшчэ адным адкрыццём Янкі Купалы. Купалы-паэта, патрыёта і чалавека... Адкрыццё адбудзецца дзякуючы знаёмству з паэмай “Магіла льва”. На вашу думку, аб чым можа быць твор з такой назвай? (*Адказы вучняў.*)

Зачараваны прыгажосцю народнай легенды, малады Луцэвіч абраў сабе псеўданім *Купала*. Фальклор жывіў творчасць песняра, даваў яму тэмы і вобразы. Паэма “Магіла льва” Янкі Купалы напісана на аснове народнай легенды пра заснаванне беларускага горада. Як вы думаеце, якога? Узгадайце гэтую легенду.

• **Пераказ / чытанне легенды пра заснаванне горада Магілёва.**

• **Паведамленне «Гісторыя стварэння паэмы “Магіла льва”».**

Паэма Янкі Купалы “Магіла льва” завершана 2 ліпеня 1913 г. у Акопах. Упершыню яна надрукавана ў Мінску ў газеце “Беларусь” 19–20 лютага 1920 г. Асобным выданнем выйшла ў Мінску ў 1927 г. тыражом 3 тысячы экзэмпляраў. У аснове сюжэта паэмы – легенда пра ўзнікненне горада Магілёва, пра асілка Машэку, нібыта пахаванага на гары з назвай Магіла Льва, альбо Машэкава гара. Паэма перакладзена на рускую, украінскую, літоўскую мовы.

• Рубрыка “Цікава ведаць”.

Паэма ў мастацтве

Паэма “Магіла льва” натхніла мастакоў, рэжысёраў, кампазітараў. Ілюстравалі паэму Міхаіл Басалыга, Міхаіл Бельскі, Арлен Кашкурэвіч, Мікола Купава, Васіль Шаранговіч, Янка Раманоўскі (1928–1974) – беларускі мастак, пляменнік Янкі Купалы. (*Дэманструюцца ілюстрацыі да паэмы.*)

Янку маці, Леакадзія Дамінікаўна, назвала ў гонар свайго старэйшага брата – Янкі Купалы. Бу-

дучы мастак нарадзіўся 24 жніўня ў Мінску. Дзяцінства яго прайшло побач са знакамітым дзядзькам: з нараджэння і да 1941 г. ён жыў у доме Янкі Купалы ў Мінску і на дачы ў Ляўках. Таму большая частка мастацкай спадчыны Янкі Раманоўскага была звязана з адлюстраваннем жыццёвага і творчага шляху Янкі Купалы. З натуры маляваў партрэты пісьменніка, яго сваякоў і знаёмых, купалаўскія мясціны ў Мінску і Ляўках.

Паводле матываў паэмы і іншых твораў Купалы на кінастудыі “Беларусьфільм” у 1971 г. створаны аднайменны кінафільм. Яго сюжэт наступны: даўным-даўно загахаўся полацкі князь Усяслаў у прыгажуню Любаву, нявесту кавалера Машэкі. Хітрасцю разлучыў ён загаханых. Сабраў тады Машэка дружыну і пайшоў помсціць князю за сваё зняважанае каханне і гонар, біцца за народную волю. Рэжысёр – Валеры Рубінчык. У галоўных ролях: Машэка – Алег Відаў, князь Усяслаў – Марыс Ліепа. Па матывах паэмы Рыгор Пукст напісаў оперу “Машэка”, а Яўген Глебаў – сімфанічную “паэму-легенду”.

Але народная легенда была толькі адпраўной кропкай для Купалавай фантазіі. Вобраз Машэкі атрымаў у паэта прынцыпова адрозную ад фальклорнай інтэрпрэтацыю. Ад фальклорнага прататыпа аўтар узяў толькі вонкавае – канву сюжэта і народныя ўяўленні пра Машэку як волата, яго незвычайныя рост і моц.

Мы ўжо выказвалі меркаванне, пра што можа быць гэты твор, яшчэ адной своеасаблівай падказкай вам будзе буктрэлер да паэмы.

• Рубрыка “Моўная хвілінка”.

Настаўнік. Як вы разумееце значэнне слова *буктрэлер*? З якой мовы яно запазычана? (*Буктрэлер – англ. booktrailer – рэкламны відэаролік, мэта якога абудзіць цікавасць да творчасці пэўнага аўтара або жаданне прачытаць твор.*) Галоўнае ў буктрэлерах – захаваць інтрыгу, акцэнтаваўшы ўвагу на яркіх момантах біяграфіі пісьменніка, эпізодах твора, але не раскрываць змест цалкам. Рэкламы-буктрэлеры часта дэманструе тэлеба-

чанне перад паказам новага серыяла або фільма, каб яго захацела паглядзець як мага болей людзей. Буктрэлер служыць імпульсам, што абуджае цікавасць да пазнання літаратуры, чытання ў арыгінале, а не ў скарачаным выглядзе.

З нагоды 135-годдзя з дня нараджэння беларускіх пісьменнікаў Янкі Купалы і Якуба Коласа Нацыянальны інстытут адукацыі ладзіў дыстанцыйны конкурс “Фэст буктрэлераў па творах Янкі Купалы і Якуба Коласа”, асноўныя мэты якога – фарміраванне і развіццё цікавасці да вывучэння творчасці пісьменнікаў, папулярызацыя іх твораў, а таксама развіццё чытацкай культуры ўдзельнікаў. Адзін з буктрэлераў, дзе выкарыстаны ўрыўкі з мастацкага фільма “Магіла льва”, прапануецца вашай увазе.

• Прагляд буктрэлера “Магіла льва”.

Настаўнік. Як вы зразумелі з буктрэлера, пра што гэты твор? Ці з’явілася жаданне яго прачытаць?

• Чытанне паэмы “Магіла льва”.

• **Гутарка па пытаннях** (выяўленне першаагаворы чытацкага ўспрымання).

1. Якое ўражанне на вас зрабіў твор?

2. З якім пачуццём вы яго чыталі?

3. Якія эпізоды вас найбольш зацікавілі, усхвалявалі?

IV. Дамашняе заданне.

Прачытаць паэму “Магіла льва”, скласці яе цытатны план.

V. Падвядзенне вынікаў урока, каментаванае выстаўленне адзнак. Рэфлексія.

Заданне. Закончыце выказванні.

Урок мяне ўзбагаціў новымі ведамі... .

Найбольш цікавым на ўроку для мяне было... .

Урок мяне падштурхнуў да роздуму... .

Наталля КУРАТНІК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
гімназіі № 2 г. Пінска.

Дыдактычны матэрыял

БРЭЙН-РЫНГ ПА ТВОРАХ МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА*

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1) Калі і дзе нарадзіўся Міхась Стральцоў? (*Міхась Лявонавіч Стральцоў нарадзіўся 14 лютага 1937 г. у в. Сычын Слаўгарадскага раёна*

* Пытанні і заданні паводле твораў “Двое ў лесе”, “Сена на асфальце”, “Адзін лапаць, адзін чунь”, “Смаленне вепрука”, “На чацвёртым годзе вайны”.

Магілёўскай вобласці ў сям’і вясковага настаўніка.)

2) Як называецца твор М. Стральцова, дзе паказана заўчаснае сталенне хлопчыка, яго жаданне дапамагчы маці і бабулі – узяць на сябе адказнасць за лёс сям’і? (“*На чацвёртым годзе вайны*”).

3) Імя галоўнай гераіні апаўдана “*На чацвёртым годзе вайны*”. (*Маруся*).

4) Як называецца прадмет, пры дапамозе якога Маруся малола ў хаце ячмень? (*Жорны.*)

5) Куды схаваўся малы хлопчык, герой апавядання “На чацвёртым годзе вайны”, пакрыўджа-ны бабуляй? (*Будан.*)

6) Апавяданне, у якім расказваецца, як бабуля адсцябала матузамі малога ўнука за тое, што абшчыпаў, не дачакаўшыся вчэры, акрайчык ацеслівага, спечанага з бульбы і ячменных шароек хлеба. (*“На чацвёртым годзе вайны”.*)

7) З якога твора радкі: “Сон. / Сон. / Сон. / Ноччу, бязлюднай і цёмнай, / Іду па зямлі, / Вышэзны і лёгкі, / Пакалыхваюся ад туті”? (*“Адзін лапаць, адзін чунь”.*)

8) Першаадкрывальнікам загадкі якога паэта, на думку пісьменніка, кандыдата мастацтвазнаўства, з’яўляецца Міхась Стральцоў? Як называецца гэты твор? (*Максім Багдановіч; эсэ “Загадка Багдановіча”.*)

9) Раман якога пісьменніка пераклаў М. Стральцоў на беларускую мову? (*Раман “Буранны паўстанак” Чынгіза Айтматава.*)

10) Хто аўтар слоў: “Самае дарагое ў чалавека – гэта жыццё...”? У якім творы М. Стральцова прыведзены гэтыя словы? (*Мікалай Астроўскі; апавяданне “Сена на асфальце”.*)

11) Якая самая патаемная мара і самая душэўная думка жыла ў сэрцы галоўнага героя Віктара з апавядання “Сена на асфальце”? (*Прымірыць у сваёй душы горад і вёску.*)

12) “Быў у нас фінінспектар, страшны чалавек. Іншым разам лазіў па куфрах, спаганяў падаткі”. Якую мянушку меў гэты адмоўны персанаж? З якога ён твора? (*Куфар; “Сена на асфальце”.*)

13) Якімі адкрыццямі ўзбагаціў Міхась Стральцоў беларускую і еўрапейскую літаратуру? (*Пісьменнік апісаў тып чалавека, які пакінуў вёску і не прыжыўся ў горадзе, праявіў знайшоў ёмістую формулу такога стану і вызначыў яго як “сена на асфальце”.*)

14) Праз які вобраз-дэталю Міхась Стральцоў раскрывае ідэйны пафас апавядання “Смаленне вепрука”? (*Шэрае птушанё.*)

15) Як называлі пакаленне пісьменніка? (*Дзеці вайны, шасцідзясятнікі і філалагічнае пакаленне.*)

16) Якую ўзнагароду атрымаў Міхась Стральцоў у 1988 г. за зборнік паэзіі “Мой свеце ясны”? (*Пасмяротна ўганараваны званнем лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР імя Янкі Купалы.*)

17) **Чорная скрынка.**

У ёй знаходзяцца апельсін, бульбіна, скварка, бляшанка з-над ваксы, тры рублі.

а) У адным з апавяданняў М. Стральцова галоўная гераіня на рагу вуліцы рассыпала

фрукты. Такія знаходзяцца ў скрынцы. (*Апельсіны.*)

б) Прачытаўшы апавяданне пісьменніка, мы даведваемся, як маці частавала сына, які вярнуўся са службы, высыпаўшы на ручнік тое, што ляжыць у скрынцы. Што гэта? (*Бульба.*)

в) Герой апавядання “Двое ў лесе” вельмі любіць есці тое, што ляжыць у куфры, спечанае на ражончыку. Што ж ён любіць? (*Скварка.*)

г) Героі апавядання “Сена на асфальце” за вёскаю, у бярозавым гаі, восенню закапалі запіску. Той прадмет, у якім знаходзілася запіска, ляжыць у куфры. Што гэта за прадмет? (*Бляшанка з-над ваксы.*)

д) У другім лісце Віктар свайму сябру піша і ўспамінае, як аднойчы маці адправіла яго ў школу, даўшы ў рукі новенькія грошы на Чырвоны Крыж. Колькі грошай дала маці сыну? Гэтая сума знаходзіцца ў скрынцы. (*Тры рублі.*)

18) **Бліц.**

а) Кім працавалі бацькі пісьменніка? (*Бацька Лявон Клімавіч быў дырэктарам школы, маці Марына Міхайлаўна займалася хатняй гаспадаркай.*)

б) Якую назву мае твор пісьменніка пра дзяцінства? (*“Дзяцінства, якое мы помнім”.*)

в) Калі памёр Міхась Лявонавіч Стральцоў? (*23 жніўня 1987 г.*)

г) Назавіце творы, у якіх дзейнічаюць героі:

- Мікола Клыбкі, Васіль, Марына (*“Двое ў лесе”*);

- Лена, Віктар, дзядзька Ігнат (*“Сена на асфальце”*);

- апавядальнік, яго добры знаёмы, маці (*“Смаленне вепрука”*).

д) Пазнайце герояў па апісанні:

- маладая, прыгожая настаўніца, загарэлая, светлавалосая, тонкая, позірк цёплы, ласкавы, вочы блакітныя льдзінкі (*Марына; “Двое ў лесе”*);

- лысаваты, цыбаты, разумны чалавек, біты жыццём (*гаспадар; “Смаленне вепрука”*);

- крывароты, нізкарослы, з высокай грудзінай, зялёны ў твары (*Аўдулін Паўлік; “Адзін лапаць, адзін чунь”*).

19) **Ілюстрацыя.**

Разгледзьце ўважліва ілюстрацыю да апавядання “На чацвёртым годзе вайны”. Назавіце галоўных герояў твора. (*Старая бабуля, яе нявестка Маруся і яе малы ўнук.*)

Любоў БАЛУЕВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 8 г. Магілёва.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Увага! Конкурс!

“Я – ТЭАТРАЛ!”

КОНКУРС РЭЦЭНЗІЙ НА СПЕКТАКЛІ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АКАДЭМІЧНАГА ТЭАТРА ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

Паважаныя сябры! 2020 год адметны знакавай у культурным жыцці Беларусі падзеяй – 100-годдзем Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы. Рэдакцыя часопіса “Роднае слова” працуе над падрыхтоўкай праекта, прысвечанага гэтаму юбілею: кожны нумар выдання ў наступным годзе будзе змяшчаць абавязковы блок публікацый, якія не толькі распавядуць пра гісторыю, традыцыі і сучаснасць найстарэйшага тэатра Беларусі, але і пакажуць яго культуравызначальную каштоўнасць праз сувязь са знакамітымі асобамі беларускага мастацтва.

У межах праекта рэдакцыя часопіса “Роднае слова” сумесна з Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы абвешчаюць конкурс рэцэнзій на спектаклі гэтага тэатра “Я – тэатрал!” сярод навучэнцаў IX–XI класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі, навучэнцаў устаноў прафесійна-тэхнічнай і сярэдне-спецыяльнай адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Конкурс праводзіцца з 1 студзеня да 30 лістапада 2020 г. Палажэнне аб конкурсе змешчана ніжэй, а таксама на сайце часопіса: www.rod-slova.by.

Запрашаем юных прыхільнікаў Купалаўскага тэатра далучыцца да святкавання годнага юбілею і ўзяць удзел у конкурсе!

ПАЛАЖЭННЕ

аб конкурсе рэцэнзій на спектаклі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы “Я – тэатрал!”

I. Агульныя палажэнні.

Конкурс рэцэнзій “Я – тэатрал!” (далей – конкурс), прымеркаваны да 100-годдзя Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, праводзіцца па ініцыятыве часопіса “Роднае слова” і Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы (далей – арганізатары). Конкурс скіраваны на далучэнне вучнёўскай моладзі (далей – канкурсанты) да гісторыка-культурных каштоўнасцей Беларусі; папулярызацыю і пашырэнне сферы выкарыстання беларускай мовы; эстэтычнае выхаванне і развіццё творчых здольнасцей навучэнцаў.

1.1. Задачы конкурсу:

- павышэнне цікавасці да дзейнасці і здабыткаў Купалаўскага тэатра як захавальніка традыцый айчыннага тэатральнага мастацтва;
- пашырэнне ўвагі да сучаснага рэпертуару тэатра;
- садзейнічанне эмацыйна-асобаснаму ўспрымання літаратурна-драматычных твораў;
- выяўленне і заахвочванне таленавітых канкурсантаў, фарміраванне матывацыі да актыўнай творчай дзейнасці.

1.2. Тэрміны правядзення конкурсу:

- пачатак конкурсу – 1 студзеня 2020 года;

- заканчэнне прыёму рэцэнзій – 1 кастрычніка 2020 года;

- падвядзенне вынікаў – кастрычнік – лістапад 2020 года.

II. Удзельнікі конкурсу і ўмовы ўдзелу.

2.1. Удзельнікамі конкурсу могуць быць навучэнцы IX–XI класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі, навучэнцы устаноў прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі Рэспублікі Беларусь. Матэрыялы на конкурс дасылаюць самі ўдзельнікі або педагогі-кіраўнікі.

2.2. На конкурс прымаюцца раней не друкаваныя творчыя работы ў жанры тэатральнай рэцэнзіі (водгуку), напісаныя ўдзельнікамі на адзін са спектакляў Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, якія складаюць рэпертуар 100-га тэатральнага сезона. Мова рэцэнзіі – беларуская. Аб’ём твора не павінен перавышаць 6 старонак друкаванага тэксту, або 12 тыс. друкаваных сімвалаў (з прабеламі).

2.3. Пажадана, каб тэкст рэцэнзіі быў надрукаваны ў рэдактары MSWord. Шрыфт Times New Roman, 14 кегль, інтэрвал 1,5. Параметры старонкі: справа – 10 мм, злева – 30 мм, зверху і знізу – па 20 мм.

2.4. Для ўдзелу ў конкурсе неабходна падаць заяўку з наступнымі звесткамі:

- прозвішча, імя, імя па бацьку аўтара (поўнасьцю);
- назва рэцэнзіі (з пазначэннем спектакля);
- хатні адрас, электронны адрас, нумары тэлефонаў (хатні, мабільны) аўтара;
- назва навучальнай установы, клас або група, паштовы адрас, электронны адрас і тэлефон установы адукацыі
- прозвішча, імя, імя па бацьку кіраўніка (поўнасьцю), пасада, кваліфікацыйная катэгорыя, нумары тэлефонаў (хатні, мабільны).

Заяўка завяраецца подпісам аўтара або аўтара і кіраўніка.

Сваёй заяўкай удзельнік пацвярджае аўтарства і згоду з умовамі правядзення конкурсу.

2.5. Заяўкі і рэцэнзіі з пазнакай “На конкурс” дасылаюцца (адным лістом) на электронны адрас часопіса “Роднае слова”: konkurs@rod-slova.by.

III. Парадак арганізацыі і правядзення конкурсу.

3.1. Журы фарміруюць арганізатары конкурсу.

3.2. Ацэнка конкурсных рэцэнзій праводзіцца па наступных крытэрыях:

– жанрава-тэматычная адпаведнасць тэме конкурсу;

– сэнсавая цэласнасць, лагічнасць і арыгінальнасць тэксту;

– змястоўнасць і творчы падыход.

3.3. Пераможцы конкурсу будуць узнагароджаны дыпламамі і памятнымі падарункамі, а таксама стануць удзельнікамі спецыяльнай экскурсіі па закулісці Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы.

3.4. Паведамленне пра час і месца правядзення ўзнагароджання ўдзельнікаў конкурсу ажыццяўляюць арганізатары.

3.5. Рэцэнзіі, дасланыя на конкурс, якія, на думку арганізатараў, уяўляюць творчую каштоўнасць, могуць быць змешчаны ў часопісе “Роднае слова” або на сайце выдання. Аўтарскія правы захоўваюцца за аўтарам.

3.6. Вынікі конкурсу будуць апублікаваны ў № 12 за 2020 г. часопіса “Роднае слова”.

IV. Дадатковыя ўмовы.

4.1. У Палажэнне могуць быць унесены змены, якія зацвярджаюцца арганізатарамі.

4.2. Змены ў Палажэнні ўступаюць у сілу з моманту іх апублікавання ў часопісе “Роднае слова”.

Год малой радзімы

ЛІНЯ ЖЫЦЦЯ МІКОЛЫ ВЯРШЫНІНА

СЦЭНАРЫЙ ПАСЯДЖЭННЯ КЛУБА “КЛАСІКІ І СУЧАСНІКІ”

Мэта: знаёмства з жыццём і творчасцю Міколы Вяршыніна.

Задачы: раскрыць асаблівасці творчасці паэта; удасканальваць навыкі выразнага чытання; развіваць творчыя здольнасці, выходзяць мастацкі густ, любоў і павагу да нацыянальнай культуры.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, мультымедычны праектар для дэманстрацыі слайдаў, выстава кніг Міколы Вяршыніна.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Уступ.

Чытальнік.

Вершы з перцам і соллю

Усіх чаруе лірыка сабой,
Высокімі пачуццямі пранізвае.

Мультымедычная прэзентацыя
да матэрыялу.

Задзірлівы ж паэт ірвецца ў бой
І сатырычнага канька закілізвае.

Сатыра – кліч душы, а не прыгон:
Хто дрэнна сядзе – тут жа і пакаецца,
Бо вельмі ж наравісты конь-агонь:
Усё імкнецца скінуць і брыкаецца.

Ад крытыкі няма нікому зла –
Мы ўсе сатыру хочам бачыць колкай.
Ды каб яна такою і была,
Не падразайце лепш яе іголкай.

Сатырыку ўсё добра прыкмячаць,
Сваіх пазіцый не здаваць ніколі –
Бо ўжо калі сатырыкі маўчаць –
Гуляць беспакarana злу на волі.

Настаўнік. Ужо больш за 70 гадоў, як адчыніў дзверы Мінскі дзяржаўны аўтамеханічны каледж. З таго часу з гэтых сцен выйшла шмат цікавых, таленавітых людзей, якія працавалі і працуюць у прамысловасці, педагогіцы, сцвердзіліся як кіраўнікі і арганізатары вытворчасці. Сярод выпускнікоў –

інжынер і паэт-сатырык Мікалай Пятровіч Вяршынін, які атрымаў дыплом тэхніка ковачна-штампавачнай вытворчасці ў 1958 г. Сёння мы раскажам пра гэтага цікавага, светлага чалавека, згадаем некаторыя факты біяграфіі, пазнаёмімся з творамі. “Лінія жыцця Міколы Вяршыніна” – так назвалі мы пасяджэнне клуба “Класікі і сучаснікі” (слайд 1). Пачнём гаворку пра паэта-сатырыка не з гумарыстычных і сатырычных твораў, а з лірычнага верша пра Радзіму (слайд 2).

Чытальнік.

Мой край

Ледзь пасвятлее ў Светлагорску –
І прачынаецца мой край.
Едзь у райцэнтр, горад, вёску,
Любое месца – гэта рай.

Шмат маладых у Маладзечне,
Вакол Барысава – бары.
І слаўна ў Слаўгарадзе вечным,
І людзі мірныя ў Міры.

У Лідзе Лідаў звабных многа –
Красунь, што кожны ўзяць бы рад.
І робяць новыя дарогі
Ў Старых Дарогах акурат.

Не глуха ў Глуску, а цікава,
Углыб Глыбокае глядзіць.
Дамы паставілі Паставы,
І добра ў Добрушы пабыць.

А горы солі ў Салігорску –
Хоць на ўвесь свет яе бяры.
І шмат азёр ля Белазёрска
Блакітам ззяюць на зары.

У Століне сталы засланы.
Пад Тураў – тураў статкі йдуць.
Напружышся – і вось Пружаны,
Ружаны ружамі цвітуць.

У Слуцку Случ цячэ прывольна,
Ў Вілейцы Вілія бяжыць.
Зачараваць і Нёман здольны,
Цудоўна ў Жыткавічах жыць.

У госці кліча Клічаў часта.
У Любань любя завітаць.
Масцяць Масты дарогу ў шчасце,
У Шклове вокны сонцам шкляць.

О Беларусь, мая Радзіма,
Край родны, велічны, святы!
Мне кожны твой куток любімы.
Найдаражэй –
Жыццё і ты!

II. Асноўная частка.

• Звесткі з біяграфіі.

Настаўнік. Прыгажосць нашай Радзімы і ў прыродзе, і ў людзях, і ў іх справах, і ў назвах гарадоў і вёсак, і ў мове. Што і выказаў паэт у творы (слайд 2).

Вучоба ў Мінскім аўтамеханічным тэхнікуме для Мікалая Пятровіча Вяршыніна – у далейшым паэта-сатырыка Міколы Вяршыніна – стала вызначальнай у выбары жыццёвага шляху, які ён звязваў з вядучымі прамысловымі прадпрыемствамі сталіцы: працаваў інжынерам Мінскага падшыпнікавага завода, Мінскага трактарнага завода, вядучым інжынерам аддзела маркетынгу навукова-вытворчага аб’яднання “Прагрэс” (слайд 3).

Маленства Мікалая Пятровіча было нялёгкім: бязбацькавіч зведаў і бясхлебіцу. Бацькоў не помніў, як і ранняя дзяцінства. Нарадзіўся ў 1940 годзе, а бацькі загінулі на пачатку Вялікай Айчыннай вайны пад бамбёжкай. Асірацелы Мікола да 11-гадовага ўзросту выхоўваўся ў цёткі, потым у дзіцячых дамах (слайд 4).

Зварніце ўвагу на здымак. Гэта выхаванцы дзіцячага дома ў Шацку. 1951 год. Чацвёрты клас. Трэці справа ў першым шэрагу – Коля Вяршынін. У цэнтры другога – любімая настаўніца – Лідзія Дзмітрыеўна Шэлега (слайд 5).

Чытальнік.

Лінія жыцця

Не проста жыў я – і зусім не лёгка.
Такіх, дарэчы, многа ёсць між нас,
І на плячах, тады даволі крохкіх,
Ляжаў такі суровы, жорсткі час.

Але хлапчук, дапытлівы і жвавы,
Я вырас, пасталеў і памужнеў.
Дапамаглі мне людзі і дзяржава.
Па-рознаму жылося ім і мне.

Ды ад жыцця куды было нам дзецца?
Я не рабіў вялікіх, важных спраў:
Галоднаму – заўжды даваў пад’есці,
Бяднейшаму – рубель даваў.

І дзве заслугі, думаю – што маю –
Бо лінія жыцця была свая:
Нікому –
Не павінен ні рубля я,
І век –
Нікога не пакрыўдзіў я.

Да ісціны імкнуўся сам пры гэтым,
Рабіў, што мог,
І зараз – што магу.
Усё жыццё
Стараўся быць паэтам,
А буду ім – і вам дапамагу.

Настаўнік. У чатырнаццаць гадоў Коля Вяршынін паступіў у Мінскі аўтамеханічны тэхнікум – так тады называлася наша навучальная ўстанова. Працытуем некаторыя дакументы, знойдзеныя ў архіве каледжа (слайд 6). З аўтабіяграфіі: “...Родился 1940 г. в деревне Михалевичи Шацкого сельсовета Руденского района Минской области. Родители мои были убиты во время войны. В 1947 г. пошёл в первый класс. До 1951 г. проживал у тёти, а в 1951 г. поступил в детский дом. Теперь я окончил 7 классов и нахожусь в детском доме”.

Адзначу, што залічэнне ў тэхнікум адбывалася па выніках пяці экзаменаў. Коля Вяршынін паспяхова іх здаў: матэматыку вусна і пісьмова, рускую мову і літаратуру вусна і пісьмова, таксама Канстытуцыю СССР.

З дакументаў бачым, маленства і юнацтва нашага выпускніка не было вясёлым. Але ён знайшоў сілы і здольнасць... смяяцца. Прызванне Міколы Вяршыніна – сатыра і гумар. Пісаць пачаў у 1960 г. падчас службы ў пагранічных войсках у Эстоніі. Друкаваўся ў газетах, часопісах, калектыўных зборніках. У 1972 г. убачыла свет першая кніга сатырычных і гумарыстычных вершаў “Без віны вінаватыя”. З таго часу выйшла 15 кніг паэта-сатырыка (слайды 7, 8).

Талент Мікола Вяршынін атрымаў у спадчыну ад бацькоў. Бацька яго калісьці добра іграў на гармоніку, а Мікалай Пятровіч любіў спяваць песні і раманы пад гітару. Маці валодала паэтычнымі здольнасцямі, складала гумарыстычныя вершы-экспромты пра аднавяскоўцаў.

Паэзіяй стаў захапляцца,
І меў я радасць не адну.
Раней складала вершы маці,
Але загінула ў вайну.

Пра ласку я тады забыўся:
Быў сын вайны, нялёгка рос.
У спадчыну мне засталіся
Верш маці і сіроцкі лёс (слайд 9).

У творчай спадчыне Міколы Вяршыніна прадстаўлены розныя жанры: байкі, гумарэскі, фельетоны, мініяцюры, каламбур, эпіграмы, сатырычныя вершы. І тэматыка яго твораў разнастайная: крытыкаваў бюракратаў, гультаяў, хабарнікаў, падхалімаў, высмейваў кар’ерыстаў, п’яніц, зладзеяў. І рабіў ён гэта з вялікім запалам, вельмі дасціпна (слайд 9).

Чытальнік.

Чаму абраў я гэты жанр

Чаму пішу сатыру й гумар?
Прамы характар мой таму,
Не падабаўся шмат каму я
І падабаўся шмат каму.

Я быў дзетдомавец, рабочы,
Студэнт і колькі год салдат.
Глядзець і ўсё казаць у вочы
Мяне выхоўваў інтэрнат.

Было б куды прыемней кветкі
На ніве лірыкі збіраць,
Ды пустазелле ёсць, хоць зрэдку, –
Яго ж хтось мусіць вырываць.

• Сатырычныя творы.

Настаўнік. А зараз прагучаць сатырычныя творы. Пачнём з баек. Байкі ў Міколы Вяршыніна ў асноўным на вытворчую тэму. Ды і як можна было гэтую тэму абысці – аўтар працаваў на заводах Мінска (слайд 9).

Чытальнік.

Бракаробы

Машыну дзесьці выраблялі.
Каваль Антось выконваў вось.
Ціт мудраваў над каленвалам,
А токар Клім выточваў штось.

Недакаваў Антось пакоўку,
Недарабіў Ціт каленвал.
Недтачыў Клім загатоўку.
А як збіралі? На аўрал.
Усе прыклалі рукі недзе,
А план патрэбен, план – закон.
Начальнік АТК не ўгледзеў,
Бо хоча прэмію і ён.

Пайшла машына выкручаста
(Сяк-так сабраная была).
Ды... развалілася на часткі,
Да прахадной не дабрыла.

* * *

То быў не проста дрэнны знак,
Бо дзе халтура, там і брак.

Настаўнік. Думаю, што праблема гэтая і сёння актуальная. А вось як растлумачыў паэт сувязь працы на заводзе і напісанне сатырычных твораў: “Што датычыцца інжынерных пасадаў, то трэба сказаць, што работа ў калектывах мяне моцна падсілкоўвала ў творчым сэнсе, паколькі здаралася шмат кур’ёзаў, хацелася выказаць у дабрадушна-жартаўлівым тоне сваё меркаванне наконт той ці іншай падзеі. Вось і браўся вечарамі за пяро. Паступова ў газетах і часопісах пачалі з’яўляцца гумарэскі, фельетоны. Дарэчы, да гумару як у працоўных калектывах, так і ў органах улады, ставіліся вельмі прыхільна. У фельетонах, якія заўсёды былі рэччу вострадэфіцытнай, я высмейваў недахопы ў гаспадаранні, у сацыяльна-побытавай сферы, галіне культуры” (слайд 10).

Чытальнік.**Бык ва ўладзе**

Як толькі Бык заняў пасаду,
Парадак свой ва ўсім завёў:
Дзе прымяняў усю ўладу,
А дзе не ўжываў правоў.

Аднойчы Конь араў палетак,
Зрабіў даўжэйшай баразну.
І Бык за грэх нязначны гэты
Яму ўкінуў, як каню.

А Певень ледзьве не загінуў,
Бо перарваў бычыны сон.
Бык капытом яго падкінуў,
Каб больш не кукаркаў ён.

Была зусім бяскрыўднай Кошка;
З Быком не гавары да трох:
Памяўкала аднойчы трошкі,
І Бык падняў яе на рог.

А вось Казёл стаптаў нямала
Ў гародзе град – і не зірнуў,
Свіння ўсё поле раскапала,
Баран – вароты развярнуў.

І хоць рабі ўсё там нанова –
Зрабілі гаспадарцы зло.
А Бык ім толькі... даў вымову,
Бо правіла ў яго было:

Каго люблю і з кім сябрую,
Я тым усе грахі дарую.
Нялюбых жа сатру з дарогі,
Бо маю капыты і рогі.

Настаўнік. “Як хочаце ўзвысіць творчасць – тады ідзіце на вытворчасць”, – так пракаментываў Мікола Вяршынін сваё творчае крэда.

А вось байка “Конкурс” уздымае праблемы разумення мастацтва. І не толькі мастацтва.

Чытальнік.**Конкурс**

Аб’яўлен быў у лесе конкурс песні.
– У хор прымаюць! – чутку тут разнеслі.
Зляцеліся Сініцы, і Стрыжы,
І Вераб’і, і Галкі, і Чыжы.

Вароны каркалі і зграю ляталі,
Сарокі, як трашчоткі, стракаталі,
І Зяблік прыляцеў туды, і Драч.
Журы ўзначаліў сам Крумкач.

На конкурс прыляцеў здалёк Салоўка.
Крумкач пракаркаў: “Быццам ты і лоўкі,
Але зусім няважны выгляд маеш.
Паслухаем, ці хораша спяваеш.

А ці высокага ты варты звання –
Закрывае рашыць галасаванне.
Калі падымуць за цябе хвасты –
У хор тады прыняты будзеш ты”.

Спявалі ўсе, камісія сачыла,
У хор “славурых” птушак залічыла,
Хоць як хто песню ні спяваў сваю,
Была адмова толькі Салаўю.

– У хор да нас зусім не падыходзіш:
Званчэй за усіх ты песенькі выводзіш.
У спевах тваіх мала прастаты,
Бяда, што надта галасісты ты...

Настаўнік. Будзе цікава зачытаць факты пра паэта, якія прыводзіць яго сябар Юрась Нера-ток: «Яшчэ адна асаблівасць Міколы Вяршыніна як чалавека і творцы. Ён рэкардсмен. Уся яго няўрымслівая натура была накіравана на дзяся-ненне максімальных вынікаў. І трэба сказаць, што гэта яму ўдаецца. Тэрмін яго навучання ў розных установах складае 19 гадоў (акрамя аўтамеханічнага тэхнікума, Мікола Вяршынін скончыў гістарычны факультэт БДУ ў 1970 г., аддзяленне сацыялогіі ўніверсітэта марксізму-ленінізму ў 1972 г.), а працоўны стаж – 46! А як вам 112 заахвочванняў у працоўнай кніжцы? 15 уласнымі кніжкамі і 24 калектыўнымі зборнікамі творцаў напэўна не здзівіш, аднак калі ў Беларусі існавала б аддзяленне кнігі рэкордаў Гінеса, то, несумненна, па колькасці публікацый Мікалай Пятровіч заняў бы ў ёй пачэснае месца. Так, да зборніка выбраных твораў “І роздум, і смех, і любоў” далі прэзентацыі 45 газет. Трэба заўважыць, што Мікалаю Пятровічу прысвечана звыш ста вершаў» (слайд 11).

На здымках вы бачыце кнігі Міколы Вяршыніна: “Дагуляўся”, “Нашто мне жаніцца”, “Не сышліся характарамі”, “Мышь под веником” (пераклады твораў на рускую мову) “І роздум, і смех, і любоў” – падарунак Мінскай абласной бібліятэцы імя Пушкіна, “Дакрытыкаваўся” – падарунак аўтара Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, “Найважнейшыя аб’екты”, “Вочы ў вочы” (слайды 12–21).

Наступны твор мы і каментываць не будзем. Ён гаворыць сам за сябе...

Чытальнік.**Аб зручнасцях жыцця**

На лесанарыхтоўках
Дырэктар быў Асёл,
Заўгасам Ліс быў лоўкі,
Вазіў бяргвенні Вол.

Хоць пятым колам Ліс той
У гэтым возе быў,
Але ва ўсіх дачыста
Вядомасць ён набыў.

Любіла ўсё начальства,
Што быў паслушны ім,
Што сам даволі часта
Рабіў паслугі ўсім.

Аслу патрэбна ўранку
Дзяцей завесці ў сад –
Вядзе Ліс аж да ганку
У садзік Асянят.

А Воўк? Асла ён любіць,
Зайчацінку ў саку –
Усіх Зайцоў Ліс губіць,
Каб дагадзіць Ваўку.

Галоўным інжынерам
Конь працаваў тады –
Авёс яму без меры
Ліс выдаваў заўжды.

Каму расчэша грыву
Ці траўку, дзічыну
Ён прынясе лісліва –
Не ў працы ж гнуць спіну.

А Вол цягаў бяргенні,
Адзін выконваў план,
І ўпіраўся вельмі,
І быў ён без заган.

Дзялянка ж ад канторы
Далёкаю была,
Начальства, як на гора,
Не ведала Вала.

Яго не сустракала,
І славы не дало,
Капыт не паціскала,
І прэмій не было.

* * *

Для тых, хто хоча жыць зручней,
Заўжды, як правіла, важней,
Не працаваць больш ды цяжэй,
А да начальства быць бліжэй.

Настаўнік. Мікола Вяршынін шмат гадоў кіраваў літаратурнымі аб'яднаннямі пры Мінскім трактарным заводзе, рэдакцыях газет “Мінская праўда” і “Чырвоная змена”. Як успамінала Ніна Тарасаўна, жонка паэта, “ведаў беларускую творчую эліту, часта сустракаўся з адметнымі людзьмі свайго часу”.

На здымку пісьменнік з беларускімі і рускімі калегамі ля помніка Ф. Цютчаву (слайд 22). Шмат твораў на літаратурную тэму. Гэта і гумарыстычная “Літаратурная энцыклапедыя” ад Міколы Вяршыніна:

Ганарар – не заўсёды адпавядае гонару.
Гіпербала – захвальванне не вельмі здольнага аўтара.

Пародыя – распаўсюджаны сярод сатырыкаў спосаб набыць шмат ворагаў.

Чытанне – карысны занятак не толькі для чытача, але і для аўтара.

• Эпіграмы.

Настаўнік. На здымку вы бачыце Міколу Вяршыніна і Артура Вольскага (слайд 23). А яшчэ Мікола Вяршынін стварыў вялікі цыкл эпіграм на беларускіх аўтараў. Гэта своеасаблівы даведнік па беларускай літаратуры, дзе адзначаны як асаблівасці творчасці кожнага аўтара, так і іх асабістыя якасці. “Пра тых, каго паважаю і люблю” – так называецца гэты цыкл. На слайдзе чарговы, 22-і том Збору твораў Івана Пятровіча Шамякіна. Летапісец эпохі – так называюць пісьменніка. У яго творах – мастацкая гісторыя Беларусі амаль усяго XX стагоддзя (слайд 24).

Чытальнік.

Іван Шамякін

Наш настаўнік, слаўны мэтр,
А раманаў – кіламетр.
І аповесці, эсэ
Пра жыццё народа ўсе,
Пладавіты – слоў няма,
Быццам Аляксандр Дзюма.

Настаўнік. Віртуоз паэтычнага слова Рыгор Барадулін, вялікі знаўца народнай мовы. У творчай спадчыне народнага паэта – шырыня тэм і актуальнасць праблем, кнігі для дзяцей і дарослых, тонкі лірызм і глыбокая філасофічнасць. І, канечне ж, гумар (слайд 25).

Чытальнік.

Рыгор Барадулін

Вось Рыгор наш Барадулін,
Пра яго ўсе людзі чулі.
І не робіць ён крывулін,
І ніякіх загагулін.

.....

Чалавек прыемны, мужны,
Вельмі з многімі ён дружны.
Ну, калі ўжо хто нялюб –
Не трапляй яму зуб.

Настаўнік. Сяргей Законнікаў – душэўны чалавек, таму і паэзія яго эмацыянальная, адкрытая, душэўна-чалавечная. Не так даўно ён выступаў у гэтай зале, і нашы навучэнцы маглі самі ў гэтым упэўніцца (слайд 26).

Чытальнік.

Сяргей Законнікаў

А Законнікаў Сяргей –
Так пісаць, як ён, сумей.
Лірык светлы і прыродны –
Ён паэт, скажу, народны.

Сам такі прыемны, рослы,
У абыходжанні ён просты
І не скажа: – Шу-шу-шу!
Ён аддасць за нас душу.

Шмат гадоў пісаў, шмат дзён,
Ты ж даўно – не маладзён,
Рады мы тваёй душы.
Дык... пішы, далей пішы.

Настаўнік. Генадзь Бураўкін не выпадкова доўгі час кіраваў беларускім тэлебачаннем і радыё, прадстаўляў Беларусь у ААН, бо меў актыўную грамадзянскую пазіцыю. Усе яго ведаюць як выдатнага паэта. Вось ён на здымку з Пятром Міронавічам Машэравым (*слайд 27*).

Чытальнік.

Генадзь Бураўкін

Наш паэт Генадзь Бураўкін
Не губляецца нідзе.
На каго з прычыны раўкне –
Той адразу ж упадзе...

З ім ніхто не прападзе.
Не загне аднак жа мат –
Быў міністр і дыпламат.
Лірык тонкі, голас звонкі,

Жонка Юля – шчасця шмат.
Не было такіх дзяўчат –
Пабягуць усе ўздагонку,
Людзі рады, сам ён рад.

Ён такі рознабаковы –
Падбірае трапна словы.
Не пакрыўдзіць маладога,
У яго – свая дарога.

Многа поспехаў сустрэў,
Шмат гадоў – не пастарэў.
Дык квітней, паэт Генадзь,
І з людзьмі заўсёды ладзь.

Настаўнік. Кароль беларускай пароды – Георгій Юрчанка. Пісаў пароды на пражанні творы, паэзію, крытычныя артыкулы і нават на творы сваіх калег па цэху – сатырыкаў. Як парадыст і вучоны-мовазнаўца клапаціўся пра “чысціню літаратуры”. Наш аўтар сябраваў з вядомым парадыстам. Вось на здымку кніга “Нечаканыя сустрэчы”, падараваная Міколам Вяршыніным Георгію Юрчанку (*слайды 28, 29*).

Чытальнік.

Георгій Юрчанка

Навуковец быў адметны,
На рабоце шчыраваў.
Сам на выгляд непрыкметны –
Шэльмам спуску не даваў.

Мае талент вельмі рэдкі:
Ён – прыродны парадыст.
Слоўцам трапным, ды не едкім
Судзіць нас, хоць не юрыст.

Дапускае хто агрэхі
Ў творчай справе – не гуляць!
Атрымае на арэхі
Так, што зубы забяляць.

Чысціню літаратуры
Беражы, раз ты – мастак.
Каб не дапускаць халтуры,
Не рабіць у творах брак.
Прывучае да таго,
Хто былі б мы без яго?

• Сатырычныя творы.

Настаўнік. “Мікалай Пятровіч быў яўным экстравертам – чалавекам, павернутым да іншых, заўсёды гатовы з імі... гаманіць, дзяліцца ўражаннямі, па-добраму спрачацца (*слайд 30*). Пры гэтым ніколі не выносіў на людзі сваіх праблем. І ўважліва ставіўся да субяседніка, кім бы ён ні быў... І людзям прысвойваў рангі не па кабінетных раскладах, а па чалавечых якасцях”, – яшчэ адну рысу былога выпускніка нашага каледжа адзначае Юрась Нераток. На здымках Мікалай Пятровіч Вяршынін з сябрамі (*слайды 31–34*).

Час сатырычных вершаў нашага аўтара.

Чытальнік.

Зарабіў

Ён перш спазніўся на работу,
Што часцяком рабіў з ахвотай.
Затым цікавіўся газетай,
Над ёю падрамаў пры гэтым.

Аздаў шмат часу і гамонцы.
Званіў сябрам, а потым – жонцы,
Вось знік кудысьці без прычыны –
Абед цягнуўся дзве гадзіны.

Ды не ў сталоўцы быў, а недзе,
У магазін як быццам ездзіў.
Пасоваўся з дзвярэй у дзверы,
Паперакладваў стос паперы.

Тут трапіўся красворд цікавы –
І зноў убок адсунуў справы.
Сеў за рабочы стол нарэшце,
Не працаваць пачаў, а есці.

Пацешыў многіх анекдотам,
Чым разagnaў сваю дрымоту.
Міргнуў, як змоўшчык, сакратарцы,
Прыклаў да вуснаў хітра пальцы.

Шапнуў штось аднаму, другому
І збег раней за ўсіх дадому.
Пасля нядоўгае дарогі
Задзёр ён на канапе ногі.

Але начальства не драмала
І грошыкі з яго ўтрымала
За дзень, праведзены без ладу, –
І з прагрэсіўкі, і з акладу (слайд 35).

Настаўнік. На экране вы бачыце сяброўскія шаржы – вось так перадаюць мастакі творчае крэда паэта-сатырыка (слайды 35–37).

Чарга наступнаму жанру – сатырычным мініяцюрам, у якіх з тонкім гумарам высмейваюцца п'яніцы, зладзеі, хабарнікі і гультаі. Мініяцюры Міколы Вяршыніна лёгкія, дасціпныя, вясёлыя. Ацаніце іх (слайды 38, 39).

Чытальнікі.

Не дармаед

Не завіце мяне дармаедам,
Будзе ганьба для ўсіх сваякоў,
Бо жыву я, каб кожны з вас ведаў,
На працоўныя сродкі... бацькоў.

Вынаходнік

У вечным пошуку заўсёды,
Інакш ніяк не можа жыць.
Ён вынаходзіць падыходы
Туды, дзе дрэнна што ляжыць.

Бяда хабарніка

За хабар кепскі выгляд меў,
Усё зрабіць хацеў трывала
Аднак хоць даць ён і сумеў,
Не разлічыў... даў вельмі мала.

Вечны клопат

Пыталіся ў яго не раз:
– Якія клопаты, турботы?
А ён: – Змагаюся ўвесь час
Са сном, з начальнікам, з лянотай.

Устойлівы

У мяне характар настойлівы:
Бочку выпіў бы, толькі б змог.
Як нап'юся – заўсёды ўстойлівы,
Бо стаю я... на чатырох.

Прынцып перастрахоўшчыка

Давярацца вам не раю
І нікому, і нідзе.
Калі я не давяраю,
Дык ніхто й не падвядзе.

Жонка па разліку

Не люблю жыццёвых бедаў,
Вазьму жонку для парадку

З адукацыяй сярэдняй
І вышэйшага дастатку (слайд 39).

Настаўнік. Мікалай Пятровіч не забываў аўтамеханічны каледж, прыходзіў на сустрэчы з навучэнцамі, чытаў творы, дзяліўся ўспамінамі пра вучобу. На здымку вы бачыце паэта (другі шэраг, другі злева) сярод выпускнікоў аддзялення ковачна-штампавачнай вытворчасці (слайд 40).

• Лірычныя творы.

Настаўнік. Зноў прыйшоў час лірыкі. А найлепшыя лірычныя вершы – гэта вершы пра каханне. Шмат твораў Мікалай Пятровіч прысвяціў жонцы Ніне Тарасаўне. “Яна ў мяне і ладная гаспадыня, і дбайны літкансультант, і сакратар”, – пісаў паэт (слайд 41). Ніна Тарасаўна больш за 30 гадоў стварала атмасферу дамашняй утульнасці, цеплыні, што спрыяла напісанню лірычных вершаў (слайды 42–45).

Зараз прагучыць верш Міколы Вяршыніна, прысвечаны Ніне Тарасаўне (слайд 46).

• Выразнае чытанне верша “Гімн каханай”.

III. Заклучэнне.

Настаўнік. З успамінаў Ніны Тарасаўны: “Перасталася біцца сэрца паэта-сатырыка, гумарыста, чалавека, дабрэйшай, чыстай душы. Дзіцёнка цяжкіх ваенных гадоў (памёр Мікола Вяршынін 15 лістапада 2009 г.). Мікалай Пятровіч быў добрым, простым, неабыякавым да людзей суразмоўнікам. Стараўся нікога не пакрыўдзіць, дапамагаў усім, чым мог, маладым – па творчых справах, іншым – матэрыяльна. Як мог.

Мікола быў цудоўным эканомным гаспадаром... Такім вымусіў яго быць сіроцкі лёс.

Нягледзячы на ўсе цяжкасці, па жыцці ішоў вясёлым, бойкім, маладцэватым. Іграў на гітары, спяваў песні, раманы пад Барыса Штокалава. І гэта ў яго выдатна атрымлівалася”.

• **Выкананне песні на словы М. Вяршыніна (навучэнца).**

Настаўнік. Лінія жыцця Міколы Вяршыніна была нялёгкай, але сумленнай і чалавечнай. Мікалай Пятровіч пражыў годнае жыццё, сцвердзіў сябе як асоба, паэт, інжынер. Ён гарача любіў Беларусь, любіў і паважаў людзей, і гэтую любоў перадаў нам праз цудоўныя творы (слайд 47).

Спіс літаратуры

1. **Барысевіч, В.** Кніга без аўтара / В. Барысевіч // Літаратура і мастацтва. – 2012. – 24 жніўня. – С. 7.
2. **Вяршынін, М.** Вочы ў вочы / М. Вяршынін. – Мінск, 2011. – 230 с.
3. **Еўсіевіч, Т.** Мікола Вяршынін – сатырык са светлаю душой / Т. Еўсіевіч // Роднае слова – 2015. – № 6. – С. 67–72.

Іван ГЕРАСИМОВІЧ,

выкладчык беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
філіяла “Мінскі дзяржаўны аўтамеханічны каледж
імя акадэміка М. С. Высоцкага”

Рэспубліканскага інстытута прафесіянальнай адукацыі.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Спадчына

ФЕНАМЕНАЛОГІЯ КАНТЫНУУМА “ТРЫДЗЯВЯТАГА ЦАРСТВА” І ЎНІВЕРСУМУ ЛІНЕЙНАГА ЧАСУ Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

УДК 008:39(=161.3):[115.4+392/393]

У артыкуле разглядаюцца традыцыйныя ўяўленні пра асаблівасці існавання цыклічнага і лінейнага часу. Увага аддаецца лінейнаму вектару структуравання часу (0–3–9–40–1 год), які быў пакладзены ў аснову фарміравання рытуальна-абрадавых комплексаў сямейна-родавай накіраванасці. Даследуецца феноменалогія ўзаемаадносін універсуму лінейнага і каляндарнага часу на падставе традыцыйнай культуры беларусаў.

Ключавыя словы: *традыцыйная культура, час і прастора, абрадавы час, каляндарны час, лінейны час, цыклічны час, радзінна-хрэсьбінны абрад, вясельны абрад, пахавальна-памінальны абрад, універсальны рытм.*

The article deals with traditional ideas about the features of the existence of cyclic and linear time. Attention is paid to the linear vector of time structuring (0–3–9–40–1 year), laid the Foundation for the formation of Ritual and ritual complexes of family and tribal orientation. The phenomenology of the relationship between the universe of linear and calendar time on the basis of traditional culture of Belarusians is investigated.

У традыцыйнай культуры беларускага народа адначасова існуе некалькі форм часовай працягласці. Адна з іх, найбольш архаічная, адлюстравана ў этнічнай міфалогіі і больш позніх паходжанні чарадзейных казках, паданнях, легендах і замовах. У асяроддзі філосафаў і культуролагаў яна атрымала назву *цыклічнай*. Узнікненне гэтай формы асэнсавання часу А. Пігалеў тлумачыць наступным чынам: «Фарміраванне першых уяўленняў пра час пачынаецца, верагодна, ужо ў палеаліце на падставе спроб асэнсавання працэсаў руху і вымярэння... Знаходзіцца ў сумесным часе культуры, значыць, перш за ўсё, жыць у адзіным рытме... Першыя рытуалы павінны былі ствараць менавіта адзіны рытм... Мэта ўсяго гэтага заключаецца ў падрыхтоўцы да будучага дзеяння за межамі рытуалу, у паўсядзённым жыцці, і эмацыйна, і шляхам выпрацоўкі пэўных уменняў. На гэтай аснове фарміруецца вобраз цыклічнага часу культуры, у якім няма руху “наперад”, да нечага “новага”» [13, с. 82]*.

Значна пазней, на думку таго ж А. Пігалева, узніклі ўяўленні пра *лінейны час*: «Каб разарваць гэты цыкл, трэба было пастуліраваць магчымасць спынення, пасля якога час культуры мог бы пачаць сваё цячэнне зноў. Гэта было зроблена ў старажытнаўдзейскай культуры дзякуючы субоце, якая, будучы кропкай абсалютнага разрыву, забяспечвала магчымасць такога прыпынку і, адпаведна, вызваляла ад улады і мінулага, і цяперашняга. Дамінавальнай становіцца будучыня.

“Цяга”, якая выходзіць з будучыні, канстытуіруе ўжо не цыклічны, а лінейны час культуры».

Даследчык М. Косараў сцвярджае: “У адрозненне ад цыклічнага, лінейны час уяўляецца як аднакіраваная працягласць, што складаецца з цыклаў, этапаў, падзей, якія паслядоўна ўзаемазамяняюцца і з’яўляюцца вехамі і мерай гэтай працягласці” [9, с. 171]. Нам бачыцца, што для найбольш змястоўнага ўяўлення і глыбокага разумення канцэптэуальнай суаднесенасці цыклічнага і лінейнага часу неабходна выкарыстаць вобраз колішняга феноменальнага адкрыцця чалавечтва – кола, вынаходніцтва якога кардынальна паўплывала на развіццё сусветнай цывілізацыі. Калодка гэтага кола – вобраз нязменлівага, устойлівага, цэласнага ў сваім аб’ёме міфічнага часу. У непасрэднай сувязі з ім знаходзяцца спіцыканалы, што наладжваюць адпаведныя зносіны са святочнымі рытуальна-абрадавымі комплексамі, дзякуючы якім уключаецца механізм узнікнення і існавання сакральнага часу ўсіх каляндарных падзей. Дадзеная мадэль мае канцэптэуальны характар, яна адлюстроўвае бягучасць прафанага часу – замкнёнае кола вобада – і паказвае тых ж адвечных кропкі актуалізацыі абрадавага часу. Калі ж кола часу было “насаджана” на вось калясніцы, то яно ўтварыла адносіны ў межах прасторава-часовага кантынуума. Да каардынатаў часу быў далучаны шлях, які пераадольваў вазніца ў прасторы айкумены. Вось гэты прасторавы маркёр стаў найлепшым увасабленнем лінейнага часу. Адсюль бярэ свой пачатак той этналінгвістычны феномен вымярэння часу адзінкамі прасторавай

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

працягласці і, наадварот, прасторавых працягласцей – адзінкамі вымярэння часу.

Разам з тым вобраз кола як сімвал часу паказвае, што пазіцыя М. Эліядэ адносна суаднесенасці прафаннага (лінейнага ў сваёй аснове) і сакральнага часу раскрывае прынцыпова важную акалічнасць: прафанная лінейнасць і сакральная дыскрэтнасць могуць разгортвацца па адной і той жа мадэлі. Навуковец небеспадстаўна канстатаваў: “Сакральны час, у якім адбываецца таінства ператварэння хлеба і віна ў цела і кроў Хрыстовы, не толькі колькасна адрозніваецца ад адзеленай ад яго прафаннай папярэдняй і наступнай працягласці; ён не толькі звязаны з месай, якая адбылася ў мінулую нядзелю, і з месай на наступным тыдні, – гэты час можна разглядаць як непарыўную месу, якая пачалася ў момант таінства і працягваецца цяпер. Прафанны ж час, які цягнецца паміж двума месамі, не трансфармуецца ў сакральны, ніяк не датычыць іерафанічнага часу гэтага непарыўнага рытуалу. Той час ідзе паралельна сакральнаму, што, такім чынам, паўстае як кантынуум, які толькі на выгляд перапыняецца прафаннымі фрагментамі” [30, с. 357].

Праявы часу культуры М. Эліядэ, М. Косараў і А. Пігалеў разглядалі як адпаведныя алгарытмічныя праявы, своеасаблівы ўніверсум, што мае ўсёахопны характар. Аднак на прыкладзе традыцыйнай культуры беларускага народа мы хацелі б паказаць, што ўзаемаадносіны паміж сакральным цыклічным і сакральным лінейным часам бываюць значна больш складанымі і шматпланавымі.

У чарадзейных казках усходнеславянскіх народаў даволі часта сустракаецца ўстойлівая ініцыяльная формула “*ў трыдзявятым царстве, у трыдзясятым гасударстве*”, якая цалкам абапіраецца на лікавы код міфалагічнай і вуснапаэтычнай спадчыны этнасу. Прычым гэта не проста колькасны паказчык этнічнай айкумены (прасторавая лакалізацыя), а найбольш распаўсюджаныя маркёры лінейнага вектара часу.

У аснове славянскай сістэмы ўшанавання памяці памерлых ляжыць спецыфічны рытм 0 (момант смерці) – 3 (дзень пахавання, першы памінальны, агульнародавы, стол) – 9 (другі памінальны, сямейны, стол) – 40 (трэці сямейна-родавы памінальны стол) – 1 год (“угодкі”, заключны памінальны стол). На першы погляд гэты рытм не звязаны ні з рухам Сонца па небасхіле (структураўтваральная аснова традыцыйнага календара), ні з чаргаваннем фаз Месяца (як, напрыклад, вызначаецца дата Вялікадня), аднак без перабольшання можна сказаць, што ў свядомасці нашых продкаў ён меў матрычны характар. На архетыпавым узроўні ён пранізваў не толькі пласт этнічнай міфалогіі, але і агульнаславянскай падсвядомасці.

Адзін з фактараў матрыцы ўніверсальнага рытму пераканальна гаворыць пра тое, што паміж ка-

ляндарнымі і сямейна-родавымі абрадавымі структурамі існуе глыбінная сувязь. Абрадавыя практыкі прыродна-земляробчага календара ахопліваюць закальцаваны адрэзак часу, які доўжыцца салярны год. Аднак аказваецца, што і лінейны вектар часу, які аб’ядноўвае ў сабе паслядоўнасць сямейна-родавых абрадаў, таксама працягваецца роўна год. Калі ж мы канстатуем супадзенне структураўтваральных характарыстык, то гэтая акалічнасць міжволі прыводзіць да высновы пра адзінства міфапаэтычных вытокаў названай этнакультурнай з’явы. Тыпалогія тоесных часавых маркёраў бярэ свой пачатак у космапланетарных рытмах, найперш у штогадовай цыклічнасці сонца. У дадзеным выпадку менавіта яно задае макрарытмічную дынаміку не толькі каляндарным падзеям, але і метатэкст у сямейна-родавай абраднасці. У гэтым сэнсе можна спаслацца на метадалагічную выснову Г. ван дэр Леува: “Рытуал – гэта паўтарэнне фрагмента першапачатковага часу. А пачатковы час – прыклад для ўсіх часоў” [30, с. 360].

Мы ўжо адзначалі, што этналінгвістычны пласт нацыянальнай сям’ясферы карэлюе паміж сабой маркёры часовага і прасторавага вымярэння. Менавіта таму яшчэ раз звернемся да стэрэатыпізаваных формул найбольш вядомых беларускіх чарадзейных казак, хоць універсум лінейнага часу праяўляе сябе на ўзроўні архетыпаў у розных жанрах беларускага фальклору. У адным з архаічных жанраў – чарадзейнай казкі – мы сутыкаемся з добра вядомай формулай-зачынам: “*У некаторым царстве, у некаторым гасударстве, за даўнейшы час, як яшчэ не было нас...*” [29, с. 115]; “*У яком-то краю жылі людзі бы ў раю: гаравалі, працавалі дай беды не малі...*” [19, с. 156]. Там жа, дзе абрадавая паэтыка казкі захавала архаічную сувязь з міфарытуальнай практыкай, топасы сакральнай геаграфіі акрэслены з большай дакладнасцю: “*У тры-дзявятым царстве, у тры-дзясятым гасударстве...*”; “*...за трыдзевяць зямель, у трыдзявятым царстве...*” [29, с. 427, 383]. Пры дапамозе сакралізаванай формулы, у якой закладзены знакавыя паказчыкі лікавага кода, казачнік здзяйсняў сімвалічны акт часовага і прасторавага перамяшчэння. Ён пераносіў слухачоў у “іншы” свет, распачынаў паведамленне, што магло ўспрымацца з недаверам, калі б не выкананне своеасаблівага акта “пераключэння” свядомасці з будзённа-побытавага на фантастычна-сакралізаванае ўспрымання рэчаіснасці.

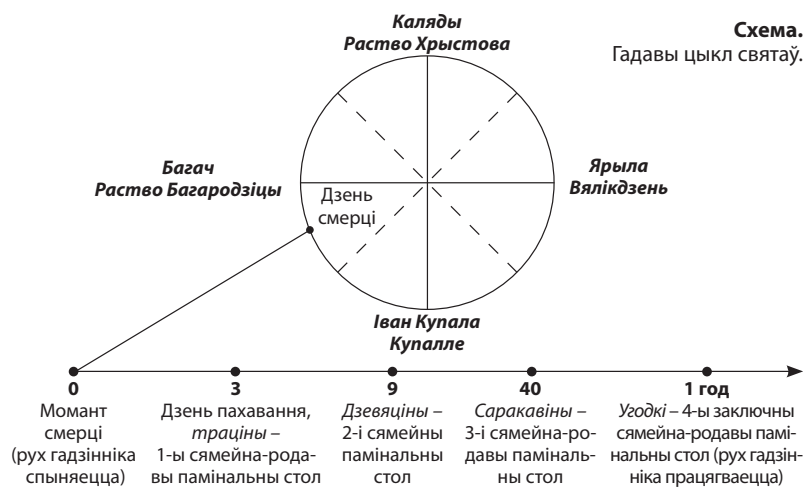
Сюжэты чарадзейных казак, дзе герой выпраўляецца на пошукі нявесты, распавядаюць пра шматлікія перашкоды і выпрабаванні, якія яму даводзіцца пераадолець, каб знайсці Васілісу Прыгажуню. Абраны шлях героя па “тым” свеце цалкам стасуецца з ужо знаёмымі лікавымі маркёрамі, што выразна акрэсліваюць лінейны вектар абрадавага часу. Калі казачны герой сустракаецца з Цмокам на

мяжы меднага царства, то ў пачвары аказваецца тры галавы. Адразу ж напрошваецца аналогія з абрадавай структурай універсальнага рытму, які спыняе гадзіннік каляндарных святкаванняў і распачынае цыкл пахавальна-памінальных рытуалаў. Маецца на ўвазе першы памінальны стол, які ладзілі ў дзень пахавання або на трэці дзень пасля смерці чалавека (так званыя *траціны*). На мяжы срэбранага царства ў Змея ўжо дзевяць галоў: другі памінальны стол накрываюць на дзевяты дзень пасля смерці чалавека (*дзевяціны*). Апошняя сустрэча Змея Гарыныча і Івана Царэвіча адбываецца ўжо на мяжы залатога царства, пачвара-праціўнік на гэты раз мае дванаццаць галоў [17, с. 264; 28, с. 29, 36–37]. Безумоўна, перамога над Цудам-Юдам сімвалізавала не што іншае, як завяршэнне вектара памінальнага часу працягласцю ў год. Гэтаму часу адпавядаў яшчэ адзін памінальны стол, які рабілі роўна праз год = дванаццаць месяцаў пасля смерці родзіча – *угодкі* [20, с. 232; 21, с. 451; 23, с. 162–163]. Аднак у казках сустракаюцца прыклады, калі ў Змея Гарыныча аказваецца шэсць галоў [28, с. 29, 37]. Гэты кодавы маркёр адпавядае лакальным варыянтам правядзення памінальных сталоў. У некаторых месцах Беларусі памінальны стол робяць праз паўгода; згодна з каталіцкай традыцыяй, імшу па памерлым спраўляюць якраз на шосты і трыццаты (*у тры-дзясятым...*) дзень [12, с. 195–197; 29, с. 232].

Пасля завяршэння ўсіх выпрабаванняў, а гэта магло быць падчас абрадаў ініцыяцыі, як заўважыў У. Проп [17], або пасля заканчэння тэрміну абмежаванняў, звязаных з годам жалобы, як сцвярджае І. Крук [12], моладзь перадшлюбнага ўзросту атрымлівае права ладзіць вяселле: “*Пачаўся ў царскім палацы пір на ўвесь мір*”; “*Сталі жыць-нажываць, да добра нажываць*”; “*І справілі яны велькае вяселле і жылі добра...*” [28, с. 39, 156].

Вывучаючы гістарычныя карані казачнага эпаса, У. Проп прышоў да лагічнай высновы: “Ужо здаўна заўважана, што казка мае нейкую сувязь з вобласцю культураў, з рэлігіяй... Сувязь казкі з рэлігіяй можа быць вылучана ў асобнае пытанне, якое выцякае з сувязі казкі і сацыяльнага інстытута... *Казка захавала сляды вельмі многіх абрадаў і звычаяў: многія матывы толькі цераз супастаўленне з абрадамі атрымліваюць сваё генетычнае тлумачэнне... Самы просты выпадак – гэта поўнае супадзенне абрадаў і звычаяў з казкай* (курсіў наш. – А. К.)” [17, с. 12].

Непасрэдная суаднесенасць цыклічнага каляндарнага часу і лінейнага вектара пахавальна-памінальнай, вясельнай і радзіннай абраднасці ўказвае на адзінства космапланетарных рытмаў, але не раскрывае спецыфікі іх складаных стасункаў

у межах самога часу культуры. А між тым аказваецца, што паміж каляндарным абрадавым часам (менавіта так – час быў вызначальным крытэрыем у наладжванні ўзаемаадносін людзей у межах любога соцыуму) і комплексамі сямейна-родавай абраднасці існуюць спецыфічныя, характэрныя выключна для пэўнага комплексу, сувязі, якія грунтуюцца на сістэме маральна-этычных рэгламентацый і стэрэатыпах абрадавых паводзін.

У звычайным праве беларускага народа пахавальнаму абраду быў нададзены самы высокі культурны статус у сферы жыццядзейнасці традыцыйнага грамадства. Толькі гэты абрад (а дакладней, падзея, якую ён суправаджае) надзяляўся статусам выключнасці і мог адмяніць ці адсунуць на другі план любы з усіх рытуальна-абрадавых комплексаў як народнай, так і хрысціянскай культурнай традыцыі [10, с. 102]. Праілюструем разгляданую сітуацыю. Схема паказвае, што ў выпадку смерці кагосьці з родзічаў сям’я нябожчыка “выключаецца” (выпадае) з традыцыйнага святочнага гадавога колазвароту (нагадаем: ён мае завершаны цыклічны характар) і пераходзіць на той вектар часу, на якім пазначаны толькі тыя сакральныя пазіцыі, што адпавядаюць часу правядзення памінальных трызнаў, але адсутнічаюць абсалютна ўсе святочныя падзеі каляндарнай прымеркаванасці, а таксама можа напластавацца толькі цыкл радзінных абрадаў.

Кожны з памінальных сталоў, а яны адпавядалі сакральным маркёрам лінейнага часу, быў абумоўлены архаічнымі ўяўленнямі нашых продкаў, а потым і хрысціянскімі пастулатамі (якія ўзніклі на падставе падзей, звязаных з уваскрэсеннем Хрыста) пра стан душы памерлага чалавека і выпрабаванні на шляху ў Нябёсы і сімвалізаваў наступны этап пераходу душы ў іншы свет, усё тое ж “*тры-дзясятая царства, тры-дзясятая гасударства*”. Лічылася, што ў дзень смерці або да трох дзён душа развітваецца з целам; на дзевяты дзень яна пакідае хату, зямлю; на саракавы – паўстае перад Творцам; адбываецца так званы судны дзень. На Піншчыне лічы-

лі, што менавіта шэсць тыдняў душа нябожчыка не пакідае прастору хаты. Праз год душа знаходзіць вечны спакой [7, с. 291–292; 20, с. 230].

Зыходзячы з гэтых уяўленняў, беларусы прымалі адпаведныя захады: “...хутчэй на вокны ставяць чаркі або шклянкі з чыстаю вадою, каб душы было ў чом пакупацца да памыцца, пакуль стане на суд перад Богам” [20, с. 230]; “нанач ставяць ваду, палаценца кладуць на гроб, вязуць на кладбішча, а палатно забіраюць і ложаць на кут. І на гэта палаценца ставяць стакан вады. І так да 40 дзён” [16, с. 243].

Структура вектара і сэнс падзей, звязаных з паслясмяротным існаваннем душы, дазваляе зразумець змест абрадавых слоў. З дня пахавання і да саракавога дня пасля смерці павінна гучаць формула-пажаданне для памерлых і формула-абярэг для жывых: “Зямля яму пухам”; “Каб яму зямля няром (пушынкай)”, а пасля саракавога – іншая сакралізаваная формула: “Царства нябеснае”; “Няхай яму вечная памяць будзе, але няхай жа і доўга нас чакае”; “Светласць векавечная няхай яму свеціць!” [2, с. 180–181; 28, с. 348]. Гэтым рытуальным актам выказвалася павага да таго, хто толькі што выправіўся ў беззваротнае падарожжа ў вечнасць, і адначасова ўзводзілася рытуальная мяжа паміж памерлым і жывымі. Разам з тым “забаранялася галасіць (прыказваць) на трэці, дзвяты і саракавы дзень пасля пахавання” [26, с. 242].

Смерць чалавека стварала тую выключную сітуацыю, у кантэксце якой Род нябожчыка ў самым шырокім разуменні гэтага слова пасля пахавання будзе жыць па звычайным календары, а вось самыя блізкія родныя (укліваючы першую і другую ступень сваяцтва, г. зн. сям’ю памерлага) аказваюцца ў сакральным бязладдзі-“безвременні” [6, с. 27] або “в зазеркалье”. Нездарма ж у першыя хвіліны пасля смерці чалавека ўсе прадметы, якія даюць адлюстраванне, неабходна закрыць, экраніраваць тканінай белага колеру, што спрадвеку суправаджаў абрад пахавання; у некаторых мясцінах Гродзеншчыны выкарыстоўвалася тканіна чорнага колеру*.

Год жалобы не толькі адмяняў традыцыйныя абрадавыя практыкі, але і адначасова значна абмяжоўваў і звычайнае поле стэрэатыпаў паводзін. У сучаснай масавай свядомасці сакральная шкала абрадавых рэгламентацый размываецца і фактычна не актуалізуецца ў сваёй паўнаватаснай цэласнасці. Звернемся да першакрыніц: “Жалоба на нябожчыку вытрымліваецца цэлы год” [20, с. 232], на працягу якога ў сям’і павінны былі прытрымлівацца пэўных правіл: «не пішуць крэйдаю крыжоў на Вадохрышча...; не падпальва-

юць скаціну і людзей грамнічнай свечкай; на Вялікдзень і Духаў дзень не ядуць фарбаваных яек; не ставяць на Сёмуху “маю” і інш.» [7, с. 292]; “У час жалобы не можна скакаць, спяваць вясёлыя песні... На Вялікдзень не красяць яец у чырвоны колер, а застаўляюць белымі ці красяць на зеляно, бы рунь. Музыкі не павінны ў жалобе йграць” [20, с. 232]; “Калі хто з блізкіх памрэ, то хаты не беляць, паскі не пякуць, яечкі не красяць” [15, с. 294]; “Калі памрэць у хаце чалавек, год рамонт не робяць. Столі даўней не мылі. Калі дзед памёр, баба не дазволіла мыць столь і бацька, калі ў нас памёр, матка таксама не дазволіла”**. Забаранялася аддаваць рэчы памерлага; капаць калодзеж; саджаць ці выкарчоўваць пладовыя дрэвы; гарадзіць плот, у адваротным выпадку зямля “адкажа” неўраджаем***. Маладыя і ўдовыя не спраўлялі вяселля на працягу першага памінальнага года: “...Усё гэта робяць, каб нябожчык не абіжаўся да спрыяў сям’е” [20, с. 232]; “Цэлы год наведваючы родны дом і пераконваючыся, што яго памятаюць, нябожчык радуецца і бласлаўляе сваю сям’ю; калі ж у доме няма жалобы, нябожчык бядуе і нагадвае пра сябе трывожнымі снамі” [7, с. 292].

Прыказка канстатуе: *Смерць і радзіны не выбіраюць гадзіны*, аднак у народным асяроддзі вядомы прыкметы, якія прадказвалі, што сям’ю напаткае бяда. Самымі распаўсюджанымі прадвеснікамі смерці былі: сон пра тое, што выпадае зуб; птушка, якая стукаецца ў акно [7, с. 234]. Засяродзім увагу на прадказаннях, дзе ёсць часавы паказчык: “калі перад заходам сонца куры вхоўчуць”; “прыглядаюцца, каб на куцыю ці другое вялікае свято на вячэры за сталом сядзело людзей да цоту...”; “людзі, у каго дзеці, павінны не есці да Ушэсця яблык, бо гэта дзецям нашкодзіць” [20, с. 227–228]; “калі буслы не вярнуліся на весну ў сваё гняздо...”; «калі зяюля “закуець” пасля заходу сонца на дрэве, на гаспадарчай будыніне і асабліва на хаце...”; “калі дзяцел дзядубе ўвесну сцены жылых будынкаў” [7, с. 229, 34–236] і інш. Момант смерці чалавека таксама меў прадказальны характар. Лічылася, што стан гаспадаркі залежыць ад таго, на якую квадру памёр яе гаспадар: як на поўню або маладзік, добра, калі ж на трэцяй квадры – усё пойдзе на звод****.

Заканчэнне будзе.

Аксана КАТОВІЧ,

старшы выкладчык кафедры рэжысуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, саіскальнік кафедры культуралогіі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30 кастрычніка 2019 г.

** Запісана ад Марыі Іванаўны Станкевіч, 1934 г. н., з вёскі Вялікія Поўсвежы Лепельскага раёна.

*** Запісана ад Веры Ізотаўны Казловай, 1932 г. н., з вёскі Пячонкі Дубровенскага раёна.

**** Запісана ад Васіля Андрэевіча Астаповіча, 1950 г. н., з вёскі Данілевічы Лельчыцкага раёна; Марыі Іванаўны Станкевіч, 1934 г. н., з вёскі Вялікія Поўсвежы Лепельскага раёна.

* Запісана ад Ірыны Іванаўны Гецольд, 1935 г. н., з вёскі Маісеевічы Ваўкавыскага раёна (нар. у Мастоўскім раёне).

КАЛАРЫСТЫЧНЫЯ І ЭМАЦЫЙНЫЯ ЭПІТЭТЫ Ў БЕЛАРУСКІХ ЛЕГЕНДАХ І ПАДАННЯХ

УДК:81(476):39

У артыкуле аналізуецца каларыстычныя і эмацыйныя эпітэты, вылучаецца багатая семантыка, якая адлюстроўвае міфапаэтычны свет беларусаў у эпічнай прозе. Упершыню праводзіцца колькасна-статыстычны падлік каляронімаў і эмонімаў у беларускіх легендах і паданнях. Вылучаюцца дамінантныя этнаколоры – *чорны, белы, цёмны, залаты, чырвоны*. Сярод эмацыйных эпітэтаў вызначаюцца негатыўныя і станоўчыя. Колеравыя эпітэты адлюстроўваюць колерапіс жыцця нацыі. Эмацыйныя эпітэты перадаюць псіхалагічны настрой і душэўныя перажыванні.

Ключавыя словы: *каляронімы, легенды і паданні, міф, фальклор, эмацыйны, эмонімы, эпітэты*.

Analyzing the coloristic and emotional epithets stands out with rich semantics that reflects the mythopoetic world of the Belarusians in epic prose. For the first time quantitative and statistical color words, light words and emotional epithets in Belarusian legends and epics are conducted on the basis of quantitative and statistical method. The dominant color words stand out – *black, white, dark, gold, red*. Among the emotional adjectives are defined negative and positive. Color epithets reflect the color of the life of the nation. Emotional epithets convey the psychological mood and emotional experiences.

Упершыню ўвагу на выкарыстанне каларыстычных і эмацыйных эпітэтаў у рускіх былінах у пачатку XX ст. звярнуў П. Пярвоў [6]. У другой палове XX ст. больш падрабязна на эпітэтах рускіх былін спыніліся А. Яўгеньева [3] і Ф. Селіванаў [7]. Аднак пры вывучэнні эпітэцікі рускіх былін не ўлічваліся запісы легенд і паданняў заходніх славян. Мовазнаўчыя даследаванні папоўніліся працамі апошніх дзесяцігоддзяў пра паэтычнасць беларускай народнай прозы. Так, А. Боганева [2] разглядае шырокі мастацкі пласт этыялагічных легенд. У артыкулах і грунтоўнай манаграфіі І. Швед [9] даследуе канатацыі колераабазначэнняў у песенных, замоўных, баладных тэкстах, радзей у творах эпічных жанраў. Пытанні каларыстычнай і эмацыйнай адметнасці вобраза-паэтычнай сістэмы беларускіх легенд і паданняў па-ранейшаму патрабуюць адказаў.

Мэта артыкула – выявіць каларыстычную і эмацыйную семантыку эпітэтаў у творах эпічных жанраў. Аб'ект даследавання – тэксты празаічных твораў розных рэгіёнаў Беларусі, якія прадстаўлены ў томе “Легенды і паданні” [5] серыі “Беларуская народная творчасць”.

Інструментам вылучэння колеравых і эмацыйных эпітэтаў у легендах і паданнях служыць метада колькасна-статыстычнага падліку. Зразумела, усю шырыню міфапаэтычнага свету такі метада раскрывае часткова, паколькі том “Легенды і паданні” змяшчае не ўсе, а толькі некаторыя яркія помнікі народнай прозы розных гісторыка-культурных рэгіёнаў Беларусі. У названым зборніку колеравыя і светлавыя, а таксама эмацыйныя эпітэты займаюць наступныя месцы:

– усяго 275 тэкстаў легенд, з іх у 62 сустракаюцца колеравыя эпітэты (23%), эмацыйныя эпітэты – 88 узгадванняў (32%);

– з 472 варыянтаў паданняў у 88 выкарыстоўваюцца колеравыя і светлавыя эпітэты (19%), эмацыйныя эпітэты – 74 (16%).

Згодна са статыстычнымі дадзенымі вылучаюцца наступныя каляронімы (словы з колеравым значэннем) і люксонімы (з лац. *lux* ‘святло’ – лексема, што маюць значэнні наяўнасці або адсутнасці святла) [1]: *чорны* – 67 згадак, *белы* – 59, *цёмны* – 34, *залаты* – 29, *чырвоны* – 25, *сівы* – 20, *красны* – 18, *сіні* – 16, *ясны* – 15, *срэбраны* – 11, *зялёны* – 10, *светлы* – 8, *блакітны* – 7, *шэры* – 6, *яркі* – 5, *русы*, *жоўты*, *рабы* – па 3, *карычневы*, *вараны*, *медны* – па 2, *алы*, *ружовы*, *пунсовы*, *рыжы*, *кары*, *руды*, *буланы*, *бледны*, *пярэсты* – па адным разе. Паколькі вызначаныя колераабазначэнні належаць да шырокага спектра ад асноўных (*сіні, чырвоны*) да ахраматычных колераў (*белы, чорны*), афарбоўкі масці коней і жывёльнага свету (*вараны, буланы, рабы, пярэсты*), каларыту знешнасці чалавека (*сівы, кары, рыжы, бледны*), нясуць значэнні ўласцівасцяў металу (*залаты, срэбраны, медны*), інтэнсіўнасці святла – то словазлучэнні з імі назавем *паэтычнымі маркерамі: рабое пер’е, сівы дзед, залаты паясок* і інш. Разгледзім дамінантныя колераабазначэнні і эпітэты.

Найбольшай колькасцю прадстаўлены каляронім *чорны*. У тэкстах сустракаецца 67 яго варыяцый. Часцей за ўсе азначэнне *чорны* ўжываецца ў легендах пра стварэнне сусвету, зямлі, неба, пра страхі і вераванні, як колерава-ацэннае апісанне нячыстага духа, д’ябла, чарцей, хатнікаў, гуменнікаў і пад. З эмацыйным адценнем у этыялагічных легендах выкарыстоўваецца словазлучэнне *нячыстая сіла* (ужываецца 13 разоў). Галоўны прадстаўнік нячыстай сілы – чорт, які імкнецца падмануць чалавека, блытае яго, вядзе ў няправільным накірунку. У звычайным абліччы чорт рэдка паказваецца, часцей адбываецца яго заамарфізацыя – *чорны кот, чорны баран, чорны сабака, чорны певень, чорнае птаства, чорная рапуха*: “*Чорт уночы ўвасабляецца ў барана або ката...* (тут і далей вылучана намі. – К. К.) *На дарозе каля Галасоўкі, побач балотачка, да пра-*

ходзячага ноччу чалавека калісьці выбягаў **чорны кот**, круціўся навокал, стараючыся збіці з дарогі ды вывесці ў поле...” [5, с. 149].

Локусы бытавання нячыстай сілы, адкуль паўстае ўсё цёмнае і чорнае, – багна, лес, дарога і скрыжаванні, а таксама камяні. *Вужаў камень* апісваецца як хата з вялікім акном і дзвярамі або як царскія палаты, з-пад якіх выходзілі *карлюкі чорныя, чорныя казлы* [5, с. 351].

Бог стварыў чалавека, які аслухаўся Яго і выпусціў у свет змей, насякомых, а ў пакаранне быў ператвораны ў бусла, што з таго часу ходзіць па палях і балотах на доўгіх нагах і збірае ўсіх гадаў [5, с. 61]. У такім кантэксте метафарычныя выразы *чорная світа, белая сарочка* паэтызуюць белае і чорнае пер’е буслоў, якое нагадвае традыцыйнае адзенне беларусаў – світку і сарочку, а *чырвоныя ногі* – сімвал босых ног чалавека.

Чорны – колер смерці, смутку, гора і жалобы, пацвярджэнне знаходзім у легендах пра паходжанне *чорных буслоў*. Арнітолагі лічаць, што гэта скрытныя, дзікія птушкі, у адрозненне ад белых буслоў, яны не любяць суседства з чалавекам, аддаючы перавагу глухім месцам. У фальклоры дзеля апраўдання чорнай афарбоўкі пер’я птушкі і адасобленага жыцця ўзнікла легенда, што буслы, быццам адчуваючы боль страты ад рук людзей, счарнелі і пачалі пазбягаць чалавека [5, с. 61]. Такім чынам, эмацыйная персаніфікацыя жывёл праясняе колерава-семантычную афарбоўку птушак.

Словазлучэнне *чорны вол* характарызуе цяжкую працу, напружанне сіл: “...Працуюць яны на ворагаў, бы **чорны вол**, і ніякае палёгкі не маюць...” [5, с. 81]. *Чорная праца* = цяжкая праца, *чорны* можа мець значэнні ‘складаны’, ‘марудны’, ‘нешчаслівы’, ‘сумны’.

Сутнасць выразу *чорная дама* раскрываецца ў паданнях пра Барбару Радзівіл, дзе колеравае найменне *чорны* – істотная прыкмета замагільнага свету, яно выкарыстоўваецца пры апісанні духа памерлай жанчыны. Часам духаў выклікае *чарнакніжнік* – вядзьмак, які займаецца акультнымі практыкамі і ў рытуальных дзеяннях мае дачыненне да *чорных* – таямнічых ведаў [5, с. 255].

Выразы *чорная постаць*, у *чорным убранні* ўжываюцца для апісання смерці. Гэта знак прыналежнасці да таго свету: “...Удзуг яўляецца к яму старык: **куртка чорная, пояс чорны**, а на галаве каўпак... *Эта нячыстая сіла...*” [5, с. 163].

Спалучэнні з эпітэтам *чорны* ўжываюцца для характарыстыкі знешняга аблічча герояў: *чорныя вочы, чорныя косы*. Часта падобныя элементы нясуць канатацыю прыгажосці і маладосці. Але сустракаюцца варыянты з адмоўнай сімволікай: “...Вачэй мець не трэба, каб бачыць, якая **чорная, брыдкавая твая абранніца...**” [5, с. 389].

Чорная хмара паказвае на цяжкі, эмацыйна напружаны момант для галоўных герояў, яна прадвесніца гора і няшчасця: “...Пахіліліся ў горы юнак і дзяўчына. Бязвоблачнае неба іх сонечных дзён зацягнулася **чорнай хмарай...**” [5, с. 334]. Цікавае ўжыванне выразу ў якасці абазначэння локусу нячыстай сілы. Чэрці не могуць жыць на небе, іх месца бытавання ў чорных месцах, дзе няма святла: “...Абярнуліся мы – аж на захадзе **чорная хмара**, бы клубок, так і коціцца на нас... адвязаў ад пояса свой канчатый нож да як шыбане ў самы віхар, дак чорт толькі піснуў, а віхар невядома куды й дзеўся...” [5, с. 145].

Звыклія метафары *чорны дзень і чорны год* абазначаюць цяжкі для чалавека час. *Чорны год* – глабальная з’ява, што залежыць ад метэаралагічных, палітычных і сацыяльных умоў, закранае ўвесь народ. А да *чорнага дня* можна падрыхтавацца, робячы прыпасы або адкладаючы грошы.

Як бачым, у асноўным эпітэт *чорны* ў легендах і паданнях мае песімістычную эмацыйна-ацэначную афарбоўку. Калі ж разглядаць яго семантычны арэол – ‘гора’, ‘няшчасце’, ‘зрада’, ‘ліха’, ‘жуда’, – то можна сустрэць вялікую колькасць сінанімічных эмацыйна-ацэначных эпітэтаў, што характарызуюць душэўны стан чалавека, яго пачуцці, розныя адмоўныя з’явы:

ліхі – 15 ужыванняў: *ліхія людзі, ліхая доля, места ліхое, ліхая жонка, ліхая часіна;*

злы – 15: *злы дух, злы чорт, злыя людзі, злая чараўніца, злы пан, злая татарка, злыя сабакі;*

страшны – 9: *страшная пачвара, страшныя вочы, страшная навіна, страшная помста;*

горкі – 8: *горкія слёзы, горкая доля;*

люты – 6: *лютые ворагі, люты пан, люты чарадзеі, лютая злосць;*

дурны – 5: *дурны народ, дурны пан;*

чортавы – 5: *чортава месца, чортава сіла;*

пагань – 3: *паганья людзі, паганая радасць;*

скверны – 2: *скверная дарога, сквернае месца;*

няверны – 2: *няверная жонка, няверны чалавек;*

сумны – 2: *сумная песня;*

грозны – 2: *грозная падзея, грозная хмара;*

дрэнны – 1: *дрэнныя людзі;*

сварлівы – 1: *сварлівая жонка.*

Лексемы са значэннем экспрэсіўнага псіхічнага стану чалавека трэба адзначыць як *эмонімы* – ад лац. *emoveo* ‘хвалываць, узбуджаць’ і гр. *онім* ‘слова’.

Каляронім *белы* нагужаны рознабаковай, амбівалентнай мастацкай семантыкай. У тэкстах легенд і паданняў усяго сустрэлася 59 ужыванняў гэтага слова (другое месца па частотнасці).

Эпітэт *белы* часта характарызуе прадметы са знешняга боку, дэманструючы эталон народнай прыгажосці: *бела лічка, белыя плечы, белае адзенне, белая сарочка, белая світка, белая хус-*

тачка, белыя зубы. У катэгорыю ідэалаў прыгажосці можна аднесці і іншыя паэтычныя каларыстычныя маркеры: *чырвоныя шчокі, краснае лічка, русыя косы, сівая барада, чорныя вочы, карыя вочы, шчочкі ружовыя, алая кроў*. Часам падобнымі эпітэтамі малюецца партрэт “ідэальнага” чалавека: “...Пачаў князёк падрасцаць і зраўняўся ў *краснага малоўца*, як дубок, роўны, крэпкі, *шчочкі ружовыя, валасы русыя, вочы блакітныя...*” [5, с. 382].

Сталыя народныя выразы *белы свет, белы дзень* маюць значэнні ‘ясны’, ‘сонечны’, ‘яркі’, ‘светлы’ [5, с. 244, 389].

З белым колерам і рэалізацыяй яго значэння характава звязана паданне пра паходжанне назвы Бялынічаў: “...*Неба раптам прасвятлела. Стала світаць. Адсюль паходзіць і назва Бялыніч – Бела ніч*” [5, с. 267]. Многія беларускія тапонімы маюць колеракампанент *белы*: *Белае балота, Белы камень, Белая дуброва*.

Белы колер ужываецца і для перадачы смутку і жалобы. Так, знак разбітага кахання і болю ад смерці любімага – *белая яблынька, белыя бярозы, белыя аблокі*. Сімвалам страты і скону цэлага горада выступае каляронім *белы* ў паданнях пра возера Свіцязь, а таксама пра возера Нарач.

Найбольш паэтычнымі і казачнымі падаюцца выразы *белы агонь* або *белыя языкі полымя* – чароўныя, закліятыя водблескі над схаваным багаццем. *Белы* ўказвае на чарадзейнасць і таямнічасць месца.

Што датычыцца эпітэта *белы* ў дачыненні да фаўны, то тут узнікае міфапаэтычная сувязь з духамі (*сабакі белыя*), душами памерлых людзей (*белыя коні*), нячысцікамі (*белы кот*). У такім значэнні *белая* афарбоўка жывёл выступае знакам негатыўнай экспрэсіі і звязваецца са смерцю і замагільным светам [5, с. 144, 415]. *Белая метка* ў каровы – знак абранасці.

Белыя знакі ў вопратцы падзяляюць людзей на *сваіх* або *чужых*. Часта ў тэкстах паданняў сустракаюцца вобразы ў *белым адзенні* – душы памерлых, якія падманваюць чалавека, прымушаючы блукаць сярод густых лясоў: “...з’яўляецца жанчына з распушчанымі валасамі і ў *белым* даўгім адзенні. Хто б ні папаўся да гэтай жанчыны, ён робіцца яе ахвярай...” [5, с. 170]. Але бывае і наадварот: *белая барада* ў святога Міколы выступае як атрыбут Божага служкі і памочніка.

У мастацка-семантычным сэнсе *белыя* маркеры здаўна атаясамліваліся з цнатлівасцю. Каляронім *белы* мае таксама семантыку ‘чысты’. Эпітэты з такім значэннем у легендах і паданнях сустракаюцца 16 разоў у варыянтах: *чыстая здаровая вада, чыстая белая сарочка, чыстае поле, чыстыя дзявочыя вочы, чыстае сэрца*. У касмаганічных легендах *чыстая вада* адна з асноўных стыхій. Мета-

фарычны маркер *чыстае сэрца* выкарыстоўваецца пры апісанні добрага, праўдзівлага чалавека. У супрацьпастаўленні эмонімаў *добры – ліхі* пры колькасна-статыстычным падліку эпітэт *добры* ужываецца часцей (43), чым *ліхі* (15).

З улікам эўфемістычнага замяшчэння колеру *белы* на пазітыўныя пачуцці можна вылучыць наступныя эмонімы:

добры – 46 згадак: *добрыя людзі, дзень добры, добрае слова, добрая доля, добрая зямля;*

чысты – 16: *чыстая вада, чыстая сарочка, чыстыя вочы, чыстае поле, чыстае сэрца;*

ясны – 15: *яснае сонейка, ясны розум, яснае неба, ясныя зоркі, ясныя вочкі, ясны дзень;*

святы – 15: *святая зямелька, святыя ўгоднікі, святая вера, святыя людзі, святы камень, святая воля;*

светлы – 8: *светлая хмара, светлыя прамяні сонца, светлы князь, светлыя хвалі;*

верны – 6: *верны слуга, вернае каханне;*

яркі – 5: *яркае сонца;*

харошы – 4: *харошае жытка, харошыя словы; лёгка* – 2: *лёгкі хлеб, лёгкая зямля;*

салодкі (салодзенькі) – 2: *салодзенькі мядок, салодкі голас.*

Паколькі *белы* колер сустракаецца ў аб’ектах і атрыбутыцы пахавальных абрадаў, то ён мае непасрэднае дачыненне да замагільнага свету [7, с. 67]. Шматлікія апісанні вобразаў хвароб, нячыстых духаў і ведзьмаў маюць азначэнне *белы*. Цікава, што дэмані хвароб у легендах выступаюць пераважна ў антрапаморфным выглядзе – жаночае аблічча ў белым убранні або з белымі атрыбутамі: “...*Не нажала яна яшчэ двух снапоў, як выйшла з лесу нейкая дзяўчына ўся ў белым і сама белая, як малако... [халера]*” [5, с. 197]. Адзіная істотная прыкмета ідэнтыфікацыі такой дэманічнай істоты, як *Смерць*, – яе “беласць”, бесцялеснасць: “...*нават белую смерць спатыкалі, і гэта смерць вабіла і аб самагубстве вяла размову...*” [5, с. 254]. Па апісаннях нашых продкаў, *смерць* – гэта прывід або міфічная істота белага колеру [4, с. 637].

Як бачым, існуе некалькі падыходаў да трактоўкі сімвалікі белага колеру ў беларускіх легендах і паданнях. З аднаго боку, *белы* – сінонім чысціні, святасці, характава, гонару і пашаны. З метэаралагічнага пункту гледжання гэта – светласць, празрыстаць, яснасць і яркасць. Разам з тым аналіз рытуальных кантэкстаў паказвае сувязь *белага* з іншасветам, нячыстымі духамі, смерцю.

У тэкстах легенд і паданняў налічваецца 34 люксонімы *цёмны*, яны займаюць трэцяе месца. Сярод іх ёсць апісальныя выразы тыпу *цёмны лес* – локус бытавання дзікіх звяроў, птушак; метафарычныя спалучэнні, якія маюць адмоўную ацэнку: *цёмныя людзі* – ‘неадукаваныя’, *цёмны твар* – ‘злы’, ‘нядобры’, ‘кепскі’. Усе эпітэты са значэннем ‘цёмны’ па-

лексічным значэнні набліжаюцца да чорнага колеру, маюць блізкую семантыку. Негатыўныя канатацыі *цёмнага ўзмацняюцца*, калі ў тэксце прысутнічаюць эмацыйныя эпітэты: “...*Надышоў гэты дзень. Злосны вецер гнаў цёмныя хмары, а лес спяваў жалобныя песні...*” [5, с. 388].

Чацвёртае месца па частотнасці ўжыванняў займае каляронім *залаты*. Знойдзена 29 выразаў: *залатое дно, залаты пояс, залатое крэсла, залатая табакерка, залатая ўзда, залатая горка, залаты алень, залатыя валасы, залаты пасады, залатыя крыжы* і інш. Такія эпітэты ўказваюць на афарбоўку прадмета або аб’екта, яго падобнасць да металу, валоданне блізкімі ўласцівасцямі. *Залаты* значыла ‘ідэальны’, ‘самы прыгожы і каштоўны’. Такі эпітэт выкарыстоўваўся для фальклорнай паэтызацыі духоўнага свету: “...*Разабраў Бог гэта дзела... І здзелаў яму залатыя вусы...*” [5, с. 132].

Эпітэт *залаты* пераважае над *срэбным*, *медным* і *жалезным*. Гэта абумоўлена высокай каштоўнасцю металу. Цікавае ўжыванне эпітэта для абазначэння скону свету, эпічнага канца жыцця: “...*Гэта незвычайны калодзезь. У ім тры дны: меднае, сярэбранае і залатое. Калі прарвецца залатое дно – канец свету, зямля ператворыцца ў суцэльны акіян...*” [5, с. 282].

Залаты колер – абавязковы элемент царскай і Боскай атрыбутыкі. Сімвал магутнасці, багацця і шчасця, найвышэйшай іерархічнай ступені (*залатая карона*): “*Бегаў тады залаты алень шчасця – і дзе заставаўся след ад яго капытка, там астывала зямля і ўсё, што на ёй знаходзілася, набывала цудоўную сілу...*” [5, с. 360].

Для народнай эпічнай творчасці характэрны эпітэты *красны* (18 згадак у двух значэннях – ‘чырвоны’ і ‘прыгожы’) і *чырвоны* (25 маркераў). *Красны* характэрны для звыклых спалучэнняў пры апісанні прыгажосці – *краснае лічка, красны малойча*: “...*Віт быў удавец і меў адну дачку, вельмі красную панну...*” [5, с. 250]. Да падобных устойлівых словазлучэнняў трэба аднесці *краснае сонейка, красны двор*. Сёння гэты прыметнік выпаў з сучаснай мовы, стаў архаізмам. Адпаведны яму эпітэт *чырвоны* сустракаецца ў тэкстах менавіта для надання значэння колеру пэўнаму аб’екту або з’яве – *чырвонае дзерава, чырвоныя ногі, чырвоны агонь, чырвонае возера*: “*Цяпер, от як здзярэш кару на альшыне, то дзерава чырвоная, я гэта кроў чорта...*” [5, с. 57].

Шырока распаўсюджаны эпітэты, якія вобразна раскрываюць нацыянальны ландшафт нашай краіны, пейзаж, раслінны і жывёльны свет – *сіняе неба, зялёны лес, зялёнае поле, блакітныя азёры, шэрая зязюля, буланы конь*. Гэта своеасаблівыя народныя паэтычныя штампы, знаёмыя кожнаму, зафіксаваныя ў моўнай традыцыі: “...*Некалі, даўно-даўно, сярод блакітных азёр, на вялікай*

гары стаяў прыгожы горад, умацаваны башнямі...” [5, с. 266]. Экспрэсіўная функцыя такіх эпітэтаў невысокая, паколькі змяшчае прадказальнае значэнне: *зялёнае поле* – ‘свежае’, ‘маладое’. У адрозненне ад падобных штампаў вылучаюцца яркія, незвычайныя эпітэты, якія моцна эмацыйна ўздзейнічаюць, здзіўляюць, выклікаюць шэраг асацыяцый: *сіні лес, красная раніца*. Напрыклад, *срэбраная даль* падкрэслівае далечыню, празрыстаць прасторы, асацыюецца з невядомасцю, непрадказальнасцю будучыні, перадае тонкія душэўныя пачуцці галоўнага героя: “...*Сядзіць пад заветным дубам добры моладзец Маішэка, вытрашчыў чорныя свае вочы ў сярэбраную даль і думае думу пра сваю любоў...*” [5, с. 276].

Такім чынам, каларыстычныя эпітэты адлюстроўваюць колерапіс жыцця народа, будову міфалагічнага асяроддзя, паэтычна тыпізуюць беларускую прыроду, вобраз чалавека, спадчынны побыт. Праз шматлікія эмацыйныя эпітэты падкрэсліваюцца негатыўныя і станоўчыя пачуцці людзей, раскрываюцца псіхалагічны настрой і стаўленне да падзей і пэўных аб’ектаў. Падрабязны аналіз дамінантных каляронімаў і люксонімаў сведчыць пра глыбокую мудрасць народа, што выклікае вялікую пашану да спадчыны роднай краіны і захапленне неахопным багаццем беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Бабіч, Ю. М.** Колеравая і светлавая эстэтыка ў мове твораў Якуба Коласа : манаграфія / Ю. М. Бабіч. – Віцебск : Выд-ва УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2002. – 127 с.
2. **Беларуская “народная Біблія” ў сучасных запісах /** уступ. арт., уклад. і камент. А. М. Боганевай. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2010. – 166 с.
3. **Евгеньева, А. П.** Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII–XX вв. / А. П. Евгеньева ; АН СССР ; Ин-т рус. яз. – Ленинград – Москва : Изд-во АН СССР, [Ленингр. отд-ние], 1963. – 348 с.
4. **Зямная дарога ў вырай** : беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм., перакл. і паказ. У. Васілевіча. – Мінск : Беларусь, 2010. – Кн. 3. – 717 с.
5. **Легенды і паданні** / склад. М. Я. Грынблат і А. І. Гурскі ; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.
6. **Первов, П. Д.** Эпитеты в русских былинах / П. Д. Первов. – Воронеж : Тип. В. И. Исаева, 1902. – 44 с.
7. **Седакова, О. А.** Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. – М. : Индрик, 2004. – 320 с.
8. **Селиванов, Ф. М.** Эпитет в былинах / Ф. М. Селиванов // Эпитет в русском народном творчестве. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 16–35.
9. **Швед, І. А.** Міфалогія колеру ў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры : манаграфія / І. А. Швед ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; навук. рэд. А. С. Ліс. – Брэст : БрДУ, 2011. – 291 с.

Кацярына КІРЧУК,

аспірант кафедры тэорыі і метадыкі выкладання мастацтва Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 2 жніўня 2019 г.

АСАБЛІВАСЦІ НАВУЧАННЯ Ў НАРОДНЫМ ВУЧЫЛІШЧЫ ВЁСКА ВЯЛІКІЯ КРУГОВІЧЫ

У Расійскай імперыі на пачатку 1860-х гг. па ініцыятыве папярчцеля Віленскай вучэбнай акругі князя Аляксандра Шырынскага-Шыхматава арганізацыю навучання грамаце сялянскіх дзяцей вырашана было паставіць на сістэмную аснову [1]. Была створана сетка народных вучылішчаў. Найперш установы адкрываліся па валасных цэнтрах. Адна з іх у 1869 г. была адчынена ў вёсцы Вялікія Круговічы Слуцкага павета Мінскай губерні.

Натуральна, узнікла неабходнасць стварэння навучальных праграм. Іх тэарэтычны бок і практычную рэалізацыю разгледзім на прыкладзе круговіцкай установы.

ПРАГРАМА НАРОДНАГА ВУЧЫЛІШЧА: АГУЛЬНЫЯ ЗВЕСТКІ

Мэта пачатковай адукацыі ў Расійскай імперыі – *“утверждать в народе религиозные и нравственные понятия и распространять первоначальные полезные знания”* [11, с. 614]. Такім чынам расстаўляліся прыярытэты: на першым плане павінна было знаходзіцца рэлігійнае выхаванне, прычым не толькі моладзі, але і ўсяго народа. На другім ішла мараль усеагульная, у тым ліку свецкая. І толькі на трэцім – пачаткі ведаў, карысных у штодзённым жыцці, як правіла, сялянна.

Для народных вучылішчаў распрацоўваліся праграмы і адпаведныя дапаможныя матэрыялы (хоць і не ў такім аб’ёме, як сёння). Пры гэтым зазначалася, што *“программы составлены для школ, где дети учатся в течение трех лет и не менее шести месяцев в году”* і *“в программе указан наименьший объем сведений, который должен быть достигнут в одноклассной школе”* [12, с. 1]. Арыенціроўкай для праграм стаў Артыкул 3 “Палажэння аб народных вучылішчах” (1864), паводле якога *“предметами учебного курса начальных народных училищ служат: а) Закон Божий (краткий Катехизис и священная история); б) чтение по книгам гражданской и церковной печати; в) письмо; г) первые четыре действия арифметики, и д) церковное пение там, где преподавание его будет возможно”*.

Наступным артыкулам дэкларавалася панаванне адной мовы: *“В начальных народных училищах преподавание совершается на русском языке”* [11, с. 614]. Закон аб забароне беларускай мовы ў народных вучылішчах быў скасаваны

толькі 17 мая 1905 г. II Дзяржаўнай думай. Гэта, аднак, не паўплывала на адсутнасць беларускай мовы ў дзяржаўных школах, Круговіцкай у тым ліку. Разам з тым улады ўсведамлялі, што навучанне на рускай мове не будзе паспяховым, таму па першым часе дапускалі выкарыстанне беларускай і ўкраінскай моў: *“В таких местностях весьма важно начинать объяснение предметов учения в народных училищах на местном наречии, и затем уже переходит постепенно к употреблению собственно русского языка”* [14, с. 1380].

Адметна, што праграмы распрацоўваліся з улікам рэгіянальных асаблівасцей і патрэб тэрыторыі Расійскай імперыі. У прыватнасці так было ў Віленскай вучэбнай акрузе. Пра гэта сведчыць сама назва – *“Программа для народных училищ Виленского учебного округа...”*. Якія ж дысцыпліны ўводзіліся? У названым дакуменце за 1871 г. Закон Божы стаіць першай дысцыплінай. Таму можна лічыць яго галоўным прадметам. Акрамя яго, былі прадметы пад назвамі (падаём у паслядоўнасці згаданай праграмы): славянская мова (маецца на ўвазе царкоўнаславянская); руская мова (у яе склад уваходзіла і чытанне / літаратура); арыфметыка; чыстапісанне; спевы (яны мелі рэлігійны характар) [13].

Паводле дакумента 1897 г., прадпісваўся наступны мінімум на шасцідзённым тыдзень: Закон Божы – 6 гадзін; царкоўнаславянская грамата – 3 гадзіны; руская мова – 8 гадзін; чыстапісанне – 2 гадзіны; арыфметыка – 5 гадзін; царкоўнаславянскія спевы – 3 гадзіны [12, с. 2]. У выніку набягала 27 гадзін на тыдзень. Ад іх можна адняць 6 гадзін галоўнага, рэлігійнага прадмета, што выкладаўся святаром, які павінен быў працаваць у школе кожны дзень. На свецкага настаўніка, такім чынам, заставалася 21 гадзіна.

Неабходна патлумачыць, што гэтая нагрузка была разлічана на настаўніка, які тады працаваў на ўсе тры аддзяленні, што вучыліся адначасова, у адным памяшканні. Для вучняў колькасць урокаў складала звычайна ад трох да пяці-шасці на дзень. Аднак малодшых школьнікаў дазвалялася адпусаць са школы раней, але з разлікам правядзення не менш як трох пагадзінных урокаў на дзень.

У крыніцах канца XIX ст. знаходзіцца інфармацыя яшчэ пра адзін прадмет, які не фігуруе ў вышэйапісаных праграмах (хоць апошняя з

Цэнтральная частка фасада
былога Круговіцкага народнага вучылішча. 1957 г.
Фота публікуецца ўпершыню.

іх распрацоўвалася ў час, калі той прадмет ужо практыкаваўся), – гэта “ваенная гімнастыка”. Яе існаванне пацвярджаецца звесткамі, атрыманымі ад непасрэдных вучняў Круговіцкага вучылішча. Яны згадвалі, што ім выкладаліся пэўныя пачаткі ваеннай справы [4]. Думаецца, гэта нешта накшталт сучаснай фізічнай культуры з элементамі ваеннай падрыхтоўкі. Тыя ўрокі выкладаў “с достаточным успехом учитель общих предметов” [7, арк. 459 адв.; 6, с. 42]. Таксама вучылі некаторым рамёствам [4].

Асноўная задача тагачаснай школы – фарміраванне ў вучняў пісьменнасці. На выхадзе выпускнік той школы павінен быў: 1) па рускай мове – умець чытаць і пераказваць, ведаць вершы, валодаць асновамі граматыкі і пунктуацыі, пісаць пад дыктоўку, спісваць з кніг, умець нескладана апісваць, сачыняць; 2) па арыфметыцы – апераваць чатырма дзеяннямі з лічбамі любой велічыні, разумець долі, рашаць задачы вусна і пісьмова [12, с. 19, 28].

Трохі ўскладнялася праграма навучання пры пераходзе да фармату двухкамплектнага вучылішча (у Круговічах з 1913 г.). Заканчэнне кожнага аддзялення суправаджалася іспытамі, на якія ў школу прыязджалі чыноўнікі з павятовага кіраўніцтва народнай асветай. Вучні, якія вызначыліся поспехамі, узнагароджваліся падарункамі. Пасля заканчэння трох, пад канец існавання Расійскай імперыі чатырох аддзяленняў (сучасных класаў) – школы ў цэлым – настаўнік вазіў вучняў здаваць экзамены ў Сіняўку.

Праўда, да здачы заключных экзаменаў даходзілі далёка не ўсе. Многія вучні (часам да 90%) пакідалі школу, навучыўшыся элементарнаму пісьму і ўменню лічыць [4]. Большага абраны жыццёвы шлях селяніна не патрабаваў.

РЭЛІГІЙНЫ І ІДЭАЛАГІЧНЫ ЎХІЛ

Рэлігійны блок у навучанні быў значны. Аб’ём рэлігійных прадметаў, асабліва Закону Богага, уражвае: калі паловы ўсяго часу навучання. Сялянам у іх не было такой практычнай патрэбы.

Да таго ж, апрача згаданых дысцыплін, вучні павінны былі хадзіць у царкву і спяваць царкоўныя песні на клірасе, перад заняткамі і пасля іх чытаць малітвы. У нядзельныя і святочныя дні навучэнцы былі абавязаны ўсёй школай наведваць царкву. Што яны і рабілі: “Ученики аккуратно посещают церковные богослужения и участвуют в чтении и пении на клиросе...” [7, арк. 459 адв.] З вучняў быў нават створаны хор. Праўда, ён вы-

конваў творы не толькі рэлігійныя, але і фальклорныя [4; 6, арк. 42]. Гэта можна лічыць зачаткамі самадзейнасці ў Круговіцкай школе, што будзе развівацца ў далейшыя перыяды функцыянавання ўстановы.

Цікава, што пазаўрочная праца распаўсюджвалася не толькі на вучняў, але і на дарослых вяскоўцаў: “Воскресные и праздничные собеседования ведутся в училищном доме, и взрослые крестьяне охотно посещают собеседования” [7, арк. 460].

Другім пасля рэлігійнага ў школьных прадметах быў дзяржаўна-ідэалагічны складнік. У ходзе навучання прышчэпліваліся не проста патрыятычныя – узвышаныя – адносіны да Расіі як да радзімы. Прасочым гэта, напрыклад, па двух выданнях, зробленых спецыяльна для пачатковых школ Беларусі.

У “Кнізе для чытання ў народных вучылішчах Паўночна-Заходняга краю” 1897 г. непасрэдна для чытання пяць частак – так званых “аддзелаў”. Першы – “рэлігійнага характару”. У ім, акрамя агульнарэлігійных тэкстаў, змешчаны творы расійскіх праваслаўных аўтараў. Ёсць і адмысловыя рэгіянальныя тэксты з “Віленскага календара” – 8 з 28. Другі – “Назидательное чтение” – складзены з 17 твораў без удзелу “тутэйшых” аўтараў. Трэці адзел – “Из русской природы и быта” – 34 творы выключна велікарускіх пісьменнікаў. Але адзін з іх – Аляксандр Раданежскі – аднойчы звярнуў увагу на Беларусь, апісаўшы “Встречу праздника Рождества Христова в Белоруссии”. Чацвёртую частку складаюць 44 творы з жыцця жывёл і раслін без увагі на рэгіянальную спецыфіку краю. Тэксты заключнага аддзела (21 твор) маюць шырокую геаграфію: “радзіма” прадстаў-

лена ад Прыбалтыкі да Каўказа, Урала і Сібіры. Зроблена ласка і для Беларусі. Можна лічыць, што пра яе ўключаны ў дапаможнік ажно два творы – “Западный край” і “Полесье” [2].

Такім чынам, родная і знаёмая зямля для беларускіх вучняў у школьных падручніках была прадстаўлена мінімальна і разглядалася як адзін са шматлікіх рэгіёнаў вялікага “Отечества”.

У аналагічным вучэбным дапаможніку 1899 г. вытрыманы прыкладна тыя самыя прапорцыі і прынцыпы: радзіма разглядаецца як уся Расійская імперыя. Тым не менш тры аддзелы з пяці змяшчаюць рэгіянальныя матэрыялы: I. “Религиозно-нравственный”: з 10 артыкулаў сем прысвечаны тэматыцы краю; IV. “Рассказы из отечественной истории”: з 61 – 10 “рассказов” запар падаецца пра гісторыю “Западной России”, г. зн. Беларусі; V. “Отечественное”: у 13 артыкулах адзіным блокам “Города Северо-Западного края” рэпрэзентуюцца губернскае цэнтры рэгіёна [3].

Як дэманструюць такія прыклады, азначаны рэлігійны і ідэалагічны ўхіл у народных вучылішчах вытрымліваўся як у тэорыі, так і на практыцы.

ПРАЦОЎНАЕ НАВУЧАННЕ: ПАЧАТКІ ПРАДМЕТА

Пад канец XIX ст. у дзейнасць народных вучылішчаў дадаўся яшчэ адзін бок – навучанне культуры сельскай гаспадаркі. Прычым, як можна зразумець з цыркуляра “Панам дырэктарам народных вучылішчаў Віленскай вучэбнай акругі” ад 14 мая 1895 г., тая праца зарадзілася знізу – па ініцыятыве саміх народных настаўнікаў і адпаведным жаданні іх вучняў: “В последнее время при многих училищах на местные средства организовывают так называемые школьные сады, пасады, шелководни и хозяйства в целом” [5, арк. 106–106 адв.]. Таму кіраўніцтвам асветы вырашана было сістэматызаваць і заахоўваць такое пачынанне. Найперш – праз арганізацыю адпаведных курсаў для народных настаўнікаў. За мэту ставілася не толькі навучанне аграрнай культуры, але і яе распаўсюджванне сярод сялянскага насельніцтва. Прычым стаўка рабілася, як бачым, на маладое пакаленне.

Круговіцкая школа не была ў першых шэрагах устаноў, дзе стварылі прысядзібныя ўчасткі. У спісе народных вучылішчаў Слуцкага павета 1896 г. сярод 16 устаноў няма круговіцкай [5, арк. 271 адв.].

Аднак сітуацыя ўжо тады выпраўлялася. Прынамсі летам 1896 г. быў зроблены першы крок – у Слуцкае павятовае казначэйства было

Вокладка “Книги для чтения в народных училищах Северо-Западного края...”. Вильна. 1897 г.

ўнесена 10 рублёў за вучобу на курсах па садаводстве і гародніцтве пры Лучнікоўскім народным вучылішчы (сярод 15 валасцей – менавіта іх, а не школ – фігуруе Круговіцкая) [5, арк. 355–355 адв.]. Згодна з логікай, апрацоўка прышкольнага зямельнага ўчастка ў Круговіцкім вучылішчы планавалася з наступнага сельскагаспадарчага сезона – у 1897 г.

У іншых дакументах знаходзім звесткі пра накіраванне настаўніка на курсы. Тут маем цікавую, нелінейную гісторыю. Адрозна па заканчэнні навучальнага года, не пазней за 5 чэрвеня 1896 г., планавалася праходжанне курсаў круговіцкага настаўніка Максіма Клещучка [5, арк. 312 адв., 321]. Пра пэўныя крокі гэтага настаўніка, зробленыя ў кірунку ўвядзення працоўнага навучання, гаварылася яшчэ ўвосень 1895 г.: “Учитель имеет большую склонность к ручному труду. Подготовительные сведения по этому предмету он уже имеет. Благодаря близости ремесленных занятий при лесопильном заводе в Круговичах же; учитель Клещук познания по ремеслу, полученные в Учительской семинарии, расширяет и имеет в виду при своем училище открыть ремес-

ленный класс...” Больш за тое, настаўнік тут жа, праз інспектара, які правяраў Круговіцкае вучылішча, не асабліва саромеючыся, напрошваўся на камандзіроўку. Ды не абы-куды, а ў сталіцу імперыі: “...Поэтому покорно просит Дирекцию зачислить его кандидатом для командировки в Петербург на ремесленные курсы” [6, арк. 42 адв.].

Такая смеласць навяла на думку, што тая паездка цалкам або часткова кампенсавалася школьнымі ўладамі. У ходзе архіўных пошукаў наша меркаванне пацвердзілася. Прычым, як вынікае з кантэксту, кампенсацыя выдаткаў на курсы ажыццяўлялася за кошт сялян. Відавочна, ім лішнія расходы былі не даспадобы. Да таго ж яны тычыліся ім вядомай справы – сельскай гаспадаркі. Таму, напрыклад, жыхары некаторых валасцей Слуцкага павета ішлі на катэгарычную адмову ад фінансавання паездкі, нават бліжэй – у межах Беларусі, – па веды. У прыватнасці ў 1899 г. так палічылі сяляне Быстрыцкай, Ляхавіцкай і Заастравецкай валасцей [8, арк. 5].

Вялікай патрэбы ў далёкай камандзіроўцы не было, бо аналагічнае павышэнне кваліфікацыі праводзілася побач. Падобныя курсы адбыліся летам 1896 г. у Слуцкім павеце пры Лучнікоўскім народным вучылішчы, якое знаходзілася прыкладна за 70 км ад Вялікіх Круговіч. На цытаваным дакуменце пазначана рэзалюцыя “учителя зачислить кандидатом на ремесленные курсы”, і залічылі М. Клешчука [6, арк. 40].

Час паказаў, што яшчэ не было ясна, ці будзе ва ўстанове кадравая ратацыя. Да канца лета вучыць круговіцкіх дзяцей з Гавязнянскага вучылішча быў прысланы Мікалай Лобан. А на яго месца перавялі М. Клешчука [9, с. 117; 10, с. 125]. Зрэшты, для Круговіцкай школы гэта аказалася непрынцыповым. У выніку і былы, і новы круговіцкія настаўнікі трапілі на згаданыя курсы. Курсы заканчваліся іспытамі. Пасля іх настаўнікі атрымлівалі інвентар для вядзення аграрна-гаспадарчай працы. М. Лобан, у прыватнасці, атрымаў: рыдлёўку, граблі, секатар, садовы нож, пілу, брускі, кнігу па садаводстве І. Мяшчэрскага [5, с. 325–325 адв.]. Гэта дазваляе зрабіць выснову, што настаўнікі паспяхова вытрымалі экзамены і ў Круговіцкім народным вучылішчы з восені 1896 г. маглі пачынаць выкладаць працоўнае навучанне.

Зразумела, што “на первом плане в отношении развития просвещения и подготовки учительских кадров в Северо-Западном крае стояли цели политические, а потом только просветительские и образовательные” [15, с. 184]. Разам

з тым навучанне ў народным вучылішчы пры ўсёй схаластычнасці не стаяла на месцы. З цягам часу адбываліся некаторыя змены, працэс навучання ўдасканалваўся. Хоць і не абыходзілася без шматлікіх, часам вострых супярэчнасцей.

Спіс літаратуры

1. **Ершова, О. И.** Правительственные народные училища северо-западных губерний как альтернатива земской школе европейской России: вторая половина XIX в. / О. И. Ершова // Органы государственной власти и местного самоуправления: традиции и современность: к 150-летию земской реформы в России : мат. Междунар. науч.-практ. конф. (Псков, 13 ноября 2014 г.). – Псков : Псковский государственный университет, 2015. – С. 103–115.
2. **Книга для чтения в народных училищах Северо-Западного края России с русским и церковнославянским букварем и материалом для самостоятельных письменных упражнений:** второй год обучения / сост. Н. Одинцов, В. Богоявленский. – 2-е испр. изд. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1897. – 216 с.
3. **Книга для чтения в народных училищах Северо-Западного края России** / [сост. Н. Одинцов и В. Богоявленский]. – [Б. м. : б. и., 1899?]. – 300 с.
4. [Муха, У. І.] **Летопись школы** // Архіў ДУА “Круговіцкі яслі-сад – сярэдняя школа”.
5. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі** (НГАБ). – Фонд 458. Воп. 1. Спр. 151.
6. **НГАБ.** – Фонд 458. Воп. 1. Спр. 157.
7. **НГАБ.** – Фонд 458. Воп. 1. Спр. 161.
8. **НГАБ.** – Фонд 458. Воп. 1. Спр. 251.
9. **Памятная книжка Минской губернии на 1896 год.** – Минск : Паровья типо-лит. Х. Я. Дворжеца и Б. И. Соломонова, 1895. – XLIV. – 294, 88, 26 с.
10. **Памятная книжка Минской губернии на 1897 год.** – Минск : Паровья типо-лит. Х. Я. Дворжеца и Б. И. Соломонова, 1896. – 383 с.
11. **Полное собрание законов Российской империи за 1864.** – СПб., 1867. – Т. XXXIX: Отделение 1. – 976 с.
12. **Примерные программы предметов,** преподаваемых в начальных народных училищах ведомства министерства народного просвещения. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, [1897]. – 36 с.
13. **Программы для народных училищ** Виленского учебного округа с объяснительными к оным запискою: составлены на съезде директоров народных училищ в Вильне в 1871 году, рассмотрены и одобрены в попечительском совете. – Вильна : Печатня А. Г. Сыркина, 1871. – 34 с.
14. **Сборник постановлений по Министерству народного просвещения.** – СПб., 1876. – Т. 3: Царствование императора Александра II, 1855–1864. – 1758 с.
15. **Снапковская, С. В.** Белорусское учительство Северо-Западного края: идеологический или профессиональный вектор? / С. В. Снапковская // Учитель и его формирование : исторический опыт передачи образованности и культуры : сб. науч. трудов Междунар. науч.-практ. конф. (Тверь, 6–7 июня 2016 г.) / под науч. ред. чл. корр. РАО М. В. Богуславского. – Волгоград : Отрок, 2016. – С. 183–189.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат гістарычных навук.

Аўтар выказвае падзяку дырэктару школы А. Заньку і настаўніку гісторыі Т. Дунчык Круговіцкай яслі-сада – сярэдняй школы за дапамогу ў падборы ілюстрацый.

ТАНСКІ КАСЦЮМ ЯК ФЕНОМЕН МАСТАЦКАЙ КУЛЬТУРЫ КІТАЯ

У артыкуле аналізуецца танскі касцюм як феномен мастацкай культуры Кітая, яго эвалюцыя і адметныя прыкметы, а таксама ўплыў на асаблівасці фарміравання кінавообраза. Шырокае выкарыстанне танскага касцюма ў многіх кітайскіх і замежных фільмах спрыяла яго папулярнасці, фарміраванню ўяўленняў пра яго як пра традыцыйны касцюм Кітая. Набываючы галоўнае значэнне выразніка канкрэтнага мастацкага вобраза, танскі касцюм не толькі ўзбагачае сродкі выразнасці мастацтва кіно, але і спрыяе культурнай камунікацыі.

Ключавыя словы: *танскі касцюм, дынастыя Тан, мастацкая культура Кітая, кінамастацтва.*

This article analyzes the Tang costume as a phenomenon of Chinese art culture, its evolution and distinctive features, as well as its influence on the features of the formation of the film image. The wide use of Tang costume in many Chinese and foreign films contributed to its popularization, the formation of ideas about it as a traditional costume of China. Acquiring the dominant meaning of the expression of a particular artistic image, Tang costume not only enriches the means of expression of the art of cinema, but also contributes to cultural communication.

Кітайскі традыцыйны касцюм, захаваўшы ўнікальную прыгажосць на працягу сваёй доўгай гісторыі, і ў наш час уплывае на кінематаграфічныя і тэатральныя касцюмы, моду і інш. Разглядаючы *танскі касцюм* (гэта назва папулярнага ў сучасным свеце своеасаблівага фасону адзення ў кітайскім стылі), нельга не згадаць дынастыю Тан (618–907 гг.), якая лічыцца сапраўдным перыядам росквіту культуры Кітая.

Сёння ўзоры даследаванага касцюма, які валодае высокай эстэтычнай каштоўнасцю, дэманструюцца ў мастацкім музеі эпохі Тан у Сіане. І нават цяпер фасоны касцюмаў выглядаюць элегантна, а іх тканіна і колеравая гама захавалі сваю ўнікальнасць.

Касцюм эпохі Тан меў пэўныя адметнасці. Ён вырабляўся з шоўку, па гандлёвых шляхах распаўсюджваўся да самай Еўропы, дзе стаў адным з прадметаў раскошы. Пад танскім касцюмам часцей за ўсё разумеюць нацыянальную вопратку “ханьфу” (汉 服) часоў дынастыі Тан. Гэта

традыцыйная кароткая курткі, сукенка ці спадніца. Такі стыль адзення быў пашыраны ў ранні перыяд эпохі Тан, і ў аснове ён пераняў узоры традыцыйнага жаночага верхняга адзення і ніжняй спадніцы дынастыі Усходняя Хань (25–220 гг.). Можна таксама дапусціць, што ў часы дынастыі Ся (прыкладна 209–1559 гг. да н. э.) ужо існавалі пэўныя фасоны касцюмаў – “ічан” (衣裳), якія складаліся з верхняй часткі “і” (衣) і ніжняй часткі “чан” (裳) [4, с. 6]. Такім чынам, існаванне гэтых фасонаў касцюма ў эпоху Тан не выклікае сумненняў.

На працягу перыяду ад эпохі “трох уладароў і пяці імператараў” (446–4109 гг. да н. э.) да эпохі дынастыі Мін (1368–1644 гг.) адзенне, якое насілі прадстаўнікі народнасці хань, называлася ханьскім касцюмам (“ханьфу”). Гэта традыцыйны нацыянальны касцюм з тысячагадовай гісторыяй, у якім адлюстраваліся характэрныя рысы ханьскай культуры. Вызначальныя асаблівасці ханьскага касцюма – вялікі борт, што захінаўся спераду злева направа, а таксама адсутнасць гузікаў, якія замяняліся вераўчанымі засцежкамі [5, с. 14] (гл. іл. 1). Прыгожыя засцежкі вырабляліся ўручную скручваннем кавалка тканіны (таксама прыкмета класічнага кітайскага касцюма) [1]. Названыя асаблівасці адрозніваюць ханьскі касцюм ад іншага нацыянальнага адзення.

Танскі касцюм не зусім характэрны для эпохі Тан, але паколькі гэта быў перыяд росквіту Кітая, ён і даў сваё імя касцюму. Захаванне тканіны, асобных элементаў канструкцыйнай формы і дэкару традыцыйнага касцюма спрыяла падаўжэнню яго жыцця і стварэнню ўмоў для чарговага вітка ў шматвяковым развіцці нацыянальнага кітайскага касцюма.

Навуковую цікавасць уяўляе роля танскага касцюма ў фарміраванні мастацкага вобраза ў кіно. Так, у фільме “Малады дэтэктыў Дзі: Паўстанне марскога дракона” (рэжысёр Сюй Кэ, 2013 г.) раскрываецца гісторыя эпохі Тан. У кар-

Ілюстрацыя 1.
Жаночы касцюм перыяду Вёсен і Восеней
(з кнігі “Гліна для кітайскіх касцюмаў”).

ціне касцюмы куртызанкі Інь Жуйцзы створаны на аснове культурных традыцый названай эпохі ў спалучэнні з сучаснымі моднымі элементамі. Пры дапамозе сімволікі і супастаўлення рэальны вобраз паказаны даволі паэтычна. У адлюстраванні ж характару гераіні асноўны ўпор робіцца на знешнюю прыгажосць. Касцюм гераіні – гэта перш за ўсё ўзор адзення і прадметаў туалету перыяду Тан з характэрнымі асаблівасцямі эпохі, дзякуючы чаму ствараецца адчуванне “легендарнасці і рамантычнасці”.

Дынастыя Тан была самай “свабоднай” эпохай у кітайскай гісторыі, тады не аддавалася асаблівай увагі колькасці тканіны на жанчыне, самі ж касцюмы куртызанак былі пераважна белымі з даданнем золата і срэбра. Касцюм таксама дапаўняўся складанымі ювелірнымі ўпрыгажэннямі, напрыклад галаўнымі шпількамі “вэйчан” (围裳) з доўгімі стужкамі, што рабіла яго цэльным і завершаным.

Важна адзначыць, што танскі касцюм уяўляе сабой фасон адзення, які канчаткова сфарміраваўся ў XX ст. Яго папярэднікам была безрукаўка “мацзу” ў маньчжураў эпохі дынастыі Цын. Такая безрукаўка таксама была вядомая як “бэйсін” або “каныцзянь”, яе насілі як мужчыны, так і жанчыны. У пачатку эпохі Цын гэта было пераважна сподняе адзенне, а ў больш позні перыяд – верхняе [4, с. 103]. Па канструкцыйнай форме адрозніваюцца безрукаўкі “дацзынь” (з вялікай палой; гл. іл. 2), “піпацзынь” (захінаецца пад падбародкам; гл. іл. 3) і “іцзыцзынь” (з прамым захінаннем; гл. іл. 4). Каўнер-стойка – характэрная рыса аблямаванай з усіх чатырох бакоў безрукаўкі.

Колер мужчынскай безрукаўкі, як правіла, павінен быць цямнейшым за колер халата “чанпаа”, даволі простым, але вытанчаным (гл. іл. 5). Колер жаночай безрукаўкі звычайна быў даволі светлым і жыццярэдасным, часцей за ўсё яна ўпрыгожвалася вышыўкай [4, с. 103].

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у Кітаі назіраецца адраджэнне моды на традыцыйную вопратку. Так, разглядаючы танскі касцюм, спа-

сылаюцца на вядомага рэжысёра і кінаакцёра Джэкі Чана. Як на афіцыйных мерапрыемствах міжнароднага ўзроўню, так і на экране з мэтай папулярызацыі кітайскай культуры ён часта з’яўляецца перад публікай у танскім касцюме. Напрыклад, у фільме “Гадзіна пік – 2” (1998) рэжысёр фільма Брэт Рэтнер з дапамогай майстэрскага выкарыстання танскага касцюма і аксесуараў да яго перадаў адносіны героя да Кітая. З гэтага фільма зразумела, што для прадстаўніка сучаснага заходняга свету адзенне эпохі Тан сімвалізуе сабой кітайскі касцюм у цэлым.

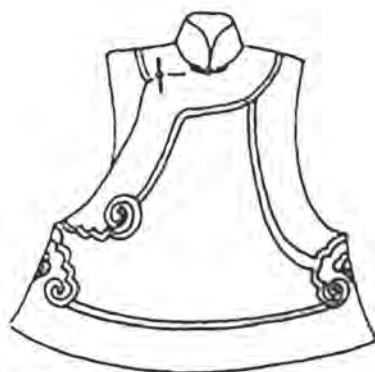
Традыцыйнае кітайскае адзенне і танскі касцюм у сваёй атрыбуцы маюць пэўныя адметнасці. У Кітаі жыве 56 нацыянальнасцей, самая вялікая з якіх – ханьцы. У гісторыі Кітая менавіта ў іх упершыню сфарміравалася дзяржаўнасць (і сёння ханьцы застаюцца кіраўнічай нацыяй кітайскага грамадства). Культура Кітая, якая налічвае больш як 5000 гадоў, таксама перадаецца ў спадчыну пераважна ханьцамі, таму менавіта іх касцюм можа лічыцца кітайскім традыцыйным касцюмам [3].

Культура касцюма ханьцаў прасочваецца ад эпохі “трох уладароў і пяці імператараў” да дынастыі Мін (1368–1644 гг.), і толькі ўзыходжанне дынастыі Цын (1644–1912 гг.) і ўсталяванне сістэмы галення галоў, а таксама змены ў вопратцы прывялі да краху культуры ханьскага касцюма. Ханьскі касцюм, які мае элементы старажытнакітайскага ўбору, можна назваць вопраткай у кітайскім стылі. Змены ў культуры касцюма і аксесуараў да яго, што адбыліся за амаль 300 гадоў кіравання дынастыі Цын, аказалі велізарны ўплыў на характар фарміравання ўсяго комплексу касцюма ў далейшым.

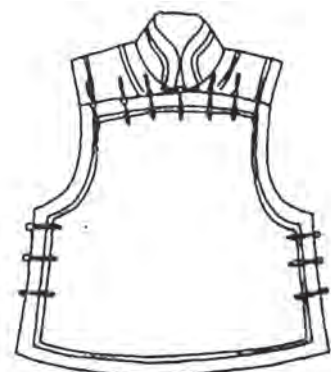
Ва ўяўленні еўрапейскага глядача кітайскі касцюм асацыюецца з касцюмам эпохі Тан. Сярод мноства кітайскіх фільмаў, дзе касцюм выклікае непаўторнае адчуванне гісторыі, можна назваць стужку “Тыгр, які крадзеца, дракон, які стаіўся” (рэжысёр Лі Ань, 2000 г.). Дзеянне фільма адбываецца на фоне панавання мань-

Ілюстрацыя 2. “Дацзынь” – безрукаўка з вялікай палой.

Ілюстрацыя 3. “Піпацзынь” – безрукаўка захінаецца пад падбародкам.

Ілюстрацыя 4. “Іцзыцзынь” – прамое захінанне безрукаўкі.

чжурскай арыстакратыі ў перыяд дынастыі Цын. У фільме праз касцюмы не толькі паказаны характар людзей, але і дакладна адлюстраваны іх статус, узровень палітычнай і эканамічнай культуры таго часу.

У названым фільме гераіня Юй Сюлянь у выкананні Мішэль Еа валодае дзвюма якасцямі – дабрадзеінасцю і адвагай. Першая якасць выяўляецца ў дачыненні да яе каханага, другая – у дачыненні да ворагаў. Уборы Юй Сюлянь маюць прыкметы як сучаснасці, так і мінулага. У лаканічных і досыць нейтральных па палавой прыкмеце касцюмах і ўпрыгажэннях (у асноўным гэта “танскае ўбранне”) увасоблены вобраз гераічнай жанчыны. Пры гэтым яна застаецца вытанчанай прадстаўніцай народнасці хань (самай шматлікай у цынскі перыяд), пра што сведчаць цудоўныя строі. У розных касцюмах Юй Сюлянь раскрываюцца яе два зусім розныя абліччы. У спакоі яна нясе прыгажосць, пры гэтым спалучае ў сабе ролі вандроўнага ваяра і жанчыны, якая імкнецца да традыцыйнага ладу жыцця [2].

Некаторыя ўборы гераіні могуць быць названы танскімі, бо яны заснаваны на фасонах адзення эпохі Цын з дадаваннем сучасных элементаў (гл. іл. 6). Касцюмам уласціва характэрная асаблівасць жаночага адзення той эпохі – упрыгожванне вышыўкай. Узоры, вышытыя на каўняры, рукавах, пярэдніх бартах, падоле і іншых элементах касцюма, пераважна ўяўляюць сабой дзве лініі дэкору, якія ідуць шырокай паласой шчыльна да бакоў [4, с. 107].

Танскі касцюм характарызуе кітайскі народ, яго вытанчанасць і загадкавасць. Перш за ўсё касцюм вылучаецца двухбортным кроем, прычым у жаночага – гэта пераважна косыя барты, што робіць вопратку народнай і пры гэтым элегантай. Прыгажосць шыі і паставу падкрэслівае каўнер-стойка, які падзяляецца спераду па цэнтры (у адзенні эпохі Цын, як правіла, каўнер адсутнічаў, таму дадавалася безрукаўка з каўнер-стойкай, у выпадку неабходнасці цырыманіяльны касцюм дапаўняўся цвёрдым каўняром). Яшчэ адна адметнасць танскага касцюма – прывязаныя рукавы (асноўная частка адзення і рукавы звычайна разам не сшываліся).

Прататыпам для жаночага танскага касцюма паслужыла адзенне “гэгэ” з шырокімі рукавамі эпохі дынастыі Цын (гэгэ – ‘маленькая дзяўчынка’; зварот да дзяўчынкі ў маньчжураў і кітайцаў у эпоху Цын; агульны тэрмін для абазначэння дзяўчатак імператарскага роду). У познюю эпоху Цзынь (1616–1636 гг.) дачку правіцеля Хубілая звалі Гэгэ, а пачынаючы з цынскага імператара Сюань-цзуна, адпаведна звычкам

Ілюстрацыя 5. Безрукаўка “мацзу” (Чжан Цзыі ў мужчынскім касцюме, кадр з фільма “Тыгр, які крадзеца, дракон, які стаіўся”).

ханьцаў, гэтае слова паступова набыло агульны характар. У якасці неафіцыйнага звароту яно выкарыстоўваецца пры звяртанні да жанчын высокага статусу.

Нельга сцвярджаць, што ў танскім касцюме цалкам адсутнічаюць характэрныя рысы традыцыйнага кітайскага касцюма. Зыходзячы з яго асноўных канструкцыйных формаў, можна вылучыць варыянт з вялікай палой і двухбортны крой, які расхінаецца наперад. Такое адзенне бярэ пачатак менавіта ў Кітаі. Што тычыцца прынцыпаў канструкцыйнага крою, то асноўнымі яго варыянтамі выступаюць: “шань сяшан” (верхняе адзенне і спадніца), “шэнь” (злучаныя паміж сабой верхняе адзенне і спадніца), “жуцюнь” (кароткая куртка і спадніца) [6]. Як можна заўважыць, танскаму касцюму ўсё ж уласцівы характэрныя традыцыйныя рысы, але, тым не менш,

Ілюстрацыя 6. Кадр з фільма “Тыгр, які крадзеца, дракон, які стаіўся”.

яго можна лічыць толькі адзеннем з класічнымі нацыянальнымі асаблівасцямі. Комплекс адзення эпохі Тан – гэта касцюм, які валодае элементамі старажытнага кітайскага адзення і аксесуараў, таму ён можа называцца адзеннем у кітайскім стылі, а не традыцыйным касцюмам.

Сёння для прадстаўнікоў свету мастацтва зварот да традыцый нацыянальнага касцюма Кітая, яго заканамернасцей і пластычных асаблівасцей становіцца крыніцай натхнення пры стварэнні мастацкага вобраза. На аснове традыцый узнікае новае, адбываецца мастацкі прарыв, які характарызуецца спалучэннем нацыянальнага стылю і пачуцця сучаснасці.

У Паднябеснай, як і ў іншых краінах, нацыянальнае адзенне – гэта ключ да разумення традыцыйнай культуры. Багатая культура танскага касцюма, непарывна звязанага з нацыянальнымі асновамі, зрабіла ўнёсак у гісторыю культуры Кітая. Гэты касцюм і цяпер выконвае ролю інтуітыўнай формы распаўсюджвання інфармацыі аб векавых уяўленнях народа пра эстэтычны ідэал і маральныя ўстаноўкі.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Е, Лан. Хрэстаматыя па кітайскай культуры: выкладанне і даследаванне замежных моў / Лан Е, Лянчжы Чжу. – Пекін, 2016. – 3171 с. *(на кітайскай мове)*.

2. **Йіп Тымі пра стварэнне касцюмаў у фільме “Тыгр, які крадзеца, дракон, які стаіўся”** [Электронны рэсурс] / Рэжым доступу: <http://i.mtime.com/lydiaqc/blog/7606709>. – Дата доступу: 5.07.2017 *(на кітайскай мове)*.

3. **Сапраўдны традыцыйны касцюм у кітайскай гісторыі – “ханьфу”** [Электронны рэсурс] / Рэжым доступу: http://bbs.tiexue.net/post_3882621_1.html. – Дата доступу: 10.03.2017 *(на кітайскай мове)*.

4. **Хуа, Мэй**. Гісторыя кітайскага адзення: кітайскі тэкстыль / Мэй Хуа. – Пекін, 2016. – 204 с. *(на кітайскай мове)*.

5. **Лі, Чжытань**. Гліна для кітайскіх касцюмаў: культура і мастацтва / Чжытань Лі, Юань Цзы. – Пекін, 2014. – 156 с. *(на кітайскай мове)*.

6. **Касцюм** [Электронны рэсурс] / Рэжым доступу: <https://wenku.baidu.com/view/e088aec14028915f804dc2b0.html>. – Дата доступу: 20.03.2017 *(на кітайскай мове)*.

Чжаа МЭНСІНЬ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 жніўня 2019 г.

Ілюстрацыі пададзены аўтарам артыкула.

Мастацтва кіно

“ВЫСАКАРОДНЫ РАЗБОЙНІК УЛАДЗІМІР ДУБРОЎСКІ”

НОВАЕ ПРАЧЫТАННЕ

Мастацкі фільм “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі” быў зняты на кінастудыі “Беларусьфільм” паводле твора “Дуброўскі” Аляксандра Пушкіна. Чаму кінарэжысёр Вячаслаў Нікіфараў звярнуўся менавіта да гэтай аповесці, створанай у 1832 г.? Па-першае, любоў да класікі, якая дазваляе перадаць глыбіню і ўсе адценні чалавечай натуры. Па-другое, фільм быў зняты ў 1988 г., а гэта час перабудовы, калі многія класічныя творы набылі новае прачытанне: сучаснасць асэнсоўвалася праз XIX ст. – многія чыноўнікі паводзілі сябе як Траякуравы – лічылі сябе гаспадарамі жыцця і зусім не цікавіліся лёсам краіны і іншых людзей. Ну, а па-трэцяе, правобразам Дуброўскага паслужыў беларускі небагаты дваранін Астроўскі, ён судзіўся са сваім суседам за зямлю. Гэтую гісторыю А. Пушкін пачуў ад свайго сябра Паўла Нашчокіна, з якім вучыўся ў Царскасельскім ліцэі.

У фільма “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі” вельмі шчыльная драматургія, твор увесь час трымае ў напружанні. Гэта заслуга сцэнарыстаў Яўгена Грыгор’ева і Оскара

Нікіча. Дарэчы, яны ж працавалі з Вячаславам Нікіфаравым над фільмам “Бацькі і дзеці”, за які рэжысёр быў уганараваны Дзяржаўнай прэміяй СССР.

Перад глядачом разгортваецца гісторыя дваранскіх сем’яў пачатку XIX ст. – Траякуравых і Дуброўскіх. Сцэнарысты і рэжысёр не толькі паказалі характары герояў, матывацыю іх учынкаў, але і тонка перадалі атмасферу той эпохі праз касцюмы, дэкарацыі.

Ролю памешчыка-самадура Траякурава выканаў народны артыст СССР Уладзімір Самойлаў. Яму ўдалося вельмі дакладна стварыць вобраз героя, які нічога не баіцца і ўпэўнены, што ўсё сыдзе з рук. Ён дзёрзкі, грубы, уладарны, не зносіць, калі яму пярэчаць. Яго нават не кранаюць слёзы дачкі Машы, калі ён вырашае выдаць яе замуж за старога князя Вярэйскага, а сцэны з мядзвездзямі толькі падкрэсліваюць хітрасць і вераломства.

Сяброўства Вячаслава Нікіфарава і Уладзіміра Самойлава пачалося з працы над першым поўнаметражным фільмам рэжысёра “Зімародак”, які стаў значнай падзеяй у беларускім кі-

нематографе. Потым былі карціны “Хлеб пахне порахам”, “Сын старшыні” і іншыя, куды Вячаслаў Нікіфараў запрашаў на здымкі любімага акцёра.

За плячыма акцёра Самойлава амаль сто роляў у кіно і дзвесце пяцьдзясят у тэатры. Адэсіт Уладзімір заўсёды марыў пра цікавую прафесію і пасля школы вырашыў паступаць у тэатральны інстытут, але перашкодзіла вайна. Ён выжыў, атрымаў ваенныя ўзнагароды і адразу пасля фронту паступіў у Адэскае тэатральнае вучылішча. Вучоба давалася лёгка, вучылішча скончыў з чырвоным дыпламам. Доўгія гады працаваў у розных тэатрах і, нарэшце, атрымаў запрашэнне ў Маскоўскі тэатр імя Маякоўскага, дзе прайшла большая частка яго жыцця. Уладзімір Самойлаў быў артыстам вельмі шырокага дыяпазону – ад авантурыстаў да генералаў і каралёў.

Увогуле, Вячаслаў Нікіфараў падабраў бліскучы акцёрскі склад. Суседа Траякурава, збяднелага двараніна Андрэя Дуброўскага, сыграў Кірыл Лаўроў. У гэтага акцёра вельмі цікавы лёс. Яго дзед быў дырэктарам гімназіі ў Санкт-Пецярбургу, бацька працаваў у Вялікім драматычным тэатры. А на шлях Кірыла Лаўрова ў мастацтва паўплывала вайна – ён быў у эвакуацыі, працаваў токарам на заводзе, а ў 17 гадоў пайшоў на фронт. Пасля вайны хлопец паехаў да бацькі ў Кіеў, дзе той служыў у Тэатры імя Лесі Украінкі. Пад яго кіраўніцтвам Кірыл Юр’евіч вывучаў азы акцёрскага майстэрства, значны ўплыў на яго адукацыю зрабіў Канстанцін Хахлоў, які ў свой час працаваў яшчэ са Станіслаўскім. Цікава, што тэатральную адукацыю Лаўроў-малодшы так і не атрымаў, бо не закончыў школу і не меў атэстата сталасці.

Кірыл Лаўроў запамінаецца сваім непаўторным позіткам, інтанацыяй. У фільме “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі” ён выканаў невялікую ролю бацькі галоўнага героя, для якога пачуццё ўласнай годнасці з’яўляецца самым важным у жыцці.

Яшчэ адну выдатную ролю – старога князя Вярэйскага – выканаў Анатоль Рамашын. Князь паводзіць сябе годна, ён выхаваны, у адрозненне ад Траякурава, валодае французскай мовай, з павагаю ставіцца да Машы. Перад намі сапраўдны інтэлігент, але гэта не спыняе яго намеру ажаніцца з 18-гадовай дзяўчынай. Сцэна вянчання нагадвае карціну “Няроўны шлюб” мастака Васіля Пўкірава. Як падкрэслівалі крытыкі, Анатоль Рамашын быў ідэальным акцёрам на ролі рускіх інтэлігентаў, а сябры жартоўна звалі яго Раманавым, бо ён быў вельмі падобны да імператара Мікалая II. І ўжо ніхто не можа згадаць, што было раней – сяброўская мянушка

або фільм “Агонія” Элема Клімава, дзе Рамашын сыграў Мікалая.

Цэнтральныя фігуры ў фільме “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі” – малады Дуброўскі і Маша Траякурава. Іх ролі выканалі Міхаіл Яфрэмаў і Марына Зудзіна. Гэтыя імёны добра вядомы сучаснаму глядачу, а тады яны толькі пачыналі шлях у акцёрскай прафесіі.

Міхаіл Яфрэмаў – артыст у трэцім пакаленні. На тэатральных падмостках, як і на кінаэкране, Міша аказаўся яшчэ ў дзяцінстве. Яго дзед – оперны рэжысёр Барыс Пакроўскі, бацька – знакаміты акцёр і рэжысёр Алег Яфрэмаў, стваральнік тэатра “Современник”, потым мастацкі кіраўнік Маскоўскага мастацкага акадэмічнага тэатра імя Чэхава. Знакамітым Яфрэмава-малодшага зрабіў фільм “Калі я стану веліканам” (рэж. І. Туманян), дзе ён выканаў ролю хулігана-васьмікласніка Пеці Капейкіна. Ён так і застаўся “хуліганам” па жыцці. Яму цікава спрабаваць сябе ў розных ролях: і ў кіно – у яго за плячыма амаль 130 кінастужак, – і ў тэатры, і ў рэжысуры. Ролю маладога Дуброўскага ў фільме “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі” Міхаіл Яфрэмаў выконвае тонка і стварае вобраз сумленнага чалавека, які ўмее кахаць і дараваць. Пасля сустрэчы з Машай яго душа напаўняецца святлом і ў ёй ужо няма месца помсце. Маша ў выкананні Марыны Зудзінай – сапраўдная руская жанчына, яна не парушае клятвы вернасці, што дала перад алтаром. Акцёрскі лёс Марыны Зудзінай склаўся ўдала, яна запатрабаваная ў кіно і тэатры.

Вячаслаў Нікіфараў стварыў вельмі тонкі і пранікнёны фільм пра каханне, гонар і шляхецтва. Гэтыя высакародныя якасці ўласцівы і самому рэжысёру – ён сапраўдны рыцар кінематографа. Вячаслаў Аляксандравіч закончыў рэжысёрскі факультэт Усесаюзнага дзяржаўнага інстытута кінематографіі, майстэрню Льва Куляшова і Аляксандры Хахловой. Шмат працаваў на “Беларусьфільме” ў Мінску, цяпер у Маскве. Напрыканцы 2015 г. яго прафесіяналізм адзначаны прэстыжнай расійскай кінематографічнай узнагародай “Залаты арол” за найлепшы мінісерыял “Кат”.

Рэжысёр Нікіфараў не выносіць халтуры, вельмі дысцыплінаваны і патрабуе гэтага ад усёй здымачнай групы, а яшчэ ён марыць зняць фільм паводле рамана “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” Уладзіміра Караткевіча. Спадзяемся, што гэтая сустрэча глядача з таленавітай экранізацыяй беларускай літаратуры і выдатнымі акцёрскімі работамі абавязкова адбудзецца.

Наталля СЦЯЖКО,
кандыдат мастацтвазнаўства.

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАННЫХ У ЧАСОПІСЕ ЗА 2019 ГОД

СТАРОНКА ГАЛОЎНАГА РЭДАКТАРА

Падліпская З. Клапаціцца найперш пра сваё, роднае! – I, 3.

Шапран Н. Дыхайце вольна, нязмушана, таленавіта! – IX, 3.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Н., Карпечына Т. “Чароўная дама ці рыцар у спадніцы?": Вобраз жанчыны ў паэзіі і прозе *Людмілы Рублеўскай* – IV, 13; V, 8.

Алейчанка Ю. Вершаваная арганізацыя лірыкі *Янкі Купалы* 1930-х гг. – IX, 16.

Альшэўская Г. Антрапаморфныя, зааморфныя і фітаморфныя рэпрэзентацыі вобраза Беларусі ў літаратуры – VIII, 15.

Багарадава Т. Мадыфікацыя ваеннай тэмы ў аповесцях *Віктара Казько* 1990-х гг.: На матэрыяле кнігі “Час збіраць косці” – VII, 23.

Бажок І. Спецыфіка мастацкага хранатопу ў беларускай эсэістыцы – IX, 9.

Бароўка В. Кветкі ў вобразнай палітры паэзіі *Еўдакіі Лось*: інтэнцыі і тэндэнцыі – III, 8; Зборнік “Рунь” *Максіма Гарэцкага* як адмысловы мастацкі праект: Да 100-годдзя выхаду – VI, 3.

Бароўская І. “...Ёсць на нябёсах песні і прадвесні!": Песенная лірыка *Анатоля Сыса* – X, 11.

Божка Т. Канцэпцыя ўзаемадзеяння функцыянальнага панегірыка і штодзённасці Беларусі XVII ст. – VIII, 10.

Брыль А. Ф. Аўтарства верша “Ужо птушкі пяюць ўсюды...”: Не *Уладзіслаў Сыракомля*, а *Чэслаў Янкоўскі* – I, 7; Казкі *Рузалі Асьмак*, запісаныя *Адамам Багдановічам*: Незаўважаная беларуская літаратура XIX ст. – IV, 8; “Паненская гара”: Невядомы штучны твор XIX ст. сярод мсціжскіх фальклорных запісаў *Аляксандра Гануса* – XI, 20; Некралог *Канстанціна Вераніцына* ў газеце “Новое время” – XII, 23.

Бярозка А. Творчасць *Яна Скрыгана* ў кантэксце беларускай спавядальна-дзённікавай прозы – IV, 3; “Клянуся і сведчу”: спавядальная проза *Сяргея Грахоўскага* – V, 3.

Вараб’ёва Л. Мары і надзеі *Міколы Шабовіча* – I, 16; “І вечная мелодыя каханьня...”: Асноўныя матывы лірыкі *Зой Падліпскай* – V, 13; “Свой каменьчык лёсу...”: Паэзія *Аліны Легастаевай* – IX, 20.

Ганчар С. “Жаночае пытанне” ў творчасці *Элізы Ажэшкі*: На прыкладзе аповесці “Хам” – II, 6.

Ганчарова-Цынкевіч Т. Рамантыка-рэвалюцыйная героіка апавяданняў *Міхася Лынькова*: Да 120-годдзя з дня нараджэння – XI, 3.

Гурская А. Агмень беларускасці: ідэйна-вобразныя дамінанты паэзіі *Анатоля Сыса* – X, 7.

Дакукін А. “А потым далей чым гшчасце – мяне пакаштуе снег”: Спецыфіка інтымнай лірыкі *Алеся Разанава* – XI, 17.

Дасаева Т. Ён наталяў прагу духоўнасці: Да 90-годдзя з дня нараджэння *Віктара Каваленкі* – IX, 4.

Драбеня Ф. Сувязі традыцыйнага і эксперыментальнага ў беларускай драматургіі пра сучаснасць – X, 13.

Елістратава М. Мадыфікацыя публіцыстычнага дыскурсу *Алеся Адамовіча* – I, 4.

Жыбуль В. “Я помню міг той незабытны...”: Творы *Аляксандра Пушкіна* ў перакладчыцкай спадчыне *Юльяна Дрэўзіна* – VI, 18; *Адам Бабарэка* і яго картатэка – XI, 11; “Квакаю для вёскі віславухае...”: Расонскія старонкі жыцця *Паўлюка Шукайлы* – XII, 9.

Заяц Н. “Кожны з нас заўтра другі...”: Ідэйна-мастацкая эвалюцыя *Язэпа Пушчы* – VII, 3.

Зуева Н. Мастацкае асэнсаванне нацыянальнага менталітэту ў творах *Лукаша Калюгі* – XII, 6.

Казлоўскі Р., Бялятка К. Паняцце *стыль*: Тэрміналагічны аналіз – XI, 23.

Калядка С. Духоўная сутнасць эмоцыі ў вершах *Максіма Танка* і *Яўгеніі Янішчыц* – I, 8.

Каменюкова В. Феномен двайніцтва ў рамане “Рэвізія” *Андрэя Федарэнкі* – I, 13.

Карпечына Т. Ідэйна-філасофскі сэнс смерці ў творах *Васіля Быкава* – II, 24.

Коўшык М. “Я словы сыплю, як з сьвенькі...”: Простыя і шчырыя вершы *Пятра Купы* – VI, 29.

Кохан Т. “Я ў думках лячу зноў да роднага краю...”: Вобраз малой радзімы ў творчасці *Яна Чачота* – XI, 7.

Крофта Г. Сімволіка “падвоенай прасторы” ў творчасці *Юрыя Гуменюка* – IX, 12.

Кузьміч Н. Інтэрмедыяльная спецыфіка апавяданняў *Галіны Багданавай* – VI, 23.

Лапо І. *Якуб Колас* на Клімаўшчыне – VII, 28.

Лапцёнак І. Беларускі кантэкст спадчыны *Івана Буніна*: Успрыманне і інтэрпрэтацыя – IV, 21; Адметнасць працэсу асваення літаратурнай спадчыны *Сяргея Ясеніна* ў беларускіх перакладах – X, 24.

Лебядзевіч Д. Вобраз малой радзімы ў паэтычным эпасе *Гесіёда, Вергілія, Якуба Коласа*: Тыпалагічны аспект – VII, 26.

Лешчанка Л. Пошукі эквіваленту: беларускія ўстойлівыя адзінкі ў англійскім перакладзе твораў *Івана Шамякіна* – II, 28; Канцэпт “чорны кот” у літаратуры ЗША і Беларусі перыяду станаўлення рамантызму: Паводле твораў *Эдгара По і Яна Баршчэўскага* – VIII, 19.

Максімовіч В. Раннія апавяданні *Кузьмы Чорнага* праз прызму экзістэнцыйнай сьвядомасці – II, 11; III, 14.

Маручак С. “Захіну свой край ад нягод песняй матчыных простых слоў”: Вобраз малой радзімы ў творчасці *Аркадзя Нафрановіча* – VII, 19.

Мельнікава А. Некаторыя аспекты вывучэння нацыянальнага праз прызму мастацкай літаратуры – V, 9; Вывучэнне нацыянальнай спецыфікі беларускай літаратуры ў першай трэці XX ст. – XI, 13.

Мікуліч М. Гром расцярушыць кайданы...: Невядомыя вершы *Васіля Струменя* – VII, 7.

Навасельцава Г. Мастацкае асэнсаванне малой радзімы ў раманах *Георгія Марчука* – X, 3.

Нуждзіна Т. “На скрыжалях лёсу і гісторыі”: *Янка Купала, Кузьма Чорны, Уладзімір Караткевіч* – героі кнігі *Галіны Шаблінскай* – VII, 10.

Падстаўленка В. “Трошкі бліжэй сонца і трошкі далей ад месяца...”: Карнавалізацыя свету ў казцы “Чортаў скарб” *Уладзіміра Караткевіча* – IV, 10.

Пісьмянкова Т., Марозава Г., Неверава А. Прасторавы-часавыя і рэчыўныя вобразы-сімвалы ў паэзіі *Алеся Пісьмянкова* – II, 18; III, 20.

Пятроўская Т. Памежны вобраз настаўніка ў падлеткавых аповесцях *Валерыя Гапеева* – X, 20.

Сабуць А. “Жыў беларус – і будзе жыць!”: *Купалавым* шляхам жыцця – III, 12.

Сініла Г. У пошуках страчанага сэнсу: рэлігійна-філасофская праблематыка і паэтыка Кнігі Эклезіяста – XII, 19.

Стэльмах А. Вобраз малой радзімы ў сучаснай беларускай літаратуры – V, 22.

Трацяк З. Вайна і бежанства: матывы прозы *Максіма Гарэцкага* ў інтэрпрэтацыі *Віктара Карамазова* – II, 15; Пошукі Бацькаўшчыны ў ваеннай прозе *Кузьмы Чорнага* – VI, 14.

Трус М. Ранняя шаўчэнкіяна *Янкі Купалы*: геаграфія вядомасці і прызнання – XII, 14.

Фіцнер Т. Праблематызацыя жаночай экзістэнцы ў раманах “Садомская яблыня” *Алены Брава* – X, 17.

Хаецкая А. Агульнае і асаблівае ў творчых канцэпцыях амерыканскіх паэтаў XIX ст. – VIII, 23.

Шаладонаў І. Аповесць-казка “Сярэбраная табакерка” *Змітрака Бядулі* як жанравы вары-

янт у пошуку культурнага коду нацыі – VIII, 7; Вобразная сістэма рамана “Пустадомкі” *Лукаша Калюгі* – XII, 3.

Шамякіна Т. Рэгіянальныя асаблівасці пейзажу ў аповесцях *Івана Шамякіна* – VIII, 3.

Шапран Н. “Сваім унукам я накажу чытаць вас”: Да 95-годдзя з дня нараджэння *Васіля Быкава* – VI, 10; VII, 14.

Шматкова І. “Жанчына без жаночкай долі...”: Жыццёвы і творчы шлях *Еўдакіі Лось* – III, 3.

Шода М. Аўтабіяграфічнасць як міфатворчы фактар у паэзіі *Уільяма Батлера Ейтса* – IV, 16.

Якавенка Н. З гісторыі літаратурных вобразаў: французская тэорыя і славянская практыка – I, 21.

Ярмоленка А. Драма адзіноты ў аповесці “У чым яго крыўда?” *Максіма Гарэцкага* – VI, 7.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Абабурка М., Ячмянёва І. Фразеалогія і парэміялогія ў раманах “Каласы пад сярпом тваім” *Уладзіміра Караткевіча*: Па-беларуску і ў перакладзе на рускую мову – XI, 31.

Аганоўская Т. Беларускамоўная відэарэклама: Спосабы і сродкі ўздзеяння – IV, 41.

Антанюк-Пруто М. Лацінскія асновы лексікі міжнароднага права – XI, 40; Тэрміны лацінскага паходжання ў тэрмінасістэмах міжнароднага права беларускай і рускай моў – XII, 38.

Бабіч Ю. Моўная гульня ў загаложку сучаснага публіцыстычнага тэксту – VII, 33.

Багамолава А. Лінгвістычнае дэкадзіраванне драматургічнага тэксту: П’еса “Страсці па Аўдзею” *Уладзіміра Бутрамеева* – II, 32.

Багамольнікава Н. Аналіз састаўных і складаных тапонімаў у лексіка-семантычным аспекце – VIII, 37.

Бунько Н. Адзенне і рыштунак пажарных-выратавальнікаў – III, 49.

Бунько Н., Дрозд К. Сфера ядзернай бяспекі – X, 48.

Буцько А. Беларуска-французскія фразеалагічныя аналагі: На матэрыяле адзінак са значэннем адмоўнага псіхалагічнага і эмацыйнага ўздзеяння – V, 44.

Валатоўская Н. Назвы хлеба і іншых вырабаў з мукі ў беларускіх і украінскіх фразеалагізмах – VIII, 43.

Галай В. Запазычаная лексіка ў раманах “Каласы пад сярпом тваім” *Уладзіміра Караткевіча* – VIII, 46.

Гапоненка І. Імёны па бацьку ў беларускай антрапанімічнай сістэме – IV, 28; V, 28; Спецыфіка жаночага іменавання – X, 27.

Герцаў В. Стылістычныя асаблівасці сучаснай вячэрняй прэсы Беларусі – II, 46.

Даніловіч М. Хвала і гонар нястомнаму даследчыку Косаўшчыны: Успамінаючы *Алеся Зайку* – I, 41.

Жаўняровіч П. Спосабы ўдасканалення складаных сказаў: На прыкладзе Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб культуры – I, 37; Лінгвастылістыка пастоў супольнасці «Радыё “Сталіца”» ў сацыяльнай сетцы Facebook – IX, 27.

Жызнеўская В. Традыцыйны стэрэатып маці ў беларускай моўнай карціне свету – IV, 31; Традыцыйны стэрэатып бацькі ў беларускай моўнай карціне свету – VI, 34; Традыцыйны стэрэатып дзіцяці ў беларускай моўнай карціне свету – XI, 37.

Іўчанкаў В. Граматычная спадчына прафесара *Аркадзя Наркевіча*: Пра назоўнік, адну марфалагічную форму і сталенне вучонага – III, 27; Медыялінгвістыка ў Беларусі: набыткі, праблемы і перспектывы: Паводле вынікаў навуковай канферэнцыі “Слова ў кантэксце часу” – VII, 29.

Канцавая М. Спосабы ўвядзення рэгіянальных кампанентаў у мастацкі тэкст: На матэрыяле твораў пісьменнікаў Усходняга Палесся – VI, 41.

Капцюг І. Характарыстычна-эматыўная функцыя зваротка і функцыя наладжвання, падтрымання і завяршэння кантакту з адрасатам: На матэрыяле мастацкіх твораў – I, 33.

Каўрус А. Чытаем, слухаем, згадваем роднамоўнае – I, 47; II, 49; III, 41; IV, 34; Скланяць ці не скланяць жаночыя прозвішчы на *-а (-я)?*: Папытаемся ў *Пятра Жаўняровіча* і падумаем самі – V, 25; Заўважанні: запрыкмечаныя словы, формы – VI, 44; VII, 47; VIII, 40; IX, 41; X, 42; Па шляху спасціжэння мовы і літаратурных нормаў – XI, 42; XII, 43.

Кахновіч Н. Семантычнае поле “гонар” у ранніх беларускіх перакладах “Пана Тадэвуша” *Адама Міцкевіча* – X, 38.

Крофта Г. Полісемія вытворных агентываў у беларускай мове – III, 32.

Кулеш Г. Дыскусійныя праблемы перыядызацыі гісторыі беларускай літаратурнай мовы – VIII, 26; Ці пройдзена мяжа невяртання да беларускай мовы? – IX, 31.

Кураш С. Метафара: мастацкі сродак? вобраз? канцэпт? – X, 31.

Леўчанка Н. Экстралінгвістычныя крыніцы анамастычных фразеалагізмаў беларускай мовы – II, 42; III, 38; Семантыка ўласнага імя ў складзе фразеалагізмаў – XI, 26.

Лобань Н., Зюль Т. Назвы беларускіх музычных гуртоў: Этымалагічны, структурна-семантычны, лінгвакультуралагічны аспекты – V, 38.

Лобань Н., Рагілевіч А. “Душу ўздымае духоўна жаночы абраз”: Канатонімы з нацыянальна-культурным кампанентам – VI, 37.

Лушчынская В. Дыскурсны аналіз у моўнай адукацыі – V, 34.

Лысевіч В., Урбановіч З. Лексіка-семантычная характарыстыка назваў хутароў Свіслацкага раёна – IV, 44.

Макарэвіч А. З гісторыі слоў: *Лозунг, пароль* – II, 54; *Паперня* – VI, 48; *Гадзіннік і зэгар* – XI, 45; *Прыбытак, зыск*: Пра некаторыя эканамічныя тэрміны беларускай мовы – IV, 47.

Масленікава С. Супастаўляльны аналіз беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў з кампанентамі-тапонімамі – IX, 45.

Міхайлаў П. Каштоўны набытак аматарскай лексікаграфіі: Пра словазбор *Раі Крывальцавіч* – VI, 46.

Міхалевіч А. Моўна-выяўленчыя сродкі рэалізацыі аўтарскай задумы ў апавесці “Сотнікаў” *Васіля Быкава* – VI, 30.

Назаранка Ю. Аўтарскія выслоўі: спроба агульнай тыпалогіі: На матэрыяле твораў *Якуба Коласа* – II, 36; III, 35.

Наўроцкая І. Колькасныя канструкцыі з кампаратывам у навуковым стылі 1920–1930 гг. – XII, 34.

Нямковіч Н. Пісьменнік – голас Божы: 150 гадоў з дня нараджэння *Ядвігіна Ш.* – I, 28.

Прыгодзіч М. Навуковае крэда – беларуская нацыянальная тэрміналогія: Слова пра *Любоў Антанюк* – IV, 26; I старое пісьмо скрозь вякі загаловаць...: 3 нагоды факсімільнага выдання “Аповесці пра Трышчана” – XI, 47.

Прыгодзіч М., Прыгодзіч А. Змешанае беларуска-рускае маўленне ў святле сацыялінгвістычнага вымярэння: Манаграфія пра “трасянку” – VI, 50.

Пяткевіч В. Беларускі “голос” у замежным радыёэфіры: Як ствараўся медыявобраз дзяржавы ў перыяд станаўлення незалежнасці (90-я гг. XX ст.) – V, 41.

Пятрова Н. Семантычная характарыстыка рэлігійнай лексікі: На матэрыяле рамана “Залатая жрыца Ашвінаў” *Вольгі Інатавай* – VIII, 34; Рэлігіёнімы ў рамане “Залатая жрыца ашвінаў” *Вольгі Інатавай*: паходжанне, асаблівасці функцыянавання – XI, 34.

Рыжковіч Г. Развіццё лінгвістычнай думкі аб прыназоўніку – II, 39; Канкрэтызатары ў структуры тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак – VII, 39; Назоўнікі з семантыкай ‘працягласць’ як базавыя кампаненты тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак – XII, 30.

Садоўская А., Пыхалава Д. Катэгорыя сталасці і яе асэнсаванне ў моўнай карціне свету бе-

ларусаў – VIII, 30; *Маладосць* у моўнай карціне свету беларусаў – XII, 26.

Самуйлік Я. Тэрытарыяльна-моўны статус гаворкі вёскі Сакалоўка Пінскага раёна: Вынікі лінгвагеаграфічнага вывучэння – X, 35.

Сімановіч В. Семантычныя асаблівасці беларускіх прэсонімаў 20–30-х гг. XX ст. – VII, 43.

Сіплівеня Ж., Бубновіч І. Назвы малой радзімы: знаёмыя і забытыя: Пра кнігу “Мікратапаніміка Івацэвіччыны” *Алеся Зайкі* – I, 45.

Слівец В. Мянускі ў соцыуме і ў творах мастацкай літаратуры: Семантыка-стылістычныя і функцыянальныя асаблівасці – IX, 38.

Старычонак В. Дзеяслоўная гастронамічная метафара ў беларускім моўным кантынууме – VII, 36.

Трухан Т. Анамастычнае выданне Магілёўшчыны як крыніца мікратапонімаў для Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак – X, 46; Намінацыі вялікіх гадавых свят у гаворках Палесся – V, 32.

Фундатар Т. Унутрыполевая сувязі паміж варыянтнымі лексічнымі кампанентамі фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў – XII, 40.

Цымбалюк-Скапенка Т. Фраземная норма сучаснай украінскай літаратурнай мовы праз прызму беларускай фразеаграфіі – IX, 47.

Цяслюк Н. Педагог і лексікограф *Ігнат Касовіч* – III, 45.

Чарнышова А. Нацыянальная абумоўленасць ужывання моўна рэпрэзентаваных невербальных сродкаў: На матэрыяле празаічных твораў *Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча, Івана Мележа* – IX, 35.

Шабовіч М. *Трамбоніць – футболиць*: Аказіянальная лексіка 20–30-х гг. XX ст. – IV, 39.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Акуленка Г., Есіс Я. Складаназалежны сказ: Урок беларускай мовы (XI клас) – VII, 54.

Армонік С. Каштоўнасныя гуманітарныя асновы беларускай мовы і культуры: Педагагічны праект – V, 58.

Арцямёнак Г., Варановіч В., Воюш І., Зіманскі В., Караткевіч В., Радзевіч А. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXXV рэспубліканскай алімпіяды. 2018/19 навучальны год: IX клас – III, 61; X клас – IV, 68; XI клас – V, 64.

Асіпук Г. Праблема маральнага выбару на вайне ў аповесці “Жураўліны крык” *Васіля Быкава*: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – VI, 60.

Балуева Л. Брэйн-рынг па творах Міхася Стральцова – XII, 61.

Бубновіч І., Ляскевіч С. Дыдактычныя сінквейн: Выкарыстанне ў сярэдняй і вышэйшай школе – IV, 49; Дні пісьменства і культуры: 3 вопыту работы – VIII, 49; Мова: гісторыя і сучаснасць: Граматычныя катэгорыі стараславянскага і беларускага назоўніка – XI, 51.

Валочка Г. Асаблівасці навучання беларускай мове кітайскіх студэнтаў: Пачатковы этап – V, 49.

Васілевіч С. Тэставае заданне па беларускай мове – IV, 56.

Васіленка Н. Падрыхтоўка да пераказу з дадатковымі заданнямі: Урок беларускай мовы (VIII клас) – XII, 49.

Ганчарэнка К. Тыповыя мадэлі кіравання з прыназоўнікамі ў беларускай мове: Дынаміка нормы – IX, 52; X, 51.

Гардзей Н., Чайкова С. Дыягнастычны тэст – VI, 67.

Давыдава Г. Тэставыя заданні па беларускай мове: Сінтаксіс, пунктуацыя, стылістыка – I, 58; Марфалогія і арфаграфія – V, 61; Фанетыка. Графіка. Арфаэпія. Акцэнталогія – XI, 61.

Есіс Я. Вобраз Антона Бубнова ў апавяданні “Мэры Кэт” *Міколы Лупсякова*: Урок беларускай літаратуры (VII клас) – IV, 63; Апавяданне “Незагойная рана” *Васіля Быкава*: Тэматычны кантроль (VII клас) – VI, 63; Казка “Нямоглы бацька” *Уладзіміра Караткевіча*. Выкрыццё закону карысці: Урок беларускай літаратуры (V клас) – X, 64.

Захарчук І. Развіццё вобразнага мыслення вучняў праз прыёмы метафарызацыі – VII, 51.

Зубовіч Т. Утварэнне і правапіс складаных слоў: Факультатыўныя заняткі (VI клас) – IV, 53.

Казека А. Лінгвістычны батл: Урок беларускай мовы (V клас) – V, 67.

Кампанеец С. Тэорыя літаратуры: Практычныя заданні – IV, 66.

Капцюг І. Прафесійная лексіка: Інтэрактыўныя метады выкладання – VI, 53.

Кароза Т. “Просім у хату, госцейкі нашы!”: Урок беларускай літаратуры (VII клас) – IV, 59; *Кандрат Краніва*. Байка “Танарысты парсюк”: Web-квэст (VIII клас) – VII, 62.

Кашко В. Падагульненне па тэме “Бяззлучнікавы складаны сказ”: Інтэграваны ўрок беларускай мовы (IX клас) – II, 59.

Квяткоўскі А. Рыхтуемца да цэнтралізаванага тэсціравання: Фанетыка – XII, 56.

Кошчыц С. Вялікі свет малых Куранёў: раман “Людзі на балоце” *Івана Мележа*: Урок беларускай літаратуры (X клас) – II, 61.

Куляшова Н. Беларуская народная казка “Залаты птах”: Урок беларускай літаратуры (V клас) – VII, 60; Сказы з адасобленымі акаліч-

насямі, знакі прыпынку ў іх: Урок беларускай мовы (VIII клас) – XII, 50.

Куратнік Н. Сюжэт паэмы “Магіла льва” Янкі Купалы: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – XII, 59.

Лайша Г. Сінонімы: Урок беларускай мовы (V клас) – XII, 53.

Літвінчык С. “Верасень”. *Анатоль Грачанікаў*: Урок беларускай літаратуры (V клас) – IX, 55; Займеннік як часціна мовы: Урок беларускай мовы (VI клас) – XI, 55.

Лязенка А. Сказы са звароткамі, інтанаванне, знакі прыпынку: Урок беларускай мовы (V клас) – XI, 59.

Мазур Т. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі: Урок беларускай мовы: IX клас – III, 56.

Мароз С., Ржавуцкая М. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Просты сказ – X, 57.

Машканава С. Кампетэнтнасны падыход: Дыдактычны матэрыял па беларускай мове (VIII клас) – III, 58.

Міцкевіч Т. Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага па тэме “Назоўнік”: Урок беларускай мовы (VI клас) – II, 55.

Мянькоў Ю. “Свае” і “чужыя” ў апавесці “Знак бяды” *Васіля Быкава*: Урок беларускай літаратуры (XI клас) – VI, 56.

Навумчык М. Тэматычныя крыжаванкі: Тэорыя літаратуры (X–XI класы), Паранімы (IX–XI класы) – X, 67; Верш “Жураўлі на Палессе ляцяць”. *Алесь Ставер*: Урок беларускай літаратуры (VI клас) – XI, 63.

Петрашкевіч М. Крэатыўныя заданні: Беларуская літаратура (IX–XI класы) – VII, 67.

Прасаловіч В. Дзееспрыметнік як асобая форма дзеяслова: Урок беларускай мовы (VII клас) – XII, 46.

Прохарава А. “Дзяльба кабанчыка”. *Віктар Карамзаў*: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – XI, 66.

Пятрова Н. Навучанне ў межах курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”: Транспартная дзейнасць – I, 52; III, 50.

Салодкая Ж. Загадкі: Урок беларускай літаратуры (V клас) – X, 54.

Слабко Ю. Грамадскае і асабістае ў апавяданні “Ворагі” *Міхася Зарэцкага*: Вучэбныя заняткі па беларускай літаратуры – VII, 56.

Собаль Л. Разнастайнасць творчых індывідуальнасцей у сучаснай беларускай паэзіі: Урок беларускай літаратуры (XI клас) – V, 60.

Харкевіч І. “Камень ля вёскі Камень” *Казіміра Камейшы*: Урок беларускай літаратуры (VI клас) – VIII, 53.

Цывілька А. *Васіль Быкаў*: жыццё і творчасць: Урок беларускай літаратуры (XI клас) – VII, 64.

Шырынава Л. Правапіс *д – дз, т – ц*: Факультатывныя заняткі (X клас) – IX, 58.

Юсцінская Г. Літаратурацэнтрычныя інтэрнэт-праекты – кампанент краязнаўчай працы ў школе – V, 54.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Брытанава С. *Васіль Быкаў*: Гульня-конкурс (VII–VIII класы) – IX, 72.

Бубновіч І., Ляскевіч С. “На пачатку было Слова...”: Сцэнар літаратурна-музычнай кампазіцыі – VIII, 58.

Бярдзюк В., Лукіна А. Жыцця непаўторная кніга: Літаратурна-музычная кампазіцыя па творчасці *Канстанціна Цыбульскага* (V–IX класы) – V, 72.

Ванёнак В. Кірмаш вуснай народнай творчасці: Выхаваўчая гадзіна (V клас) – VIII, 71.

Герасімовіч І. Лінія жыцця *Міколы Вярышыніна*: Сцэнарый пасяджэння клуба “Класікі і сучаснікі” – XII, 64.

Дашкевіч А. Беларускі мой радзімы край: Пазакласнае мерапрыемства (VII–IX класы) – I, 62.

Захарчук І. Таямніцы вясковай хаты: Спартыўна-эрудытаў (VIII–XI класы) – II, 67.

Зубко А. З родным словам круглы год: Інтэлектуальная гульня – VIII, 61.

Кавальчук Т. Пісаў ён праўду пра мужнасць беларусаў: Літаратурная гадзіна па творчасці *Васіля Быкава* (IX–XI класы) – VI, 74.

Кажанеўская А. Старажытны горад над Шчараю: Вусны часопіс (VIII–XI класы) – VIII, 55.

Казлоўская І. Літаратурная краіна: Конкурс для вучняў (VIII–X класы) – VIII, 64.

Кашко В. “А дзе жывеш ты?": Пазакласнае мерапрыемства (VII клас) – IX, 66.

Кісель І. Перлы роднай зямлі: Літаратурная гасцёўня да 85-годдзя *Кастуся Цвіркi* (VI–VII класы) – III, 65; “Свет – дзівосны”: Гульня-падарожжа да 80-годдзя з дня нараджэння *Васіля Жуковіча* – VII, 71; *Францыск Скарына* – асветнік, вучоны і першадрукар: Гасцёўня з конкурснай праграмай – VIII, 67; “Тавары роднай мовай маёй”: да 100-годдзя з дня нараджэння *Авяр’яна Дзеружынскага*: Літаратурная гасцёўня з конкурснай праграмай (IV–V класы) – X, 70.

Лявон Г. Хто куды, а мы – на вяселле: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства – IX, 62.

Лягушына І. “Зямля бацькоў – мая зямля...”: Сцэнарый свята – XI, 71.

Марцэвіч Т. Літаратурны батл (IX–XI класы) – IX, 70.

Мачэль А. Ведай роднае: Віртуальны квэст – I, 72.

Падстаўленка В. “Каб хвалі сапраўднай паэзіі лёгка ў душыплылі...”: Літаратурны батл (VII клас) – III, 70.

Пашалюк Т. Які ж гэта цуд – беларуская мова!: Вусны часопіс (V клас) – II, 64.

Петрашкевіч М. Сустрэча з Сымонам-музыкам: Гульня – I, 68.

Саланевіч Г. Вандроўка па родным краі: Пазакласнае мерапрыемства (IV–V класы) – V, 69.

Харкевіч І. Душы заповітны куток: Гульня (VIII–IX класы) – I, 70.

Цыбульская Н. У вайны не дзіцячае аблічча: Літаратурна-музычная кампазіцыя – VII, 74.

Шагойка Л. Прыйдзі, вясна-красна!: Сцэнарый свята “Туканне вясны” (IV–V класы) – III, 67.

Шырвель А. Кахаць – значыць жыць: Паэтычная гасцеўня (X–XI класы) – II, 72.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Благуцін Г. Студыя *Барыса Бяляева*: гісторыя і метадалогія – X, 81; XI, 78.

Болбас В. Выхаваўчы патэнцыял песень палешукоў з-пад Пінска: Гартаючы зборнік *Васіля Шапялевіча* – V, 75.

Вальчук А. Роля Кракава ў развіцці беларуска-польскіх культурна-літаратурных узаемасувязей XV–XVI стст. – VI, 88.

Васюк Т. Гістарычны код гліны. “Арт-дабрыня” – VII, 87.

Верамейчук Д. Канцэртна-філарманічная дзейнасць горада Брэста: гісторыя і сучаснасць – IV, 89; V, 91.

Высоцкая Н. Асаблівасці жывапісу Беларусі эпохі Адраджэння – IV, 74; Успамінаючы любімую выкладчыцу і сябра: Да 100-годдзя з дня нараджэння мастацтвазнаўцы *Цэцыліі Несельштраус* – VIII, 94.

Габрусь Т. Сапраўднае – па-за часам: Трыумф традыцыйнай эстэтыкі беларускага храмабудаванства – II, 76.

Галубовіч А. Экслібрысы з калекцыі *Генадзя Галубовіча* – V, 85.

Гаўрылава А. Вытокі кампаратывізму ў беларускім мастацтвазнаўстве – VIII, 85.

Гаўрылава С. Краязнаўчыя музеі Беларусі: Рэпрэзентацыя сучаснасці ў экспазіцыях і “музейны” час – XI, 84.

Ільчанка С. Гісторыя аднаго дэвіза – X, 88.

Казакова І. Некаторыя кітайскія абрады і звычаі восеньска-зімовага перыяду – V, 87.

Катовіч А. Фенаменалогія кантынуума “трыдзявятага царства” і ўніверсуму лінейнага часу ў традыцыйнай культуры беларусаў – XII, 71.

Кірчук К. Каларыстычныя і эмацыійныя эпітэты ў беларускіх легендах і паданнях – XII, 75.

Корсак З. Нясвіжскія матывы ў жыцці і творчасці *Уладзіслава Сыракомлі* – I, 82.

Коўрык А. Да пытання аб паходжанні медальённых кампазіцый маляваных дываноў *Язэпа Драздовіча* – III, 72; IV, 85.

Крымоўскі З. Янка Хвораст: ад філалогіі да танцаў – II, 89; III, 80.

Кур’яновіч Ю. Лошыцкая сядзіба: рэкамендацыя *Янкі Купалы* яе кіраўніку – VI, 81.

Ленсу Я. Вытворчаснасць пачыналася ў Беларусі: Да 100-годдзя Віцебскай мастацкай школы – I, 73; II, 85; Жаночая і мужчынская зоны беларускага народнага жылля ў святле сусветных культурных традыцый – VIII, 73.

Лясніцкая Т. Дзве постаці на мастацкім небасхіле: *Максім Танк* і *Міхась Сеўрук* – VII, 83.

Марозава А. Кінааматары на тэлебачанні: актуалізацыя суб’ектывізму і мастацкага пачатку ў беларускіх перадачах пра падарожжы 1970-х гг. – IX, 87.

Мэн Янь. Уплыў тэатра “Улань-цятэ” на сцэнічнае мастацтва Унутранай Манголіі – X, 92.

Мякшыла Г. Інтэрпрэтацыя біблейскіх сюжэтаў і вобразаў у мастацкай спадчыне *Арлена Каішкурэвіча*: Да 90-годдзя народнага мастака Беларусі – IX, 74.

Не Вэй. Спецыфіка ранняга этапу развіцця кітайскай і беларускай кінамузыкі ў кантэксте сусветных тэндэнцый – III, 90.

Непачаловіч А. Палатняны шлях: Аднаўленне і развіццё мастацкіх традыцый беларускай вышыўкі – VIII, 82.

Палунін Ц. Парадныя даспехі – гістарычны кантэкст – XI, 74.

Плаўская М. Роля літаратурна-мемарыяльных музеяў у фарміраванні нацыянальнай ідэнтычнасці – VII, 76.

Сакалова В. Фарміраванне гістарычных вобразаў у культурнай прасторы беларускага горада – VI, 84.

Сіманчык Т. “Цёплыя вечары... ды халодныя ранкі...”: Зборнік *Земавіта Фядзецкага* – IX, 85.

Станкевіч Д. Каштоўнасць як аб’ект даследаванняў беларускіх навукоўцаў у кантэксте сусветнай аксіялагічнай думкі – VI, 91.

Сурмачэўскі І. Дзісенская Адзігітрыя. Яраслаўскі след – II, 80; III, 76; IV, 79; Збаўца на гаўбцы: Гісторыя іконы “Хрыстос Уседзяржыцель (Пантакратар)” з Дзісны – VI, 77; VII, 80; Тутэйшая Палесціна шклоўскага ювеліра – VIII, 76; IX, 80; Віватовы келіх *Ксаверыя Браніцкага* – X, 75.

Сцяжко Н. Тэлевізійная дакументальная драма “Код нацыі” тэлеканала “Беларусь 1” як спосаб рэпрэзентацыі гісторыі – I, 87; “Ваўкі”: Старонкі айчыннага кінамастацтва – III, 85; Этналагічная дакументальная драма “Мёртвыя і іншыя”: Пошук кінематаграфічнага стылю ў стварэнні вобраза сучаснага індзейскага племені – IV, 93; Дакументальная драма ў жанры роуд-муві: “Дотык да пустаты” – кагнітыўнасць героя ў экстрэмальнай сітуацыі – VII, 90; Свет мастака вачыма дакументаліста: Фільм “Summa” рэжысёра *Андрэя Куцілы* – VIII, 92; Першая беларуская роуд-муві стужка: Фільм “Апошні хлеб” – X, 86; “Высакародны разбойнік Уладзімір Дуброўскі”: Новае прачытанне – XII, 86.

Сяюй Чжаа. Мастацкі дыялог як фактар развіцця мастацтва – I, 92.

Сяльчонак А. Гнастычныя топасы ў сярэднявечнай нямецкай культуры – IX, 91; Гнастычныя топасы ў ідэйна-гістарычнай драме нямецкага грамадскага жыцця першай паловы XX ст. – XI, 88.

Трафімчык А. Асаблівасці навучання ў народным вучылішчы: Вёска Вялікія Круговічы – XII, 79.

Худніцкая А. Віртуальныя музеі і выставы: актуальныя тэндэнцыі – I, 77.

Цзыцзян Бай. Фільм “Разборкі ў стылі кунг-фу”: Спецыфіка асэнсавання музычных вобразаў – XI, 91.

Чжаа Мэнсінь. Танскі касцюм як феномен мастацкай культуры Кітая – XII, 83.

Шкор Л. Мастацкае асэнсаванне прасторы штодзённасці ў творчасці *Людмілы Шчамялёвай* – III, 86; Полісемантызм вобраза Барбары ў мюзікле “У замку Радзівілаў, або Гісторыя вечнага кахання” *Ганны Казловай* – VIII, 88.

Шчаўлінскі М. Беларускае тэатральнае жыццё ва ўмовах Першай сусветнай вайны (1914–1918) – V, 82.

Шчэрба Т. Свята часопіса “Роднае слова” ў Баранавіцкім дзяржаўным універсітэце – I, 91.

Шырма Ю. Музычны матэрыял у кантэксце фонасферы спектакляў сучаснага тэатра лялек Беларусі – II, 93.

Шэйпа С. “Кароткі нарыс упадку касцельнай музыкі...” *Антонія Мілера* – помнік музычнай думкі Беларусі XIX ст. – IV, 82; V, 79.

Крытыка і бібліяграфія

Вігут В. “Памяць нашага роду”: Пра нарыс “Як Гурка ворагаў граміў” *А. Марціновіча* – IV, 24.

Калядка С. Спавядальная песня Валерыя Максімовіча: Пра кнігу “Пакуль шыпшына кве-

ценню гарыць: вершы і паэма” *В. Максімовіча* – IX, 25.

Кот М. Скарынаўскі Псалтыр праз 500 гадоў – VII, 50.

Лам М. Экзістэнцыйныя выбары беларускай літаратуры: Пра кнігу “Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX–XXI стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка” *Л. Сіньковай* – VI, 26.

Ляшчынская В. Новы фразеалагічны слоўнік: Пра “Чэшска-беларускі слоўнік” *І. Каліты* – V, 47.

Мельнікава А. Глыбіня спасціжэння культурнай спадчыны: Пра кнігу “Этнічны семіёзіс і нацыянальная дактрына: Кн. 1: этнасеміётыка” *А. Рагулі* – XII, 24.

Стралец М. “Пад грузам апекі чужых сваякоў”: Пра кнігу “Чырвоны аловак: нарысы па гісторыі цензуры ў БССР” *А. Гужалоўскага* – I, 25.

Літаратурны ветразь

“І колькі кніг яшчэ падорыць людзям!”: Паэтычнае слова *Расціслава Бензерука* – II, 74.

Вінішум з юбілеем!

Гаўрош Н., Нямковіч Н. І светла нам, калі мы свецім: Да юбілею *Марыі Кавалёвай* – I, 31.

Зелянко С. Жаўнер роднай мовы: Да 60-годдзя *Пятра Жаўняровіча* – I, 37.

Калектыў кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Эрудыцыя і элегантнасць беларускага літаратуразнаўства – *Анжэла Мельнікава* – III, 25.

Родна словаўцы. Заўсёды ў пошуку – *Мікола Трус* – XII, 13.

Стваральнік новай беларускай міфалогіі *Пятро Васючэнка* – II, 23.

Шапран Н. Пачэсны шлях служэння роднаму слову: Інстытуту мовазнаўства імя Якуба Коласа – 90 – XI, 50.

Нашы прозвішчы

Сцяцко П. Онімы дзеячаў культуры – I, 32, 81, 94; II, 38, 53; III, 31, 44, 48; IV, 38, 82; VI, 36, 40, 52; VII, 32, 46; VIII, 22, 45, 48; IX, 30, 44; X, 34; XI, 25, 30, 36, 41; XII, 37, 42.

Дыдактычны матэрыял

Бурвін Л. Афарыстыка *Ніла Гілевіча* – II, 58; III, 64; VI, 68; X, 73.

Грані супрацоўніцтва

Валодзіна Т. Школьны і дзіцячы фальклор Беларусі – X, 74.

In memoriam

Шматгалосае рэха перакладаў збяднела: не стала **Васіля Сёмухі** – II, 31.

Памяці **Анатоля Статкевіча-Чабаганавы** – IV, 72.

Памяці **Марыі Антонаўны Кныш** – VI, 73.

Стралец М. Пятро Васючэнка – Чалавек з вялікай літары – IX, 26.

Ніна Гаўрош, беларуска па духу – IX, 51.

Беларускія шахматы

Рубінчык В. Эмануіл Ласкер і Беларусь – I, 95; Першыя шахматысткі Беларусі – III, 94; Два лёсы шахматыстаў-ваяроў – V, 95; Майстар, які вызваляў Беларусь, – **Уладзіслаў Сіліч** – VII, 95; Шахматныя “варагі” ў Мінску – IX, 95; Шахматная тэма “Ладдзі Роспачы” ў сусветным кантэксце – XI, 95.

Крыжаванка

Карпыза І. Музейная скарбніца свету – IV, 96; Да 95-годдзя з дня нараджэння **Васіля Быкава** – VI, 96; “Сцежкамі роднага краю” – XII, 96.

Целеш Л. “I кружыцца планета Куляшова”: Да 105-годдзя з дня нараджэння **Аркадзя Куляшова** – II, 96; Жыве ў Слоніме беларускае слова – VIII, 96; Кастрычніцкія замалёўкі – X, 96.

Песню бярыце з сабою

Пецюкевіч У., Даўгалёў Д. Мая князёўна: 3 араторы “Зорка Палын” – III, 96.

Спіс каляровых ілюстрацый

№ 1: **Гедрановіч Н.** Зімовая казка.

Качан К. Шарая гадзіна.

Краеўскі У. Віцебск, якога ўжо няма.

№ 2: **Шчамяллёў Л.** Рэчка Іслач.

Маці Божая Адзігітрыя Смаленская.

Маркавец В. Цішыня гісторыі. Заслаўе.

№ 3: **Драздовіч Я.** Маляваны дыван “Краявід з чоўнам”.

Драздовіч Я. Маляваны дыван “Месячны краявід з Германавіцкім касцёлам”.

Качан К. Каля касцельнай брамы.

№ 4: Партрэт Кацярыны Слуцкай (Тэнчынскай).

Партрэт Юрыя I Радзівіла Геркулеса.

Альшэўскі В. Магілёўская ратуша.

№ 5: **Мельнік К.** Галінка сакуры.

Марчанка Л. Вясна.

Шчамяллёў Л. Вясна – Івянец.

№ 6: **Жолтак В.** Лета.

Хрыстос Уседзяржыцель (Пантакратар).
Рымашэўскі І. Я пакажу табе Мінск.

№ 7: **Качан К.** Сярэдзіна лета.

Шчамяллёў Л. Архідзі.

Сеўрук М. Пад аркай у Нясвіжы.

№ 8: **Качан К.** Дарога дамоў.

Зінавец К., Цігова А. Сцэнічныя касцюмы “Сонца радзімічаў”, “Ільны”.

Шчамяллёў Л. Навальніца ў Ракаве.

№ 9: **Белавокая Н.** Аксаміткі.

Карта горада Шклова.

Захадэр І. Кідушны кубак.

Белавокая Н. Вёска Лучай.

№ 10: **Белавокая Н.** Восеньскае сонца.

Грасі Ю. Партрэт графіні Аляксандры Браніцкай.

Лампі Старэйшы І. Б. Партрэт Ксаверыя Браніцкага з сынамі.

Нямцоў В. Млын у Прылуках.

№ 11: **Марыкс А.** Нясвіж. Правы фасад.

Маргуноў В. Мінск, вуліца Камсамольская.

Шэгельман С. Пейзаж з пабудовамі.

Белавокая Н. На Дзяды. Заслаўе.

№ 12: **Белавокая Н.** Песні зімы.

Шэмет С. Гальшаны.

Увага! Конкурс!

Капылоў І., Падліпская З. “Ад прадзедаў спакон вякоў нам засталася спадчына...”: Конкурс да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа – II, 3.

Палажэнне аб Конкурсе навукова-даследчых работ “Ад прадзедаў спакон вякоў нам засталася спадчына...” (Да 90-гадовага юбілею Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі) – II, 5.

“Ад прадзедаў спакон вякоў нам засталася спадчына...”: Вынікі конкурсу навукова-даследчых работ – XI, 69.

“Я – тэатрал!”: Конкурс рэцэнзій на спектаклі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы – XII, 63.

Палажэнне аб конкурсе рэцэнзій на спектаклі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы “Я – тэатрал!” – XII, 63.

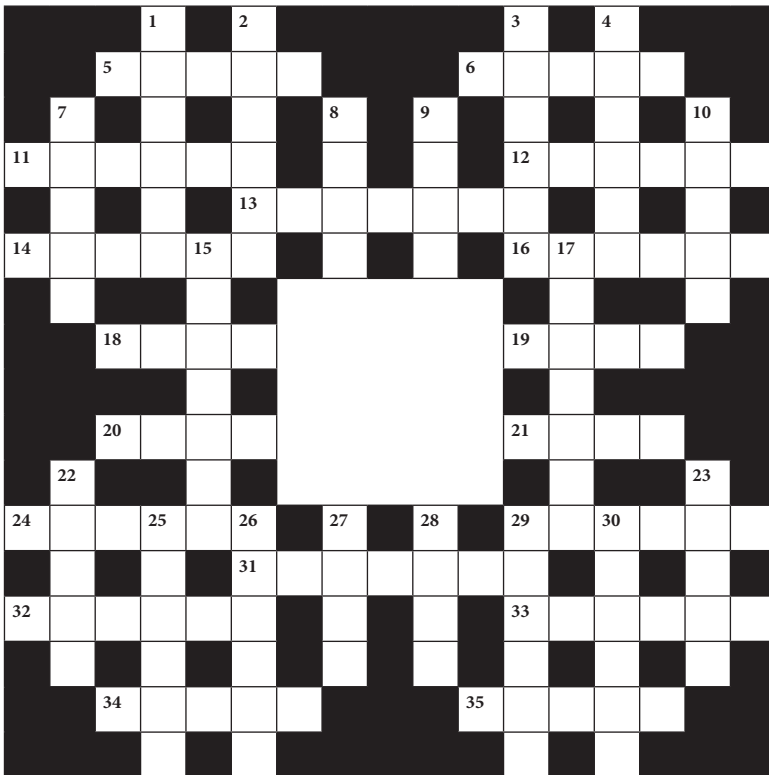
Паказальнік матэрыялаў за 2019 год – XII, 88.

Умовы апублікавання дысертацыйных дакладаў – V, 74.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў – XI, 58.

“СЦЕЖКАМІ РОДНАГА КРАЮ”

КРЫЖАВАНКА

санаторый у Ваўкавыскім раёне. **19.** Прыток Прыпяці. **20.** Адна з адметных экспазіцый у замкавым комплексе “Мір” Карэліцкага раёна. **21.** Лясны драпежнік, які праводзіць зіму ў спячцы. **24.** Дзікі конь, колісь звыклы на сельнік Белавежскай пушчы. **29.** Паляўнічы сабака. **31.** Этнограф з Прыдзвіння, у XIX ст. падрабязна апісаў побыт беларускіх сялян. **32.** Шлюбныя змаганні на такавішчах глушцоў, цецэрукоў, слонак. **33.** Лясная варта ў запаведніку. **34.** Летне-асенні ядомы шапкавы грыб. **35.** Вечназялёная кустовая расліна, пашыраная на гарфяных балотах і ў забалочаных хваёвых лясах.

Па вертыкалі: **1.** Яно ўзятае пад ахову ў гідралагічным заказніку “Ельня” ў Міёрскім раёне. **2.** Здавен шанаваная ў Беларусі апякунка жніва і ўрадлівасці. **3.** Жылы раён у Мінску, які захаваў назву былога пасёлка. **4.** Халоднае памяшканне пры сялянскай хаце, дзе захоўваюць ежу, розныя гаспадарчыя рэчы. **7.** Месца начлегу падчас падарожжа. **8.** Асенне-зімовы гатунак грушы народнай селекцыі, абарыген Беларусі. **9.** “Патрыярх” Белавежскай пушчы. **10.** Невялікі аўтамабіль з адкрытым кузавам для перавозкі грузаў і пасажыраў. **15.** Балотная насякомаедная расліна. **17.** Паселішча неаліту і бронзавага веку, такое ёсць ля Рагачова, ахоўваецца як археалагічны помнік. **22.** Камень – помнік прыроды. **23.** Невялікі заліў у раце ці возеры.

Па гарызанталі: **5.** Шыкоўнае збудаванне ў Косаве, што засталася ў спадчыну ад колішняга ўладальніка мястэчка графа Вандаліна Пуслоўскага. **6.** Прыродная вобласць пашырэння пэўнага роду жывёл ці раслін. **11.** Селекцыянер-аматар з Шаркаўшчыны, які вывеў сотні новых гатункаў яблынь, груш, сліў і кветак. **12.** Горад беларускіх металургаў. **13.** Зброя паляўнічага. **14.** Загон на полі, у лесе, дзе лётам трымаюць жывёлу. **16.** Чорная таполя. **18.** Кліматычны

25. Цвёрдае вонкавае ахоўнае пакрыццё ў некаторых насякомых і ракападобных. **26.** Шматгадовая расліна сямейства амарылісавых, выкарыстоўваецца для пасадкі ў садах і парках, для стварэння кветкавых кампазіцый. **27.** Рака, на якой стаіць палескі горад Пінск. **28.** Мураванае абарончае збудаванне ў Камянецкім раёне, узведзенае ў XIII ст. **29.** Мера зямельнай плошчы. **30.** Гісторык і археолаг з Гродзеншчыны, удзельнік будаўніцтва Бабруйскай крэпасці.

Адказы

22. Валу. 23. Затон. 24. Тарпан. 25. Плянцыр. 26. Нарцыс. 27. Піна. 28. Бежа. 29. Іктар. 30. Нарбут.
Па вертыкалі: 1. Балота. 2. Таляка. 3. Дражжыя. 4. Камопа. 5. Вара. 6. Вывак. 7. Вывак. 8. Вывак. 9. Вывак. 10. Пікан. 11. Расянка. 12. Сцянка. 13. “Сен” 21. Яно. 22. Тарпан. 23. Тарпан. 24. Тарпан. 25. Тарпан. 26. Тарпан. 27. Тарпан. 28. Тарпан. 29. Тарпан. 30. Тарпан. 31. Тарпан. 32. Тарпан. 33. Тарпан. 34. Тарпан. 35. Тарпан.
Па гарызанталі: 5. Палац. 6. Араал. 7. Араал. 8. Араал. 9. Араал. 10. Араал. 11. Араал. 12. Жлобін. 13. Карабін. 14. Кашара. 15. Якара. 16. Якара. 17. Якара. 18. “Рось”. 19. Лань.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 297-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Часопіс “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,
факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
www.rod-slova.by

Пап. да друку 11.12.2019. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.
Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 723 экз. Зак. 2923.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».
220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2019